Puterea sufletului

Antologie

A doua parte

Descrierea tipurilor psihologice

Introducere

Tipul extravertit

Tipul introvertit

Definiţii

Texte alese şi traduse din limba germană de dr. Suzana Holan

prima

© 1971, Walter Verlag AG, Solothurn

© 1994, Editura Anima, pentru prezenta versiune românească

Imprimat la Tipografia Editurii Anima

ISBN 973-9053-15-7

CARL GUSTAV JUNG

PUTEREA SUFLETULUI
ANTOLOGIE

Texte alese şi traduse din limba germană de dr. Suzana Holan

A DOUA PARTE
DESCRIEREA TIPURILOR PSIHOLOGICE

Editura Anima, Bucureşti, 1994

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

După cum spuneam în nota introductivă la primul volum al antologiei, Carl Gustav Jung a creat o nouă imagine a omului şi, implicit, a culturii, introducînd idei noi, precum inconştientul personal şi inconstientul colectiv, arhetipul şi rolul compensator al inconşientului, înnoind idei precum libido-ul şi complexul şi modificînd metodele de interpretare a visului şi fanteziilor.

Pe lîngă toate acestea, Jung a dat şi o tipologie psihologică. Jung descrie opt tipuri psihologice «pure». După Jung, există, mai întîi, două tipuri de atitudine generală: tipul extravertit şi tipul introvertit. Aceste două tipuri se subîmpart apoi, fiecare, în cîte patru sub-tipuri. În cîte patru, deoarece Jung defineşte patru funcţii psihice fundamentale, iar preponderenţa unei funcţii sau a alteia in economia psihică defineşte tipul psihologic. În glosarul din *Psychologische Typen* (vezi a doua parte a volumului de faţă), Jung spune:

«Deosebesc în total patru funcţii fundamentale, două raţionale şi două iraţionale, şi anume: *gîndirea* şi *sentimentul*, respectiv *senzaţia* şi *intuiţia*. Nu pot da a priori un motiv pentru care consider fundamentale tocmai aceste patru funcţii, pot releva doar faptul că mi-am format această concepţie în urma unei experienţe îndelungate. Deosebesc aceste funcţii între ele deoarece nu depind una de cealaltă, respectiv: nu se lasă reduse una la cealaltă.»

În alte scrieri ale lui Jung (*Psychologische Typologie*, 1928; *Struktur der Seele*, 1931, tradusă sub titlul de *Structura psihicului* în primul volum al antologiei de faţă; *Tavistock Lectures*, 1935), cele patru funcţii sînt prezentate simplu, după cum urmează: senzaţia este funcţia care ne spune că ceva este, gîndirea ne spune ce anume este acel ceva, sentimentul ne spune ce valoare are, iar intuiţia: dincotro vine şi spre ce se îndreaptă acel ceva. Gîndirea şi sentimentul sînt funcţii judicative şi, deci, raţionale – după Jung. Prima produce judecăţile logice, iar a doua:

judecăţile de valoare. Senzaţia şi intuiţia sînt funcţii perceptive şi, deci, iraţionale. Prima este funcţia percepţiei senzoriale a realului (exterior şi interior), în timp ce a doua este o funcţie de percepere a posibilităţilor.

În general, omul se orientează şi se adaptează folosindu-şi funcţia cea mai bine dezvoltată, cea mai diferenţiată, cea mai conştientă sau altfel spus: cea mai supusă voinţei. Această funcţie îi defineşte şi tipul psihologic. Pe lîngă funcţia principală, mai poate intra în joc şi o funcţie auxiliară, a doua ca importanţă în procesele psihice, care este însă opusă ca natură funcţiei principale. Dacă funcţia principală este raţională, cea auxiliară e iraţională şi invers. Căci principiile funcţiilor de acelaşi fel sînt antagoniste. De pildă: o gîndire pură cere excluderea sentimentului (ceea ce revine, pe alt plan, la faptul de la sine înţeles că o teorie nu poate fi ştiintifică dacă are nuanţe afective). Pot apare apoi, desigur, combinaţii ale acestor tipuri, în diferite proporţii, la un om sau la altul. Jung descrie însă doar opt tipuri «pure», corespunzătoare preponderenţei absolute a unei funcţii din cele patru, în ipostaza sa extravertită sau introvertită. Obţine astfel opt magistrale portrete-robot, tot atîtea puncte de sprijin spre a ne face capabili să ne contemplăm şi să ne înţelegem semenii şi, nu în ultimul rînd, pe noi înşine.

Dacă primul volum al antologiei de faţă este o selecţie de scrieri ce introduc cititorul în lumea ideilor lui Jung, al doilea volum constituie o prezentare a tipologiei sale. Jung şi-a publicat ideile legate de tipologia psihologică în *Psychologische Typen*, carte apărută în 1921. Primele nouă capitole ale cărţii constituie o lungă introducere, o trecere în revistă critică a tipologiilor anterioare, discutate şi ilustrate prin diferite exemple, în special din literatura beletristică a vremii. Capitolul X cuprinde, propriu-zis, descrierea tipurilor jungiene. Acest capitol constituie prima parte a volumului de faţă. El este însă urmat şi de capitolul XI al cărţii *Psychologische Typen*, capitol intitulat *Definiţii* şi cuprinzînd un glosar al termenilor jungieni, care, pe de o parte, facilitează atît lectura tipologiei cît şi a oricărei scrieri jungiene, iar pe de altă parte, constituie un fel de compendiu al psihologiei analitice.

Astfel, primele două volume ale antologiei oferă o imagine a ideilor lui Carl Gustav Jung. Următoarele două volume cuprind, respectiv, scrieri aplicative, privind psihologia vîrstelor, a educaţiei, a căsătoriei şi a totalitarismului şi o lucrare teoretică tîrzie, de mai mare anvergură, care sintetizează ideile lui Jung în forma lor ultimă şi le pune totodată în corelaţie cu zone extra-psihologice ale culturii, precum filozofia, mitologia, alchimia, dar şi fizica şi biologia modernă.

dr. Suzana Holan

SUMAR

Descrierea generală a tipurilor 9

1. Introducere 11

2. Tipul extravertit 16

a) Atitudinea generală a conştientului 16

b) Atitudinea inconştientului 21

c) Particularităţile funcţiilor psihologice fundamentale în cazul atitudinii extravertite 27

GÎNDIREA 27

TIPUL GÎNDIRE EXTRAVERTITĂ 33

SENTIMENTUL 45

TIPUL SENTIMENT EXTRAVERTIT 47

REZUMATUL TIPURILOR RAŢIONALE 52

SENZAŢIA 55

TIPUL SENZAŢIE EXTRAVERTITĂ 57

INTUIŢIA 61

TIPUL INTUITIV EXTRAVERTIT 63

REZUMATUL TIPURILOR IRAŢIONALE 67

3. Tipul introvertit 71

a) Atitudinea generală a conştientului 71

b) Atitudinea inconştientului 76

c) Particularităţile funcţiilor psihologice fundamentale
în cazul atitudinii introvertite 79
GÎNDIREA 79
TIPUL GÎNDIRE INTROVERTITĂ 83
SENTIMENTUL 88
TIPUL SENTIMENT INTROVERTIT 90
REZUMATUL TIPURILOR RAŢIONALE 94
SENZAŢIA 96
TIPUL SENZAŢIE INTROVERTITĂ 99
INTUIŢIA 103
TIPUL INTUITIV INTROVERTIT 106
REZUMATUL TIPURILOR IRAŢIONALE 109
FUNCŢIE PRINCIPALĂ ŞI FUNCŢIE AUXILIARĂ 111

DEFINIŢII 115

Abstractizare (119) – Afect (121) – Afectivitate (123) – Anima, animus (123) – Apercepţie (123) – Arhetip (124) – Asimilare (124) – Atitudine (125) – Colectiv (129) – Compensare (130) – Complexul puterii (133) – Concretism (133) – Constructiv (135) – Conştient (138) – Diferenţiere (138) – Disimilare (139) – Empatie (139) – Enantiodromie (139) – Eu (141) – Extravertire (142) – Fantezie (142) – Funcţie (150) – Funcţie slab diferenţiată (151) – Funcţie transcendentă (153) – Gînd (153) – Gîndire (153) – Idee (154) – Identificare (158) – Identitate (159) – Imaginaţie (160) – Imagine (160) – Imaginea sufletului (167) – Imbold (170) – Inconştient (171) – Individ (174) – Individualitate (175) – Individuaţie (175) – Intelect (177) – Introiecţie (177) – Introvertire (178) – Intuiţie (179) – Iraţional (180) – Libido (182) – Nivel obiect (182) – Nivel subiect (183) – Orientare (184) – «Participation mystique» (184) – Persona (185) – Proiecţie (185) – Psihic (186) – Raţional (186) – Reductiv (188) – Sentiment *(Fühlen)* (188) – Sentiment *(Gefühl)* (192) – Senzaţie (192) – Simbol (195) – Sine (204) – Sintetic (206) – Suflet (206) – Tip (213) – Voinţă (215)

DESCRIEREA GENERALĂ A TIPURILOR

Capitolul X din *Psychologische Typen*, carte apărută în 1921 şi reeditată în repetate rînduri. Tradus după *Gesammelte Werke*, vol. VII, §621-740.

1. INTRODUCERE

Vreau să încerc, în cele ce urmează, să dau o descriere gene- 621
rală a psihologiei tipurilor. Va trebui, mai întîi, să descriu cele două tipuri generale pe care le-am denumit: introvertit şi extravertit. Voi încerca, apoi, să dau cîte o caracterizare acelor tipuri particulare al căror specific provine din faptul că individul se adaptează sau se orientează bazîndu-se în principal pe funcţia sa cea mai diferenţiată. Primele două tipuri le-aş denumi *tipuri de atitudine generală*, ele definindu-se prin orientarea interesului lor, prin direcţia fluxului lor de libido. Pe celelalte, în schimb, le-aş denumi *tipuri funcţionale*.

Tipurile de atitudine generală se definesc – aşa cum am ară- 622
tat în repetate rînduri în capitolele precedente – prin atitudinea lor caracteristică faţă de obiect. Introvertitul se comportă faţă de obiect abstractiv; în fond, el este mereu gata să sustragă obiectului libido-ul, de parcă ar trebui să se păzească mereu de o eventuală dominaţie a lui. Extravertitul, în schimb, are un comportament pozitiv faţă de obiect. El dă atît de multă importanţă obiectului încît îşi orientează statornic atitudinea subiectivă după obiect, raportîndu-şi-o tot timpul la acesta. În fond, i se pare mereu că obiectului nu i s-a conferit suficientă valoare şi

de aceea se simte mereu obligat să-i sporească însemnătatea. Cele două tipuri sînt atît de deosebite, ele contrastează în mod atît de frapant, încît pînă şi profanului în ale psihologiei – de îndată ce i s-a atras atenţia asupra acestui fapt – îi devine imediat clar că ele există. Tuturora le sînt cunoscute acele firi închise, greu accesibile, uneori chiar ostile, care se află în cel mai puternic contrast imaginabil cu celelalte caractere – deschise, accesibile, aproape tot timpul bine dispuse sau măcar prietenoase şi sociabile, care se înţeleg cu toată lumea sau poate se ceartă cu toată lumea, dar oricum sînt în relaţii strînse cu ea, o influenţează şi se lasă influenţaţi de ea. La prima vedere sîntem desigur înclinaţi să credem că toate aceste caracteristici ţin de nişte cazuri individuale, izolate, de conformaţie specifică a caracterului. Dar cel care are prilejul să cunoască temeinic foarte mulţi oameni, descoperă fără nici o dificultate că nu poate fi vorba nicidecum de nişte cazuri individuale şi că avem de-a face aici, mai degrabă, cu atitudini tipice, mult mai generale decît ar crede cei cu o experienţă psihologică limitată. De fapt – aşa cum trebuia să fi reieşit deja din capitolele precedente – este vorba de o opoziţie fundamentală, uneori mai vădită, alteori mai puţin vădită, dar foarte vizibilă ori de cîte ori avem de-a face cu indivizi ce au o personalitate ceva mai pronunţată. Întîlnim asemenea indivizi nu numai printre cei cultivaţi, ci în absolut toate păturile populaţiei. Tipurile acestea apar atît la simpli muncitori şi ţărani cît şi la reprezentanţii cei mai diferenţiaţi ai unei naţiuni. Nici deosebirea dintre sexe nu schimbă lucrurile. Aceeaşi opoziţie se regăseşte şi printre femeile tuturor păturilor populaţiei.

623 O răspîndire atît de largă nu ar putea apărea, de bună seamă, dacă ar fi vorba de ceva ce ţine de conştient, adică de o atitudine conştient şi intenţionat aleasă. Exponentul principal al

unei atari atitudini ar trebui atunci să fie un anumit grup social, cu coeziunea dată de o aceeaşi educaţie şi formaţie. Un asemenea grup ar fi, deci, local limitat. Or nu este nicidecum aşa, după cum am văzut. Dimpotrivă, tipurile par să fie distribuite complet întîmplător. Într-o aceeaşi familie, de pildă, un copil e introvertit şi altul extravertit. Conform tuturor acestor fapte, aşadar, tipul de atitudine, ca fenomen general şi, după toate aparenţele, întîmplător distribuit, neputînd fi o chestiune de judecată sau de intenţie conştientă, îşi datorează, pesemne, existenţa unui temei inconştient, instinctual. Opoziţia tipurilor, ca fenomen psihologic general, trebuie deci să aibă, într-un fel sau altul, un antecedent biologic.

Din punct de vedere biologic, relaţia dintre subiect şi obiect 624
constă întotdeauna dintr-un raport de *adaptare*, orice relaţie dintre subiect şi obiect presupunînd acţiuni ale unuia asupra celuilalt, acţiuni ce duc la acele modificări reciproce ale subiectului şi obiectului care constituie însăşi adaptarea. Tipurile de atitudine faţă de obiect sînt, aşadar, modalităţi ale procesului de adaptare. Natura cunoaşte două căi fundamental deosebite de adaptare şi deci de perpetuare a speciilor biologice: una dintre căi constă dintr-o prolificitate sporită, însoţită de o capacitate de apărare relativ slabă şi o durată de viaţă relativ scurtă a individului izolat; cealaltă cale constă dintr-o dotare a individului cu multiple mijloace de autoconservare, însoţită de o prolificitate relativ slabă. Această alternativă din domeniul biologiei mi se pare a fi nu numai analogul, ci chiar şi temeiul ultim al celor două moduri de adaptare psihologică de care dispunem. M-aş limita aici la o constatare de ordin general: m-aş referi, pe de o parte, la felul caracteristic al extravertitului de a se dărui statornic, de a se răspîndi în toate cele din jur şi, pe de altă parte, la tendinţa introvertitului de a se apăra de solicitările exterioare,

de a se feri cît poate de orice cheltuială de energie ce priveşte în mod direct obiectul, spre a-şi consolida în schimb propria poziţie, spre a şi-o face cît mai sigură şi mai puternică. Blakes a avut o intuiţie bună, aşadar, denumind aceste tipuri respectiv «prolific» şi «devouring type». După cum se ştie din biologie, ambele căi sînt practicabile, fiecare fiind, în felul ei, eficientă. Acelaşi lucru îl putem spune şi despre atitudinile tipice. Ceea ce unul pune la cale folosind o puzderie de mijloace, e obţinut de celălalt printr-un monopol.

625 Uneori, atitudinea tipică poate fi fără greş recunoscută încă din primii ani de viaţă ai unui copil. Acest fapt ne obligă să admitem că ceea ce ne constrînge la o anumită atitudine nu este nicidecum lupta pentru existenţă, în înţelesul curent al acestui termen. S-ar putea obiecta, fireşte, şi încă pe bună dreptate, că şi copilul mic, ba chiar şi sugarul au deja de făcut un efort de adaptare psihologică inconştientă, reacţiile specifice ale copilului fiind, deci, determinate mai cu seamă de caracteristicile influenţei materne. Dacă în sprijinul acestui argument pot fi aduse fapte neîndoielnice, un alt fapt, la fel de neîndoielnic, îl contrazice: doi copii ai aceleiaşi mame pot prezenta foarte devreme caracteristici opuse fără să se facă simţită vreo modificare cît de mică a atitudinii materne. Nu aş vrea nicidecum să minimalizez infinita importanţă a influenţei părinteşti, dar faptul de mai sus mă obligă totuşi să conchid că factorul decisiv trebuie căutat în predispoziţia nativă a copilului. Faptul că în condiţii exterioare cît se poate de asemănătoare, un copil dezvoltă un anumit tip psihologic, iar altul – tipul contrar, nu poate fi pus decît pe seama predispoziţiei lui individuale. E adevărat că am aici în vedere numai indivizi aflaţi în condiţii normale. În condiţii anormale, adică atunci cînd atitudinea mamei este dusă la extrem şi deci anormală, copiii pot fi constrînşi să adopte atitudini similare,

violîndu-li-se predispoziţia individuală, care ar fi dus probabil la un alt tip dacă nu ar fi intervenit influenţele exterioare anormale, perturbatoare. De regulă, atunci cînd are loc o asemenea falsificare a tipului, pricinuită de influenţe exterioare, individul devine cu timpul neurotic, nemaiputîndu-se însănătoşi decît prin restabilirea atitudinii corespunzătoare naturii sale individuale.

În ce priveşte predispoziţia proprie fiecăruia, nu pot să spun 626
decît că există în mod evident indivizi pentru care este fie mai uşor, fie mai la îndemînă, fie mai prielnic să se adapteze într-un anume fel şi nu în altul. De aceea ar trebui să ne punem problema unor temeiuri inaccesibile cunoaşterii noastre, dar de natură fiziologică, în ultimă instanţă. Mi se pare verosimil să existe asemenea temeiuri pentru că ştiu din proprie experienţă că o invertire a tipului poate prejudicia grav sănătatea fizică a organismului, provocînd, de regulă, o stare de profundă epuizare.

2. TIPUL EXTRAVERTIT

627 Pentru ca expunerea noastră să fie clară şi sistematică, va trebui să separăm în descrierea acestui tip, precum şi a celor următoare, psihologia conştientului de cea a inconştientului. Vom începe aşadar prin a descrie *fenomenele conştiente.*

a) Atitudinea generală a conştientului

628 După cum se ştie, orice om se orientează după datele ce i le furnizează lumea exterioară. Constatăm însă că influenţa exterioară poate fi hotărîtoare la unii, dar mai puţin hotărîtoare la alţii. Unul îşi pune paltonul de îndată ce se face frig afară, altul însă, avînd intenţia de a se căli, nu o face; unul admiră noul tenor pentru că toată lumea îl admiră, celălalt însă nu-l admiră, şi nu pentru că i-ar displăcea, ci pentru că este de părere că ceea ce admiră toţi nu e neapărat de admirat; unul se supune condiţiilor date pentru că, după cum se ştie din experienţă, nici nu poţi face altfel, altul în schimb are convingerea că ceea ce a funcţionat de o mie de ori într-un anumit fel, a o mie una oară constituie un caz cu totul aparte ş.a.m.d. Primul se orientează după faptele ex-

terioare date, pe cînd celălalt rămîne la părerea lui, care se insinuează între el şi ceea ce este obiectiv dat. Dacă orientarea după obiect şi după datele obiective predomină, astfel încît cele mai frecvente şi cele mai importante hotărîri sau acţiuni sînt determinate nu de păreri subiective, ci de condiţii obiective, atunci vorbim de o atitudine extravertită. Despre cei care adoptă în mod obişnuit o atitudine extravertită spunem că sînt de tip extravertit. Cei care gîndesc, simt şi acţionează sau, într-un cuvînt, trăiesc conformîndu-se *nemijlocit* condiţiilor obiective şi cerinţelor acestora, atît în sens bun cît şi în sens rău, sînt extravertiţi. Extravertitul trăieşte astfel încît este întru totul evident că în conştientul său obiectul joacă un rol mult mai important, ca factor decisiv, decît părerea sa subiectivă. Deşi are, fără nici o îndoială, păreri personale, puterea lor de decizie este mult mai slabă decît cea a condiţiilor exterioare obiective. Nici nu se aşteaptă, de altfel, ca în propriul său interior să găsească vreun factor necondiţionat, asemenea factori neexistînd, după el, decît în exterior. Interesul său cedează epimeteic cerinţelor exterioare, desigur nu fără luptă, dar victoria finală este întotdeauna de partea condiţiei obiective. Întregul său conştient priveşte spre exterior, pentru că determinările importante şi decisive îi parvin întotdeauna din exterior. Dar îi parvin de acolo pentru că de acolo le şi aşteaptă. Am putea spune că din această atitudine fundamentală îi derivă toate caracteristicile psihologice, cu excepţia celor provenite din primatul unei anumite funcţii psihologice sau din alte particularităţi individuale.

Interesul şi *atenţia* extravertitului sînt îndreptate statornic spre 629
evenimentele obiective, în primul rînd spre cele ale imediatei vecinătăţi. Nu numai persoanele, dar şi lucrurile din jur îi captivează interesul. În mod analog, *acţiunea* îi este şi ea determinată de influenţa persoanelor şi lucrurilor din jur; se raportează la date şi

motivaţii obiective şi pare a fi întru totul explicabilă prin acestea: dacă nu se află într-un raport pur reactiv faţă de provocările mediului, atunci are negreşit un caracter reductibil la raporturi reale, găsindu-şi în limitele datelor obiective un spaţiu de joc îndestulător şi potrivit sieşi. Nu are nici cea mai mică tendinţă de a le depăşi. Acelaşi lucru este valabil şi în ceea ce priveşte interesul: evenimentele obiective sînt de un farmec aproape inepuizabil, astfel încît, în mod normal, interesul nici nu tînjeşte după altceva. Legile morale se suprapun perfect cu prescripţiile sociale date, respectiv cu concepţia morală general valabilă. Dacă viziunea general valabilă ar fi alta, atunci şi reperele morale subiective ar fi altele, fără ca totalitatea habitus-ului psihologic să aibă de suferit vreo modificare.

630 Această condiţionare strictă prin factorii obiectivi nu denotă nicidecum o adaptare deplină sau, mai mult, ideală la condiţiile de viaţă în genere, deşi poate face o atare impresie. Privită dintr-un punct de vedere extravertit, o asemenea *integrare* în ceea ce este obiectiv dat pare să echivaleze cu o deplină adaptare, deoarece, conform acestui punct de vedere, nici nu există vreun alt criteriu al adaptării. Dintr-un punct de vedere superior însă, nu se poate spune în nici un caz că ceea ce este obiectiv dat este, în orice împrejurări însuşi normalul. Condiţiile obiective pot fi, într-un moment istoric dat sau într-un anumit loc, anormale; iar un individ conformat unor condiţii anormale participă la stilul anormal al anturajului său, dar este, împreună cu cei din jur, într-o stare anormală faţă de legea general valabilă a vieţii. Poate chiar prospera, în particular, dar numai pînă în momentul cînd se va duce de rîpă împreună cu toţi cei din jurul său din cauză că a păcătuit împotriva legii generale a vieţii. Şi el va trebui să ia parte la declin cu aceeaşi convingere cu care s-a conformat mai înainte situaţiei obiectiv date. El este integrat, dar nu adaptat, pentru că adaptarea

presupune mai mult decît o înscriere perfectă în situaţia momentului şi în anturajul imediat. (Să ne amintim aici de Epimeteu al lui Spitteler[1]). Adaptarea presupune respectarea unor legi mai generale decît condiţiile date într-un anumit moment sau loc. Dar tipul extravertit normal rămîne la o pură integrare.

Pe de o parte, tipului extravertit îi este proprie o «normalitate» datorată faptului că el se acomodează relativ uşor condiţiilor date şi că, prin natura sa, nu are altă pretenţie decît să realizeze posibilităţile obiectiv date, bunăoară să îmbrăţişeze cariera care oferă în momentul şi în locul respectiv cele mai promiţătoare perspective; să producă sau să facă ceea ce au nevoie cei din jur sau ceea ce se aşteaptă din partea lui, abţinîndu-se de la orice înnoire care nu-i e foarte la îndemînă sau care ar întrece întrucîtva aşteptările. Pe de altă parte însă, această «normalitate» a sa are drept consecinţă faptul că extravertitul ţine cont mult prea puţin de existenţa propriilor sale trebuinţe şi necesităţi subiective. Şi tocmai aici se află punctul său slab, căci tipul său are o tendinţă atît de puternică de a se întoarce către exterior încît nu ia suficient în considerare nici măcar faptul subiectiv cel mai uşor perceptibil, şi anume starea propriului său organism, chiar şi aceasta părîndu-i-se o chestiune mult prea puţin obiectivă, mult prea puţin «exterioară». Astfel, nu se mai realizează nici măcar satisfacerea unor trebuinţe elementare, indispensabile sănătăţii fizice. În consecinţă, trupul suferă şi sufletul – de asemenea. Nici această din urmă împrejurare nu prea este luată în seamă de extravertit, de regulă. Dar cu atît mai mult o remarcă cei apropiaţi lui. El însuşi îşi va da seama că şi-a pierdut echilibrul abia atunci cînd va avea parte de senzaţii corporale anormale.

631

[1] Carl Spitteler (1845-1924), scriitor elveţian mult citat de Jung. (n.t.)

632 Un fapt atît de palpabil nu-l va mai putea neglija, dar va considera, firește, că e vorba de ceva concret, «obiectiv», căci, conform mentalității sale, nici nu poate fi vorba de altceva în cazul lui, deși în cazul altora știe foarte bine să observe «iluzia». O atitudine mult prea extravertită poate fi atît de lipsită de considerație față de subiect încît îl sacrifică complet în favoarea așa-ziselor cerințe obiective, bunăoară în favoarea extinderii întreprinderii sub motiv că există comenzi și că, oricum, toate posibilitățile ce se ivesc trebuie exploatate.

633 Pericolul care îl amenință pe extravertit este acela de a fi cu totul absorbit de obiectiv și de a se pierde complet în acesta. Tulburările funcționale (de natură nervoasă) sau tulburările organice efective care rezultă au un rol compensator, ele obligîndu-l să se restrîngă asupră-și chiar fără voia sa. Dacă simptomele sînt funcționale, ele pot fi, în felul lor, expresii simbolice ale situației psihologice. La un cîntăreț, de pildă, ajuns foarte repede în culmea gloriei și obligat în consecință să-și cheltuiască energia fără măsură, se pierde brusc, prin inhibiție nervoasă, registrul înalt. La un om ajuns în foarte scurt timp, de la începuturi mai mult decît modeste la o poziție socială influentă și plină de perspective, se instalează, psihogen, toate simptomele răului de altitudine. Un bărbat pe cale să se însoare cu o femeie cam dubioasă, pe care o adoră și o supraestimează nemăsurat, este chinuit de spasme faringiene, fiind silit să se limiteze la două căni de lapte pe zi, deoarece are nevoie de cîte trei ceasuri ca să le îngurgiteze. El este, așadar, împiedicat, în mod foarte eficient, să-și mai viziteze logodnica, nemaiputîndu-se ocupa decît de hrănirea propriului organism. Un om care nu mai are forța de muncă necesară întreprinderii sale enorm extinse prin propriul său merit, este chinuit de accese de sete nervoasă, în urma cărora cade pradă rapid unui alcoolism isteric.

Nevroza cel mai frecvent întîlnită la tipul extravertit mi se pare 634
a fi isteria. Cazul clasic de isterie se caracterizează întotdeauna prin exacerbarea relaţiilor cu persoanele din jur, o altă particularitate tipică a sa fiind conformarea de-a dreptul mimetică la circumstanţe. Trăsătura fundamentală a persoanei isterice este tendinţa sa continuă de a se face interesantă şi de a face impresie altora. De aici derivă şi proverbiala sa sugestionabilitate, istericul fiind extrem de expus influenţei altor persoane. O inconfundabilă extravertire se manifestă şi în nevoia istericului de a comunica, nevoie care îl duce uneori pînă la a face confesiuni cu un conţinut pur fantezist şi de aici provine o primă formă a minciunii isterice. La început, «caracterul» isteric constă doar dintr-o exacerbare a atitudinii normale, dar mai tîrziu apar complicaţii datorate reacţiilor compensatorii venite din partea inconştientului, care se opune extravertirii exacerbate silind energia psihică, prin tulburări organice, să se introvertească. Datorită reacţiei inconştientului apare o altă categorie de simptome, cu un caracter ceva mai introvertit. Printre acestea se numără, în primul rînd, o activare patologic de intensă a fanteziei. După această caracterizare generală a atitudinii extravertite, ne vom putea îndrepta atenţia spre descrierea modificărilor suferite de funcţiile psihologice fundamentale în cazul unei atitudini extravertite.

b) Atitudinea inconştientului

Poate să pară ciudat că vorbesc despre o «atitudine a incon- 635
ştientului». Dar după cum am arătat deja pe larg, înţeleg relaţia dintre inconştient şi conştient ca fiind compensatorie. Conform acestui punct de vedere, trebuie să-i revină şi inconştientului, întocmai ca şi conştientului, o atitudine.

636 În paragraful precedent am pus în evidenţă tendinţa atitudinii extravertite spre o oarecare unilateralitate, în sensul că în desfăşurarea fenomenelor psihice sînt lăsaţi să predomine factorii obiectivi. Tipul extravertit este mereu ispitit să se sacrifice (aparent) în favoarea obiectului, asimilîndu-şi subiectul obiectului. Am prezentat în detaliu consecinţele unei exacerbări a atitudinii extravertite, arătînd cît de nocivă poate fi reprimarea factorilor subiectivi. Este aşadar de aşteptat ca o compensare a atitudinii extravertite conştiente să pună accentul îndeosebi pe elementul subiectiv. Prin urmare, vom avea de căutat în inconştient o tendinţă puternic egocentrică. Şi, într-adevăr, practica medicală reuşeşte să pună în evidenţă o asemenea tendinţă. Nu intru aici în cazuistică, o las pentru paragrafele următoare, în care voi încerca să prezint atitudinea caracteristică a inconştientului pentru fiecare tip funcţional în parte. În acest paragraf, fiind vorba doar de compensarea unei atitudini extravertite generale, mă voi rezuma la o caracterizare de asemenea generală a atitudinii compensatorii a inconştientului.

637 Pentru a întregi în mod eficace atitudinea conştientă extravertită, atitudinea inconştientului trebuie să aibă un anumit caracter de introversiune. Inconştientul concentrează energia asupra elementului subiectiv, adică asupra acelor trebuinţe şi exigenţe care sînt reprimate sau refulate printr-o atitudine conştientă excesiv extravertită. Este lesne de înţeles – după cum trebuia să fi reieşit şi din paragraful precedent – că o orientare după obiect şi după ceea ce este obiectiv dat nedreptăţeşte o serie de imbolduri, păreri, dorinţe şi necesităţi subiective, răpindu-le energia ce le-ar reveni în mod natural. Omul nu este însă un mecanism din care să poţi construi la nevoie un alt mecanism, destinat altor scopuri, care să funcţioneze în cu totul alt mod, dar cu o la fel de mare precizie. Omul poartă mereu cu sine întreaga sa istorie şi chiar întreaga istorie a omenirii, iar factorul istoric constituie o nevoie vitală faţă de care

trebuie să dăm dovadă de multă înţelepciune. Cele trecute trebuie să aibă un cuvînt de spus în ceea ce este nou şi trebuie să conviețuiască, într-un fel sau altul, cu noul. De aceea, o totală asimilare cu obiectul va avea de înfruntat protestul de minoritate reprimată al celor ce au fost şi au fiinţat dintotdeauna. Din aceste consideraţii foarte generale este lesne de înţeles de ce pretenţiile inconştiente ale tipului extravertit sînt de un egoism de-a dreptul primitiv şi infantil. Afirmaţia lui Freud că inconştientul ar şti «doar să dorească» este în mare măsură valabilă în ce priveşte inconştientul tipului extravertit. Conformarea la şi asimilarea cu cele obiectiv date împiedică conştientizarea imboldurilor subiective insuficient de intense. Aceste tendinţe (gînduri, dorinţe, afecte, trebuinţe, sentimente etc.) capătă, corespunzător gradului lor de refulare, un caracter regresiv, adică devin cu atît mai infantile şi mai arhaice cu cît sînt mai puţin luate în seamă. Atitudinea conştientă le privează de toată energia de care se pot lipsi, lăsîndu-le-o numai pe cea care nu le mai poate fi răpită. Dar acest rest de forţă care nu trebuie nicidecum subestimat, constituie tocmai ceea ce se numeşte instinct originar. Instinctul nu poate fi extirpat prin măsurile arbitrare ale unui singur individ, ci numai printr-o lentă metamorfoză organică desfăşurată de-a lungul mai multor generaţii, căci instinctul este expresia energetică a unei structuri organice date.

Pînă la urmă, fiecare tendinţă reprimată rămîne cu o considera- 638
bilă cantitate de energie, energia corespunzătoare forţei sale instinctuale, păstrîndu-şi astfel eficacitatea, chiar dacă, prin privarea sa parţială de energie, a devenit inconştientă. Cu cît mai desăvîrşit extravertită este atitudinea conştientă, cu atît mai infantilă şi mai arhaică este atitudinea inconştientă. Ceea ce caracterizează uneori atitudinea inconştientă este un egoism brutal, depăşind de departe egoismul copilului şi frizînd infamia. Aici întîlnim, în plină floare, acele dorinţe incestuoase pe care le descrie Freud. E de la sine

înţeles că aceste lucruri sînt total inconştiente, rămînînd deci ascunse ochiului profan atîta timp cît atitudinea conştientă extravertită nu depăşeşte o anumită limită. Dacă se ajunge însă la o exacerbare a poziţiei conştiente, atunci inconştientul începe să se manifeste simptomatic, adică egoismul, infantilismul şi arhaismul inconştient îşi pierd caracterul compensator iniţial, intrînd mai mult sau mai puţin deschis în opoziţie cu atitudinea conştientă. Are loc mai întîi o exacerbare absurdă a poziţiei conştiente, exacerbare al cărei rol ar fi să reprime inconştientul, dar care sfîrşeşte, de regulă, într-o reductio ad absurdum a atitudinii conştiente şi, pînă la urmă, într-o prăbuşire. Catastrofa finală poate fi de natură obiectivă, scopurile obiective fiind falsificate de scopuri subiective. Un tipograf, bunăoară, se ridicase printr-o muncă îndîrjită de două decenii, de la situaţia de simplu salariat la cea de unic proprietar al unei întreprinderi de mare prestigiu. Întreprinderea se extindea tot mai mult, iar el era tot mai absorbit de ea, sacrificîndu-i treptat toate interesele sale colaterale. Întreprinderea l-a înghiţit pur şi simplu şi asta l-a dus la prăbuşire, în felul următor: Spre compensarea interesului său exclusiv pentru întreprindere, i-au reînviat, inconştient, anumite amintiri din copilărie. Pe atunci îi plăcuseră foarte mult pictura şi desenul. În loc să-şi facă acum, din aceste înclinaţii, o ocupaţie secundară compensatorie, o ocupaţie în sine şi pentru sine, şi le-a canalizat tot spre întreprindere şi a început să viseze la o prezentare «artistică» a produselor sale. Din nefericire, visurile au devenit realitate: a început să producă, într-adevăr, după propriul lui gust primitiv şi infantil, rezultatul fiind că în cîţiva ani şi-a dus întreprinderea la faliment. El a acţionat conform unui «ideal» al civilizaţiei noastre, după care omul de acţiune trebuie să-şi pună toate forţele în slujba unui unic ţel final. A mers însă prea departe şi a căzut pradă forţei chemărilor subiective infantile.

Deznodămîntul tragic poate fi şi de natură subiectivă, luînd 639
forma unei prăbuşiri nervoase. Un asemenea deznodămînt are loc ori de cîte ori opoziţia inconştientă reuşeşte în cele din urmă să paralizeze acţiunea conştientă. În acest caz, pretenţiile inconştientului se impun conştientului în mod categoric, provocînd astfel o nefastă dezbinare, care se exteriorizează cu precădere prin faptul că oamenii fie că nu mai ştiu ce vor de fapt şi nu mai au chef de nimic, fie că vor prea multe lucruri deodată şi au prea mult chef, dar pentru treburi imposibile. Înăbuşirea dorinţelor infantile şi primitive, cerută adesea de civilizaţia noastră, duce lesne la nevroză sau la abuz de droguri – alcool, morfină, cocaină şi altele. În cazuri şi mai grave, dezbinarea sfîrşeşte prin sinucidere. O caracteristică pregnantă a tendinţelor inconştientului este că ele capătă un caracter distructiv exact în măsura în care sînt private de energie prin *desconsiderare conştientă* şi că încetează de îndată să mai fie compensatorii. Dar ele încetează să mai acţioneze compensator abia atunci cînd ajung la un nivel foarte jos, corespunzător unui grad de civilizaţie absolut incompatibil cu al nostru. Din acest moment, tendinţele inconştiente formează o coaliţie, opusă din toate punctele de vedere atitudinii conştiente, iar existenţa acestei coaliţii duce la un conflict deschis.

Echilibrul psihic este, în general, expresia faptului că atitudinea 640
inconştientului o compensează pe cea a conştientului. Fireşte că o atitudine extravertită normală nu înseamnă nicidecum că individul se comportă întotdeauna şi peste tot conform schemei extravertite. Se pot întotdeauna observa la un acelaşi individ numeroase fenomene psihologice în cazul cărora se poate pune problema mecanismului introversiunii. Numim extravertit un anumit habitus doar pentru că extraversiunea îi este preponderentă. În acest caz, funcţia psihică cea mai diferenţiată este utilizată în mod extravertit, pe cînd funcţiile slab diferenţiate sînt utilizate în mod intro-

vertit, ceea ce este echivalent cu a spune că funcţia superioară este cea mai conştientă, cea mai deplin supusă controlului conştient şi intenţiei conştiente, în timp ce funcţiile slab diferenţiate sînt mai puţin conştiente, respectiv parţial inconştiente şi mult mai puţin subordonate liberului arbitru conştient. În timp ce funcţia superioară exprimă întotdeauna personalitatea conştientă cu intenţiile, voinţa şi înfăptuirile sale, funcţiile slab diferenţiate ţin de acele lucruri care i se întîmplă, pur şi simplu, individului. Acestea nu trebuie neapărat să fie lapsus linguae sau lapsus calami[2] sau altfel de scăpări, ci pot proveni pe jumătate sau pe trei sferturi şi din intenţii, căci funcţiile slab diferenţiate sînt şi ele în oarecare măsură conştiente. Un exemplu clasic în acest sens oferă tipul sentiment extravertit, care se bucură de relaţii afective excelente cu cei din jur, dar căruia i se poate întîmpla uneori să pronunţe judecăţi de o lipsă de tact inegalabilă. Aceste judecăţi provin din gîndirea sa slab diferenţiată şi puţin conştientă, aflată doar parţial sub control şi deci insuficient raportată la obiect, gîndire care-l poate face să pară în mare măsură lipsit de consideraţie faţă de cei din jur.

641 În atitudinea extravertită, funcţiile slab diferenţiate trădează permanent o condiţionare extrem de subiectivă, pronunţat egocentrică şi excesiv părtinitoare, fapt care indică strînsa lor corelare cu inconştientul. Prin ele, inconştientul iese constant la iveală. Nu trebuie nicidecum să ne închipuim că inconştientul stă veşnic îngropat sub cîte şi mai cîte straturi suprapuse şi că nu poate fi descoperit decît printr-un fel de trudnic foraj la adîncime. Inconştientul se insinuează constant în fenomenul psihic conştient, chiar în aşa mare măsură încît observatorului îi este uneori greu să decidă care trăsături de caracter sînt de pus pe seama personalităţii conştiente şi care pe seama celei inconştiente. Această dificultate inter-

[2] scăpări în vorbire sau scăpări în scriere (n.t.)

vine mai ales în cazul unor persoane care se exteriorizează ceva mai abundent decît altele. Fireşte, depinde în mare măsură şi de atitudinea observatorului dacă el sesizează de preferinţă caracterul inconştient sau pe cel conştient al unei personalităţi. În general, un observator predispus să judece va sesiza mai degrabă caracterul conştient, în timp ce un observator perceptiv prin natura sa va fi influenţat mai mult de caracterul inconştient, pentru că judecata se interesează mai mult de motivaţia conştientă a fenomenului psihic, în timp ce percepţia înregistrează mai curînd fenomenul pur. Dar întrucît ne folosim percepţia şi judecata deopotrivă, se poate lesne întîmpla ca o personalitate să ne apară şi introvertită şi extravertită în acelaşi timp, fără să ştim spune măcar cărei atitudini îi aparţine funcţia superioară. În astfel de cazuri, numai o analiză temeinică a caracteristicilor funcţiilor ne poate ajuta să găsim interpretarea corectă. În acest scop, trebuie să vedem mai întîi care funcţie este întru totul supusă controlului conştient şi motivaţiei conştiente şi care funcţii au caracterul întîmplătorului şi al spontaneităţii. Prima funcţie este întotdeauna mai diferenţiată decît ultimele, acestea avînd în plus caracteristici întrucîtva infantile şi primitive. Prima funcţie dă adesea impresia normalităţii, pe cînd celelalte au ceva anormal sau patologic în ele.

c) Particularităţile funcţiilor psihologice fundamentale în cazul atitudinii extravertite

GÎNDIREA

Dacă întreaga atitudine este extravertită, gîndirea se orientează şi ea după obiect şi după datele obiective. O astfel de orientare a gîndirii dă naştere unui caracter foarte specific. 642

643 Gîndirea în genere se hrăneşte pe de o parte din izvoare subiective, în ultimă instanţă inconştiente, iar pe de altă parte din datele obiective furnizate de percepţia senzorială. Gîndirea extravertită va fi determinată în mare măsură de acestea din urmă şi mai puţin de cele dintîi. Judecata are nevoie întotdeauna de o normă; pentru judecata extravertită, valabilă şi hotărîtoare este, în principal, norma dictată de raporturile obiective, indiferent dacă se prezintă sub forma unui fapt obiectiv, senzorial perceptibil sau a unei idei obiective, căci o idee obiectivă, chiar dacă este acceptată subiectiv, rămîne totuşi ceva dat sau împrumutat din exterior. De aceea, gîndirea extravertită nu trebuie neapărat să fie o gîndire pur concretă, empirică, ci poate fi, la fel de bine, şi o gîndire pur ideatică, atîta timp cîi ideile cu care operează se dovedesc a fi în mare măsură împrumutate din exterior, adică furnizate de tradiţie, educaţie sau instrucţie. Trebuie să ne întrebăm, aşadar, dacă norma după care se orientează judecata este furnizată din exterior sau e de origine subiectivă – acesta ar fi un prim criteriu după care ne putem da seama dacă o gîndire este extravertită.

644 Un alt criteriu este orientarea finală a proceslui gîndirii: trebuie să ne întrebăm dacă gîndirea este orientată de preferinţă spre exterior sau nu. Faptul că o gîndire este preocupată de obiecte concrete nu constituie o dovadă a naturii sale extravertite, căci mă pot ocupa, în gînd, de un obiect concret fie abstrăgîndu-mi gîndul de la el, fie concretizîndu-mi-l prin el. Dacă gîndirea îmi este preocupată de lucruri concrete şi deci ar putea fi considerată extravertită, mai rămîne încă de lămurit o chestiune esenţială: ce orientare va avea gîndul sau, mai precis, se va întoarce oare gîndul în desfăşurarea sa ulterioară la date obiective, la fapte exterioare sau la concepte generale gata date sau nu? În gîndirea practică a comerciantului, a tehnicianului sau a cercetătorului naturii, orientarea spre obiect este evidentă. În ce priveşte gîndirea filozofului însă,

pot apărea dubii, gîndirea acestuia fiind îndreptată spre idei. În acest caz, trebuie văzut, pe de o parte, dacă nu cumva aceste idei sînt pure abstractizări din experienţa asupra obiectelor, constituind, ca atare, doar concepte colective superioare care însumează fapte obiective şi mai trebuie văzut, pe de altă parte, dacă nu cumva ideile acestea (atunci cînd nu sînt abstractizări evidente din experienţa nemijlocită) sînt rezultate din tradiţie sau împrumutate din mediul spiritual înconjurător. Dacă răspunsul la aceste întrebări este afirmativ, atunci ideile respective fac de asemenea parte din categoria datelor obiective, iar gîndirea corespunzătoare poate fi considerată tot extravertită.

Deşi nu mi-am propus să prezint natura gîndirii introvertite 645
aici, ci într-un paragraf următor, mi se pare totuşi necesar să fac cîteva referiri la ea de pe acum. Căci reflectînd mai îndeaproape asupra celor deja spuse despre gîndirea extravertită, se poate ajunge lesne la concluzia că m-aş fi referit, de fapt, la absolut tot ce se poate înţelege prin gîndire. O gîndire care nu se îndreaptă nici spre fapte obiective, nici spre idei generale, nu mai merită să fie numită «gîndire» – s-ar putea spune. Ştiu prea bine că epoca noastră şi reprezentanţii ei de seamă nu cunosc şi nu recunosc decît tipul extravertit de gîndire. Această situaţie provine, în parte, din faptul că, de regulă, toată gîndirea vizibilă la suprafaţa lumii – sub formă de ştiinţă, filozofie sau chiar artă – ori izvorăşte direct din obiecte, ori sfîrşeşte în idei generale. Acestea sînt cele două temeiuri care o fac să pară, dacă nu chiar întotdeauna evidentă, măcar în linii mari inteligibilă şi totodată, relativ valabilă. În acest sens, s-ar putea spune că nu se cunoaşte, de fapt, decît intelectul extravertit, adică tocmai cel orientat după datul obiectiv.

Dar iată că există – şi ajung astfel să vorbesc despre intelectul 646
introvertit – şi un mod cu totul diferit de a gîndi, căruia nu-i putem refuza cu uşurinţă numele de gîndire, deşi nu se orientează

nici după o experienţă obiectivă nemijlocită, nici după idei generale de provenienţă obiectivă. Ajung la aceast alt mod de a gîndi în felul următor: cînd mă ocup în gînd de un obiect concret sau de o idee generală şi anume în aşa fel încît gîndul meu revine în cele din urmă la tema sa iniţială, acest proces intelectual nu este unicul proces psihic ce se desfăşoară în mine pe moment. Fac abstracţie de toate senzaţiile şi sentimentele care îşi pot face simţită prezenţa, tulburîndu-mi mai mult sau mai puţin firul gîndului şi scot în evidenţă faptul că procesul meu de gîndire, pornit de la date obiective şi tinzînd spre ceva obiectiv, rămîne totuşi într-o permanentă relaţie cu subiectul. Relaţia aceasta constituie o condiţie sine qua non, o condiţie fără de care nu ar putea să aibă loc absolut nici un fel de proces de gîndire. Chiar dacă procesul meu de gîndire se orientează cît poate de mult după datele obiective, el rămîne totuşi procesul *meu*, subiectiv, de gîndire, care nici nu poate evita imixtiunile subiectivului şi nici nu se poate lipsi de ele. Oricît m-aş strădui să dau procesului meu de gîndire o orientare în toate privinţele obiectivă, nu pot înlătura totuşi procesul subiectiv paralel şi nici permanenta sa conlucrare, fără să-i sting gîndului meu însăşi flacăra vieţii. Acest proces subiectiv paralel are tendinţa firească, evitabilă doar într-o oarecare măsură, de a subiectiviza datul obiectiv, adică de a-l asimila subiectului. Iar dacă accentul principal ajunge să cadă pe procesul subiectiv al gîndirii, atunci apare şi acel alt mod de a gîndi, opus tipului extravertit, care se orientează după subiect şi după datele subiective şi pe care-l numesc introvertit. Din acest alt fel de orientare ia naştere o gîndire care nici nu este determinată de fapte obiective şi nici nu se îndreaptă spre datul obiectiv; o gîndire, aşadar, care porneşte de la date subiective şi se îndreaptă către idei subiective sau către fapte de natură de asemenea subiectivă. Nu voi mai stărui aici asupra acestei gîndiri, am vrut doar să-i stabilesc existenţa, pentru ca,

alăturîndu-i procesului de gîndire extravertită acest complement necesar, să pun în lumină esenţa sa.

Gîndirea extravertită ia naştere, aşadar, prin simpul fapt că 647
orientarea obiectivă capătă o anumită preponderenţă. Acest fapt nu schimbă cu nimic logica gîndirii, ci duce doar la acea diferenţiere între gînditori despre care James scria că ar fi o chestiune de temperament. Precum spuneam, orientarea după obiect nu schimbă cu nimic esenţa funcţiei gîndirii, dar îi schimbă cu atît mai mult aparenţa. Orientată fiind spre datul obiectiv, gîndirea extravertită este ca şi fascinată de obiect. E ca şi cum nici n-ar putea să existe fără această orientare din exterior. Apare ca o cvazi-urmare a faptelor exterioare sau pare să-şi fi atins culmea atunci cînd reuşeşte să-şi găsească debuşeul într-o idee general valabilă. Pare permanent determinată de datele obiective şi pare să nu-şi poată trage concluziile decît în concordanţă cu acestea. De aceea, face impresia că-i lipsită de independenţă şi uneori chiar de orizont, în ciuda abilităţii sale în domeniul limitat de graniţele obiectivului.

Ceea ce descriu aici nu este decît impresia exterioară pe care o 648
face gîndirea extravertită unui observator care oricum trebuie să fie situat pe o altă poziţie pentru că altfel nici nu i-ar putea observa din exterior aparenţa. Dar situat fiind pe altă poziţie, un astfel de observator îi vede totuşi numai aparenţa, nu şi esenţa; în timp ce un observator aflat în însuşi miezul acestei gîndiri, îi va sesiza foarte bine esenţa, dar nu şi aparenţa. Judecînd după pura aparenţă, putem nedreptăţi esenţa, dînd astfel, de cele mai multe ori, verdicte depreciative. Judecată după esenţa sa, gîndirea extravertită nu este cu nimic mai puţin fructuoasă sau mai puţin creatoare decît gîndirea introvertită, doar că ceea ce îi stă ei în puteri serveşte altor scopuri. Această deosebire se face simţită mai ales atunci cînd gîndirea extravertită se înstăpîneşte pe un material ce ţine de o tematică specifică gîndirii subiectiv orientate. Aşa se întîmplă,

bunăoară, atunci cînd o convingere subiectivă este explicată analitic fie pe baza unor fapte obiective, fie ca urmare sau consecinţă a unor idei obiective. Pentru conştientul nostru orientat spre ştiinţele naturii, deosebirea dintre cele două moduri de gîndire devine şi mai evidentă atunci cînd gîndirea subiectiv orientată încearcă să introducă în ceea ce este obiectiv dat o coerenţă care nu este obiectiv dată, sau, cu alte cuvinte, cînd încearcă să subsumeze datul obiectiv unei idei subiective. În ambele cazuri avem senzaţia că se face un abuz, fapt care arată că cele două tipuri de gîndire îşi scot la iveală reciproc umbrele: gîndirea subiectiv orientată capătă aparenţa arbitrarului pur, în timp ce gîndirea extravertită pare de o platitudine şi de o banalitate fără seamăn. Iată de ce sînt cele două poziţii într-o neîncetată vrajbă.

649 S-ar zice că se poate pune capăt cu uşurinţă acestei dispute, delimitînd net tematica de natură subiectivă de cea de natură obiectivă. Dar, din păcate, această delimitare e de domeniul imposibilului, deşi nu puţini au încercat să o facă. Şi chiar dacă ar fi posibilă, o asemenea delimitare nu ar duce decît la un mare dezastru, dat fiind că ambele orientări sînt, prin natura lor, unilaterale, valabile numai în anumite limite şi tocmai de aceea au nevoie să se influenţeze reciproc. Dacă datul obiectiv aduce în prea mare măsură gîndirea sub influenţa sa, o face sterilă, reducînd-o la starea de simplu accesoriu al său, ea nemaifiind în stare să se elibereze în nici o privinţă de datul obiectiv spre a-şi forma concepte abstrase din acesta. Procesul gîndirii se limitează atunci la o pură «gîndire despre», nu în sensul unei «reflecţii», ci în sensul unei pure imitaţii, care nu spune, în esenţă, absolut nimic nou faţă de ceea ce exista oricum, în mod nemijlocit şi vizibil, în datul obiectiv. Un asemenea proces de gîndire se întoarce, fireşte, în mod nemijlocit înapoi la datul obiectiv, dar nu duce niciodată dincolo de acesta, nu duce nici măcar la vreo idee obiectivă legată de experienţă şi invers,

cînd o astfel de gîndire are ca temă o idee obiectivă, ea nu mai e în stare să ajungă la experienţa singulară concretă şi se menţine mereu într-o stare mai mult sau mai puţin tautologică. Mentalitatea raţionalist-materialistă oferă exemple strălucite în acest sens.

Cînd gîndirea extravertită este prea puternic determinată de 650
obiect şi sucombă, ca urmare, datului obiectiv, ea se pierde complet – pe de o parte – în experienţele singulare, producînd un maldăr de materiale empirice nedigerate. Mulţimea copleşitoare de experienţe singulare, mai mult sau mai puţin incoerentă, produce o stare de disociere a gîndirii, care cere, de regulă – pe cealaltă parte – o compensare psihologică. Compensarea constă dintr-o idee pe cît de simplă, pe atît de generală, chemată să dea coerenţă sau măcar o vagă impresie de coerenţă întregului ansamblu adunat laolaltă, dar nelegat interior. Idei cum ar fi «materia» sau «energia» sînt foarte potrivite unui astfel de scop. Cînd însă gîndirea nu depinde în primul rînd şi în prea mare măsură de fapte exterioare, ci mai degrabă de o idee preluată din exterior, atunci compensarea precarităţii unui asemenea gînd se traduce într-o cît mai impresionantă acumulare de fapte, grupate de-a dreptul părtinitor, după un punct de vedere relativ mărginit şi steril, ceea ce face în mod sistematic ca aspecte mult mai valoroase şi mai semnificative ale lucrurilor să fie complet pierdute din vedere. Un procent regretabil de mare din ameţitoarea bogăţie a aşa-numitei literaturi ştiinţifice de astăzi îşi datorează existenţa acestei false orientări.

TIPUL GÎNDIRE EXTRAVERTITĂ

După cum arată experienţa, funcţiile psihologice fundamen- 651
tale arareori au sau nu au niciodată toate aceeaşi forţă sau acelaşi grad de dezvoltare în unul şi acelaşi individ. De regulă,

precumpăneşte o funcţie sau alta, atît ca forţă cît şi ca dezvoltare. Iar dacă primatul între funcţiile psihologice revine gîndirii sau, cu alte cuvinte, dacă individul este condus în toate faptele vieţii sale în principal de către consideraţii ale gîndirii, astfel încît toate acţiunile sale de oarecare importanţă au drept mobil motive intelectual gîndite ori au, cel puţin, o asemenea tendinţă, atunci este vorba despre un *tip gîndire*. Un astfel de tip poate fi introvertit sau extravertit. Ne ocupăm aici mai întîi de *tipul gîndire extravertită*.

652 Acesta va fi, aşadar, conform definiţiei, un om care se străduieşte – desigur doar în măsura în care este un tip pur – să-şi subordoneze toate manifestările vieţii unor decizii intelectuale, orientate întotdeauna, în ultimă instanţă, după ceea ce este obiectiv dat, adică: fie după fapte obiective, fie după idei general valabile. Nu numai în ce-l priveşte pe el însuşi, ci şi în ce-i priveşte pe cei din jur, tipul acesta conferă puterea decisivă realităţii obiective, respectiv formulei sale intelectuale obiectiv orientate. Aceasta este formula care dă măsura binelui şi a răului, ea hotărăşte de frumos şi de urît. E adevărat tot ce o confirmă; fals – ceea ce o infirmă şi întîmplător tot ce se petrece indiferent de ea. Cum formula aceasta pare conformă spiritului lumii, ea devine însăşi legea universală a lumii, lege care trebuie să se împlinească totdeauna şi pretutindeni, atît în individual cît şi în general. Tipul gîndire extravertită se subordonează formulei sale şi toţi ceilalţi, spre propriul lor bine, trebuie să facă la fel, căci cine nu o face – greşeşte, contravine legii universale şi este, deci, iraţional, imoral şi iresponsabil. Tipul de gîndire extravertită are o morală ce nu-i permite să tolereze excepţii. Idealul său trebuie transpus în realitate cu orice preţ, deoarece este – crede el – cea mai perfectă formulare a realităţii obiective înseşi şi este, de aceea, totodată, adevărul general valabil fără de care omenirea nu ar putea fi salvată. Căci nu iubirea aproapelui

contează pentru el, ci un punct de vedere mult mai înalt: cel al dreptăţii şi adevărului. Tot ce a resimţit în propria sa fire ca fiind necorespunzător formulei constituie fie, pur şi simplu, o deficienţă trecătoare, o disfuncţie întîmplătoare ce va fi eliminată cu prima ocazie, fie – dacă acest lucru nu reuşeşte – ceva net patologic. Cînd se întîmplă ca din formulă să facă parte, totuşi, şi compasiunea faţă de bolnavi, suferinzi sau anormali, atunci se iau măsuri, întemeindu-se, bunăoară, instituţii filantropice, spitale, închisori, colonii şi altele, respectiv se fac planuri şi proiecte în acest sens. Dar, de regulă, pentru a realiza efectiv ceva, nu e de ajuns să aperi cauza dreptăţii şi adevărului, ci mai e nevoie şi de o efectivă iubire a aproapelui, care are de-a face însă mai mult cu sentimentele decît cu o formulă intelectuală. Formulări precum: «trebuie să se» sau «este necesar să se» joacă un rol important. Dacă formula sa e suficient de generoasă, tipul acesta poate avea un rol extrem de util în viaţa socială ca reformator, ca acuzator public şi epurator de conştiinţe sau ca propagator al unor înnoiri importante. Dar cu cît formula îi este mai meschină, cu atît devine mai pisălog, mai pedant, mai critic, mai convins de propria-i dreptate, mai doritor să se încorseteze pe sine şi pe alţii într-o schemă. Iată cele două extreme între care oscilează majoritatea reprezentanţilor acestui tip.

Corespunzător naturii atitudinii sale extravertite, acţiunile şi 653
declaraţiile acestei personalităţi au efecte cu atît mai binefăcătoare şi mai bine venite cu cît se exercită la o distanţă mai mare în exterior. Aspectul său cel mai pregnant pozitiv se găseşte la periferia sferei sale de acţiune. Cu cît pătrunzi mai adînc în domeniul său de autoritate, cu atît mai puternic se fac simţite consecinţele nefaste ale pornirilor sale tiranice. La periferie mai pulsează încă o altfel de viaţă, o viaţă ce resimte adevărul formulei drept o contribuţie de preţ printre altele. Pătrunzînd însă mai adînc în domeniul de autoritate al formulei, orice viaţă necorespunzătoare ei piere. Cei

care gustă din plin urmările neplăcute ale formulei extravertitului sînt membrii propriei sale familii, ei fiind primii pe care îi fericeşte, neîndurător, formula. Dar cel mai mult are de pătimit de pe urma formulei sale însuşi subiectul şi iată că ajungem astfel la cealaltă faţă a psihologiei acestui tip.

654 Dat fiind că nu există şi nici nu va exista vreodată o formulă intelectuală care să poată îngloba şi exprima în mod adecvat toată bogăţia vieţii şi a posibilităţilor sale, se ajunge la inhibarea, respectiv eliminarea multor forme de viaţă importante şi multor preocupări esenţiale vieţii. La acest tip, vor fi supuse refulării în primul rînd acele formule de viaţă care ţin de sentiment, bunăoară preocupările estetice, gustul, simţul artistic, cultivarea prieteniei şi aşa mai departe. Formulele iraţionale, precum experienţele religioase, pasiunile şi altele asemenea sînt de cele mai multe ori sugrumate încă în faşe, rămînînd total inconştiente. Aceste forme de viaţă, extrem de importante uneori, duc o existenţă mereu ameninţată, în mare parte inconştientă. Cu toate că există oameni de excepţie care îşi pot jertfi întreaga viaţă unei formule anumite, cei mai mulţi nu sînt în stare totuşi să trăiască vreme îndelungată într-un asemenea exclusivism. Mai devreme sau mai tîrziu – în funcţie de situaţia exterioară şi structura interioară a fiecăruia – formele de viaţă refulate de atitudinea intelectuală se fac simţite indirect, tulburînd conduita conştientă. Dacă aceste tulburări depăşesc un anumit nivel, se vorbeşte despre o nevroză. Totuşi, în majoritatea cazurilor nu se ajunge atît de departe, individul îngăduindu-şi, instinctiv, anumite atenuări preventive ale formulei, deghizate, firește, într-un veşmînt raţional adecvat. Se deschide astfel o supapă de siguranţă.

655 Ca urmare a faptului că sînt relativ sau total inconştiente, tendinţele şi funcţiile excluse de către atitudinea conştientă rămîn într-o stare relativ nedezvoltată. Ele rămîn în inferioritate faţă de

funcţia conştientă. În măsura în care sînt inconştiente, rămîn contopite cu celelalte conţinuturi ale inconştientului şi capătă astfel un caracter de bizarerie. În măsura în care sînt conştiente, joacă un rol secundar, deşi au o vădită însemnătate pentru tabloul psihologic general. În primul rînd sentimentele sînt afectate de inhibiţia provenită din conştient pentru că ele, contrazicînd cel mai flagrant o formulă intelectuală rigidă, se cer cel mai puternic refulate. Nici o funcţie psihică nu poate fi însă complet eliminată, ci doar în cel mai înalt grad denaturată. În măsura în care se lasă subordonate şi în mod arbitrar modelate, sentimentele vor trebui să sprijine atitudinea conştientă intelectuală şi să se adapteze intenţiilor acesteia. Dar acest lucru nu este posibil decît pînă la un anumit punct; o parte din sentimente rămîn recalcitrante şi trebuie deci refulate. Dacă refularea reuşeşte, ele dispar din conştient şi desfăşoară apoi, sub pragul conştienţei, o activitate potrivnică intenţiilor conştiente, activitate care ajunge uneori să aibă efecte a căror provenienţă constituie o adevărată enigmă pentru individ. Aşa, de pildă, un altruism conştient, adesea ieşit din comun, este zădărnicit de un egoism secret, ascuns chiar şi individului însuşi, egoism care pune pecetea interesului personal pe acţiuni de fapt dezinteresate. Intenţii etice curate pot aduce individul în situaţii critice, îl pot face să aibă mai mult decît aparenţa că decisive pentru el ar fi cu totul alte motive decît cele etice. Există salvatori voluntari sau păzitori de moravuri care, la un moment dat, par să aibă ei înşişi nevoie să fie salvaţi sau se dovedesc a fi compromişi. Intenţia lor de a-i salva pe alţii îi determină adesea să folosească mijloace numai bune să provoace exact ceea ce era de evitat. Există idealişti extravertiţi care ţin atît de mult la realizarea idealului lor de salvare a omenirii încît nu se dau în lături să recurgă – tocmai ei – la minciună sau la alte mijloace necinstite. Există, în ştiinţă, destule triste exemple de cercetători merituoşi care, profund convinşi de adevărul universal

valabil al propriei lor formule, au falsificat dovezi spre a le aduce în sprijinul idealului lor. Şi asta potrivit formulei: scopul scuză mijloacele. Numai o funcţie sentiment de calitate inferioară, care lucrează neştiută în inconştient, ducînd în ispită, poate produce asemenea rătăciri la oameni de cea mai bună calitate în rest.

656 Calitatea inferioară a sentimentelor se mai exteriorizează şi în alt mod la acest tip. Atitudinea conştientă este, potrivit formulei strict legate de obiect care predomină, mai mult sau mai puţin impersonală, adesea în aşa măsură încît interesul faţă de persoana umană are în mod serios de suferit. Dacă atitudinea conştientă este extremă, atunci orice consideraţie faţă de persoana umană dispare, chiar şi cea faţă de propria persoană. Propria sănătate este neglijată, poziţia socială ajunge în declin, propriei familii îi sînt adesea violate cele mai vitale interese, îi sînt aduse prejudicii morale, financiare şi fizice – totul în numele idealului. Interesul pentru persoana altora lipseşte în general, fiind exceptaţi doar cei ce sînt, din întîmplare, promotori ai aceleiaşi formule. De aceea, nu arareori se deovedeşte că în timp ce o lume întreagă răsună de faima umanitarismului său, membrii familiei – proprii copii, bunăoară – nu cunosc un asemenea tată decît sub aspectul unui cumplit tiran. Şi nu în ciuda, ci tocmai datorită caracterului foarte impersonal al atitudinii conştiente, sentimentele sînt – inconştient – de o extremă susceptibilitate de ordin personal, generînd anumite prejudecăţi ascunse, în speţă o anumită predispoziţie spre a interpreta o opoziţie obiectivă faţă de formulă, de pildă, drept o rea-voinţă personală sau spre a face mereu supoziţii negative în ce priveşte calităţile altora pentru a le diminua preventiv forţa argumentelor – fireşte, întru menajarea propriei susceptibilităţi. Datorită susceptibilităţii inconştiente, tonul vocii devine foarte frecvent tăios, aspru, agresiv. Se fac auzite foarte des insinuări. Sentimentele au un caracter retroactiv şi retrograd, pe măsura calităţii inferioare a

funcţiei. Există, de aceea, o pronunţată predispoziţie pentru resentiment. Oricît de generos s-ar sacrifica individul pe sine spre a-şi atinge scopul intelectual, sentimentele îi rămîn totuşi meschin suspicioase, sumbre, conservatoare. Tot ce e nou, tot ce nu e deja conţinut în formulă va fi privit printr-un văl des de ură inconştientă şi judecat în consecinţă. S-a întîmplat pe la jumătatea veacului trecut ca un medic bine cunoscut ca mare filantrop să-şi ameninţe asistentul cu concedierea pe motiv că acesta folosise un termometru; or formula suna aşa: «febra se recunoaşte după puls». Există, după cum se ştie, o mulţime de cazuri de acest fel.

Cu cît sînt mai puternic refulate, cu atît sentimentele exercită o 657
influenţă mai proastă şi mai ascunsă asupra gîndirii, gîndire care poate fi, în rest, într-o stare ireproşabilă. Poziţia intelectuală care, în numele realei sale valori, şi-ar putea permite să pretindă o recunoaştere universală, suferă, sub influenţa susceptibilităţii inconştiente în ce priveşte propria persoană, o transformare caracteristică: devine dogmatic-rigidă. Asupra ei se transferă afirmarea de sine a personalităţii. Adevărul nu mai este lăsat să acţioneze în mod firesc, ci este tratat, ca urmare a identificării subiectului cu el, ca o păpuşică sensibilă pe care un critic fioros a făcut-o să sufere. Criticul va fi desfiinţat, chiar cu atacuri la persoană, dacă se poate, şi la o adică nici cel mai urît argument nu va fi considerat nedemn de a fi folosit. Adevărul trebuie impus public neapărat – pînă cînd publicul începe să priceapă că, în mod vădit, nu este vorba atît de adevăr, cît de persoana celui ce-l susţine.

Dogmatismul poziţiei intelectuale suferă uneori şi alte trans- 658
formări caracteristice datorate imixtiunii inconştiente a sentimentelor personale din inconştient, transformări întemeiate mai puţin pe sentiment sensu strictori, cît mai degrabă pe amestecul altor factori inconştienţi, care sînt contopiţi în inconştient cu sentimentul refulat. Deşi tocmai raţiunea este cea care arată că o

formulă intelectuală nu poate fi decît un adevăr limitat ca valabilitate, neputînd deci pretinde nicidecum suveranitatea absolută, în practică formula capătă totuşi o asemenea amploare încît faţă de ea toate celelalte poziţii şi posibilităţi pălesc. Ea înlocuieşte orice viziune mai generală, mai nedefinită şi deci mai cumpătată şi mai adevărată, asupra lumii. De aceea se substituie şi acelei viziuni generale ce poartă numele de religie. Astfel, formula ajunge să devină religie, chiar dacă, prin natura sa, nu are nimic de-a face cu ceva de ordin religios. Capătă astfel şi acel caracter al necondiţionatului care este propriu religiei. Devine, am putea spune, o superstiţie intelectuală. Dar toate tendinţele psihologice refulate din cauza ei fac corp comun în inconştient, constituind o poziţie adversă şi stîrnind îndoieli. Iar atitudinea conştientă, spre a contracara îndoielile, devine fanatică, fanatismul nefiind nimic altceva decît o îndoială supracompensată. Această evoluţie duce, în cele din urmă, la o poziţie conştientă hiperaccentuată şi la formarea unei poziţii inconştiente absolut opuse care, în contrast cu raţionalismul conştient, de pildă, este extrem de iraţională sau, în contrast cu spiritul ştiinţific extrem al poziţiei conştiente, extraordinar de arhaică şi superstiţioasă. Iată de unde provin acele puncte de vedere stupide şi ridicole, bine cunoscute din istoria ştiinţei, la care eşuează în cele din urmă mulţi cercetători de seamă. Uneori, la un asemenea bărbat, latura inconştientă se încarnează într-o femeie.

659 Potrivit experienţei mele, acest tip, desigur bine cunoscut cititorului, se întîlneşte mai cu seamă la bărbaţi, dat fiind că, în genere, gîndirea este o funcţie aptă să predomine mai degrabă la bărbat decît la femeie. Dacă la o femeie gîndirea ajunge să fie suverană, de cele mai multe ori este vorba – pe cît pot eu să-mi dau seama – de o gîndire rezultată dintr-o activitate spirituală preponderent intuitivă.

Tipul de gîndire extravertită are o gîndire *pozitivă* sau, cu 660
alte cuvinte, productivă. Ea duce fie la fapte noi, fie la concepţii generale asupra unor materiale experimentale disparate. Judecata sa este în general *sintetică*. Chiar dacă descompune, reconstruieşte, depăşind mereu analiza printr-o nouă sinteză, printr-o altă concepţie, ce reuneşte elementele în alt mod, adăugînd materialului dat ceva în plus. De aceea, acest mod de a judeca s-ar putea numi în general *predicativ*. În orice caz, e caracterizat de faptul că nu este niciodată absolut depreciativ sau distructiv, ci dimpotrivă: înlocuieşte mereu o valoare distrusă printr-o alta. Această însuşire a modului de a gîndi provine, la acest tip, din faptul că gîndirea este – ca să zicem aşa – principala arteră în care-i pulsează energia vitală. Viaţa aflată în veşnică înnoire se manifestă în gîndirea sa şi de aceea gîndul său are un caracter înnoitor şi productiv. Gîndirea sa nu este stagnantă şi cu atît mai puţin regresivă. Astfel de însuşiri devin însă caracteristice gîndirii atunci cînd întîietatea în conştient nu îi revine ei. Cum într-un asemenea caz, e relativ lipsită de însemnătate, îşi pierde şi caracterul de activitate vitală pozitivă. Calcă pe urmele altor funcţii; devine epimeteică, fiind cam ca «mintea ţăranului cea de pe urmă», mulţumindu-se să gîndească întotdeauna după, rumegînd cele ce au fost şi s-au dus, disecîndu-le şi digerîndu-le ulterior. Cum de data aceasta creativitatea aparţine altei funcţii, gîndirea nu mai este înnoitoare, ci stagnantă. Judecata sa capătă un pronunţat *caracter de inerenţă*, rămînînd strict limitată la materialul ce-l are la dispoziţie, fără să-i depăşească în vreun sens graniţele. Se mulţumeşte cu constatări mai mult sau mai puţin abstracte, fără să confere materialului experimental vreo valoare care să nu fi fost dinainte conţinută în acesta. Judecata de inerenţă a gîndirii extravertite este orientată către obiect sau, cu alte cuvinte, constatările sale

sînt întotdeauna făcute în sensul semnificaţiei obiective a experienţei. De aceea, nu numai că rămîne sub influenţa datului obiectiv care o orientează, ci rămîne chiar tributară experienţei singulare, despre care nu afirmă nimic în plus faţă de ceea ce era deja conţinut în ea. O astfel de gîndire se poate lesne observa la acei oameni care niciodată nu pierd ocazia să puncteze o impresie sau o experienţă printr-o remarcă raţională şi, fără îndoială, perfect adevărată, care însă nu iese cu nimic din perimetrul dat al experienţei. O astfel de remarcă spune în fond doar: «Aha, am înţeles. Asta o ştiu şi eu.» Şi cu asta s-a terminat. O asemenea judecată înseamnă cel mult că experienţa a fost încadrată într-o anumită corelaţie obiectivă, fiind însă de la bun început clar că acolo se şi încadra.

661 Dacă în conştient primează, într-un grad şi mai mare, o altă funcţie decît gîndirea, atunci aceasta capătă, în măsura în care mai e în genere conştientă şi în măsura în care nu e direct dependentă de funcţia predominantă, un caracter *negativ*. În măsura în care gîndirea este subordonată funcţiei predominante, ea poate, fireşte, să pară pozitivă, dar cercetînd-o mai îndeaproape se poate lesne dovedi că ea ţine doar isonul funcţiei predominante, susţinînd-o pe aceasta cu argumente aflate adesea într-o flagrantă contradicţie cu principiile logicii proprii gîndirii. Gîndirea aceasta iese deci din domeniul consideraţiilor noastre de faţă. Ne ocupăm mai degrabă de caracteristicile acelei gîndiri care nu poate fi subordonată primatului altei funcţii, rămînînd credincioasă propriilor sale principii. Observarea şi cercetarea acestei gîndiri este, de altfel, dificilă, deoarece, în cazurile concrete, ea este întotdeauna mai mult sau mai puţin refulată de către atitudinea conştientului. De aceea, în majoritatea cazurilor, ea trebuie scoasă la iveală tocmai din culisele conştientului, dacă nu cumva se întîmplă să iasă singură la suprafaţă într-un

moment de neatenţie. De cele mai multe ori trebuie s-o ademeneşti cu întrebarea: «Dar, de fapt, ce gîndeşti dumneata, în sinea dumitale, la urma urmelor, despre asta?». Sau trebuie chiar să recurgi la un şiretlic, formulînd întrebarea cam aşa: «Dar ce crezi că gîndesc *eu* despre asta?». Formularea aceasta trebuie aleasă în special atunci cînd gîndirea este de fapt inconştientă şi deci proiectată.[3] Gîndirea astfel ademenită la suprafaţa conştientului are anumite însuşiri caracteristice din pricina cărora o şi numesc *negativă*. Cel mai pregnant semn distinctiv al habitus-ului său este vorba: «dar asta nu-i decît...». Goethe a personificat această gîndire în figura lui Mefisto. Ea are, înainte de toate, tendinţa să reducă obiectul judecăţii sale la o banalitate, despuindu-l de însemnătatea sa intrinsecă, de sine stătătoare. Şi o face înfăţişînd obiectul judecăţii ca depinzînd de un alt obiect banal. Dacă între doi oameni se iveşte un conflict de natură, după toate aparenţele, obiectivă, gîndirea negativă zice: «Cherchez la femme»[4]. Dacă cineva susţine sau propovăduieşte ceva, gîndirea negativă, în loc să se intereseze de însemnătatea acelui lucru, întreabă: «Dar ce cîştigă el la afacerea asta?». Vorba atribuită lui Moleschott: «Der Mensch ist was er ißt»[5], ţine tot de acest capitol, ca şi multe alte maxime şi puncte de vedere pe care nu mai e nevoie să le citez aici întocmai.

Distructivitatea acestei gîndiri, precum şi utilitatea limitată 662
de care dă dovadă, nu mai necesită, desigur, lămuriri suplimentare. Există însă şi o altă formă de gîndire negativă pe care,

[3] Proiecţie înseamnă transferul uni conţinut subiectiv în obiect. Pentru definiţia proiecţiei, vezi capitolul *Definiţii*, articolul *Proiecţie*. (n.t.)

[4] «Căutaţi femeia» (în franceză, n.t.)

[5] «Der Mensch ist was er ist» înseamnă «Omul este ceea ce este». «Der Mensch ist was er ißt» înseamnă «Omul este ceea ce mănîncă» (în grmană, n.t.)

la prima vedere, abia dacă o poţi recunoaşte ca atare, şi aceasta este gîndirea *teozofică*, ce se răspîndeşte astăzi rapid în toate părţile lumii, probabil ca reacţie la materialismul raţionalist al epocii imediat premergătoare. Aparent, gîndirea teozofică nu este nicidecum reductivă, ea înălţînd totul la rangul de idei transcendente şi atotcuprinzătoare. Un vis, bunăoară, nu mai este un simplu vis, ci o trăire «în alt plan». Existenţa deocamdată inexplicabilă a telepatiei se explică foarte simplu prin «vibraţii» care trec de la un om la altul. O tulburare nervoasă obişnuită se explică foarte simplu prin faptul că s-a ciocnit ceva de «corpul astral». Anumite caracteristici antropologice ale locuitorilor de pe coasta Atlanticului se explică uşor prin scufundarea Atlantidei şi aşa mai departe. E suficient să deschizi o carte de teozofie ca să afli cu stupoare că totul este deja explicat şi că «ştiinţa spiritului» n-a lăsat absolut nici o enigmă nedezlegată. Modalitatea aceasta de gîndire este în fond la fel de negativă ca şi gîndirea raţionalist-materialistă. Cînd aceasta din urmă vede în psihologie transformări chimice ale celulelor ganglionare sau extensia şi contracţia dendritelor celulare sau cine ştie ce secreţie internă, ea este exact la fel de superstiţioasă ca teozofia. Singura deosebire este că materialismul acesta reduce totul la fiziologie, ştiinţă familiară nouă, pe cînd teozofia raportează totul la concepte de metafizică indiană. Să reduci visul la un stomac prea plin nu înseamnă să-l explici, iar să explici telepatia printr-o «vibraţie» înseamnă la fel de puţin. Căci ce este în fond o «vibraţie»? Ambele moduri de a explica lucrurile sînt nu numai lipsite de forţă, ci sînt chiar nocive, deoarece, deturnînd interesul printr-un simulacru de explicaţie de la faptul în sine şi canalizîndu-l în primul caz către stomac, iar în al doilea către nişte vibraţii imaginare, împiedică o cercetare serioasă a problemei. Ambele moduri de a gîndi sînt sterile şi sterilizante. Carac-

terul negativ al acestei gîndiri provine din faptul că este nespus de simplistă, adică săracă în energie productivă şi creatoare. E o gîndire-satelit a altor funcţii psihice.

SENTIMENTUL

Sentimentul[6], în atitudine extravertită, se orientează după datul obiectiv, obiectul fiind, în acest caz, ceea ce determină cu necesitate modul de a simţi. Sentimentul se află într-o perfectă concordanţă cu valorile obiective. Cel ce nu cunoaşte sentimentele decît ca stări subiective, nu va înţelege prea lesne natura sentimentului extravertit, căci sentimentul extravertit se eliberează cît poate de factorul subiectiv, subordonîndu-se total, în schimb, influenţei obiectului. Iar dacă se dovedeşte a fi totuşi, după toate aparenţele, independent de calităţile obiectului concret, rămîne negreşit tributar valorilor tradiţionale sau altor valori general valabile. Mă pot simţi îndemnat să folosesc predicatul «frumos» sau «bun», nu pentru că găsesc obiectul «frumos» sau «bun» conform sentimentelor mele subiective, ci pentru că *aşa se cuvine*, aşa se cuvine întrucît o judecată contrară ar jigni, într-un fel sau altul, sentimentele generale. În cazul unei atari judecăţi de convenienţă a sentimentului nu este vorba însă nicidecum de o simulare şi cu atît mai puţin de o minciună, ci de un act de integrare. Aşa, bunăoară, un tablou poate fi declarat «frumos» deoarece, în general, un tablou atîrnat pe 663

6 «*Das Fühlen*» se referă la *sentiment* ca funcţie, iar «*das Gefühl*» la anumite *sentimente*, produse ale funcţiei sentiment. Distincţia rezultă de cele mai multe ori din context, unde apare de regulă «*die Gefühle*» *(sentimentele)*, la plural. Ca adjectiv, s-a folosit, conform limbajului curent, «*afectiv*» (de exemplu în «*das Gefühlsurteil*» – *judecata afectivă*), deşi la Jung sentimentul este un afect diferenţiat. (n.t.)

peretele unui salon şi semnat de un pictor cunoscut este presupus a fi «frumos» sau deoarece predicatul «urît» ar putea mîhni familia fericitului posesor sau deoarece musafirul are intenţia să creeze o atmosferă afectivă plăcută şi pentru asta e neapărat necesar ca totul să inspire sentimente plăcute. Sentimentele de acest fel se orientează după norma unor determinanţi obiectivi şi sînt, ca atare, autentice, constituind întreaga funcţie sentiment vizibilă. Exact ca gîndirea extravertită, care se debarasează cît poate de mult de influenţele subiective, sentimentul extravertit are de asemenea de trecut printr-un anumit proces de diferenţiere spre a se purifica de orice ingredient subiectiv. *Valorizările* rezultate din actele sentimentului corespund fie nemijlocit valorilor obiective, fie, cel puţin, anumitor norme valorice tradiţionale şi general răspîndite.

664 Acest mod de a simţi este cel căruia i se datorează, în mare parte, faptul că atît de mulţi oameni merg la teatru sau la concert sau la biserică şi că o fac cu sentimente pozitive, perfect corespunzătoare. Tot lui i se datorează şi moda şi încă ceva, mult mai preţios: sprijinul pozitiv acordat de multă lume unor instituţii sociale, filantropice sau culturale. În asemenea lucruri, sentimentul extravertit se dovedeşte a fi un factor creator. Fără acest sentiment, o frumoasă şi armonioasă viaţă de societate, bunăoară, ar fi de neconceput. În aceste privinţe, sentimentul extravertit constituie o forţă ce acţionează la fel de raţional şi are efecte la fel de binefăcătoare ca gîndirea extravertită. Efectele sale salutare se pierd însă de îndată ce obiectul capătă o influenţă exagerată. Căci în acest caz, sentimentul, mult prea extravertit, atrage mult prea mult personalitatea în obiect, astfel încît obiectul asimilează persoana, pierzîndu-se, în consecinţă, acel caracter personal al sentimentului care constituie principalul său farmec. Sentimentele devin astfel reci, lucide, obiective şi neconvingătoare. Trădează o intenţie

ascunsă sau, în orice caz, trezesc o asemenea bănuială observatorului neprevenit. Nu mai fac acea impresie plăcută şi înviorătoare care însoţeşte orice sentiment autentic, ci aduc a poză sau a prefăcătorie, chiar dacă intenţia egocentrică este, probabil, total necunoscută încă. Un asemenea sentiment, exagerat extravertit, satisface, ce-i drept, toate aşteptările de natură estetică, dar nu mai vorbeşte inimilor, ci poate doar simţurilor sau – mai rău – poate doar intelectului. Poate, ce-i drept, să facă faţă într-un mod foarte estetic unei situaţii, dar se limitează la atît, fără să aibă vreun alt efect. Devine steril. Dacă acest proces continuă, se instalează treptat o disociere uimitor de contradictorie a sentimentului: el se înstăpîneşte, cu valorizările sale caracteristice, pe toate obiectele ce-i ies în cale, stabilind astfel nenumărate relaţii care se contrazic reciproc în mod flagrant. Cum asemenea lucruri nu ar fi în nici un caz posibile în prezenţa unui subiect cît de cît accentuat, pînă şi ultimele rămăşiţe ale unei poziţii realmente personale sînt reprimate. Subiectul este în aşa măsură absorbit de procesele singulare ale sentimentului, încît observatorul capătă impresia că nu mai are în faţă nici un subiect al sentimentului, ci doar un pur proces al lui. Sentimentul ajuns în această stare este complet privat de căldura sa umană originară şi face o impresie de poză, de capriciu, de neseriozitate şi, în cazuri mai grave, de sindrom isteric.

TIPUL SENTIMENT EXTRAVERTIT

Întrucît sentimentele sînt, indiscutabil, în mod mai vădit caracteristice psihologiei feminine decît gîndirea, cele mai pure forme ale tipului sentiment se întîlnesc la sexul feminin. Dacă sentimentul extravertit deţine întîietatea, vorbim de tipul sentiment extravertit. Exemplele care îmi vin în minte pentru acest

665

tip sînt aproape fără excepţie femei. Femeile de felul acesta au drept fir conducător în viaţă sentimentele lor. Sentimentul lor a devenit prin educaţie o funcţie perfect integrată, supusă controlului conştient. În cazurile care nu sînt extreme, sentimentele au un caracter personal, chiar dacă subiectivul a fost deja în mare măsură reprimat. De aceea, personalitatea apare ca fiind perfect integrată raporturilor obiective. Sentimentele corespund situaţiilor obiective şi valorilor general valabile. La o femeie, acest lucru nu se vede nicăieri mai limpede decît în persoana aşa-numitului «ales al inimii sale». Este ales omul «potrivit» şi în nici un caz vreun altul şi el este «potrivit» nu pentru că ar avea ceva de spus fiinţei subiective a femeii – despre asta, de obicei, ea nu ştie absolut nimic –, ci pentru că el corespunde perfect ca poziţie, vîrstă, posibilităţi materiale, rang social şi respectabilitate a familiei, tuturor exigenţelor raţionale. O asemenea formulare ar putea fi lesne respinsă, fireşte, ca fiind ironică şi depreciativă, dacă nu aş fi pe deplin convins că sentimentul iubirii corespunde perfect, în cazul acestei femei, alegerii sale. E autentic, nu e contrafăcut raţional. Există nenumărate căsătorii «raţionale» de acest fel şi ele nu sînt nici pe departe cele mai proaste. Femeile de acest tip sînt bune tovarăşe de viaţă pentru soţii lor şi bune mame, atîta timp cît constituţia psihică a soţului sau a copilului este cea consfinţită de obiceiul locului. Nu poţi avea sentimente «corecte» decît dacă nimic nu vine să ţi le tulbure. Şi nimic nu tulbură mai rău sentimentul decît gîndirea. De aceea, e lesne de înţeles că, la acest tip, gîndirea este cît se poate de refulată. Şi totuşi, în nici un caz nu trebuie să afirmăm că o asemenea femeie nu ar gîndi deloc; dimpotrivă, ea gîndeşte, probabil, foarte mult şi foarte inteligent, doar că la ea, gîndirea nu este niciodată sui generis, ci numai o anexă epimeteică a sentimentului. Ceeea ce nu poate

simţi, nu poate nici gîndi în mod conştient. «Dar nu pot să gîndesc ceea ce nu simt!» mi-a declarat odată, pe un ton foarte indignat o pacientă. Atît cît i-o permit sentimentele, ea poate gîndi foarte bine, dar orice raţionament, oricît de logic, este din capul locului respins dacă duce la concluzii ce contravin sentimentelor. Asemenea lucruri sînt, pur şi simplu, de negîndit. Şi astfel, tot ceea ce, potrivit unei valorizări obiective, este bun – e preţuit sau iubit; toate celelalte par pur şi simplu inexistente în viaţa ei.

Această imagine se schimbă însă de îndată ce însemnătatea 666
obiectului atinge un grad şi mai înalt. După cum am arătat deja mai sus, rezultă atunci o asemenea asimilare a subiectului cu obiectul, încît subiectul sentimentului dispare mai mult sau mai puţin. Sentimentul îşi pierde caracterul personal, devine sentiment în sine şi capeţi impresia că personalitatea se dizolvă complet în sentimentele momentului. Dar cum în viaţă se perindă necontenit situaţii schimbătoare, care declanşează tonalităţi afective diferite sau chiar contradictorii, personalitatea se descompune în tot atîtea sentimente diferite. Ba eşti una, ba eşti alta – în aparenţă, căci în realitate o asemenea demultiplicare a personalităţii e de domeniul imposibilului. Baza eu-lui rămîne totuşi mereu identică sieşi şi intră, ca atare, într-o vădită opoziţie cu stările afective schimbătoare. Ca urmare, observatorul nu mai resimte sentimentul afişat ca pe o expresie a simţămintelor persoanei, ci îl resimte, mai degrabă, ca pe o alterare a eu-lui ei, ca pe un capriciu, aşadar. După gradul disocierii dintre eu şi starea afectivă a momentului, se ivesc mai multe sau mai puţine semne ale dezbinării cu sine, ceea ce înseamnă că atitudinea iniţial compensatorie a inconştientului se transformă într-o opoziţie manifestă. La început, această opoziţie se manifestă sub forma unei exteriorizări afective exacerbate, de pildă prin predicate afective proferate insistent şi zgo-

motos, cărora însă le lipseşte parcă ceva spre a fi demne de crezare. Sună găunos şi nu conving, ci dimpotrivă, te fac chiar să te gîndeşti că prin ele este supracompensată, poate, o rezistenţă şi că, deci, o asemenea judecată afectivă ar putea suna şi în cu totul alt fel. Şi puţin mai tîrziu chiar sună în alt fel. E de ajuns ca situaţia să se schimbe doar puţin spre a se face auzită o valorizare complet opusă a aceluiaşi obiect. În urma unei experienţe de felul acesta, observatorul nu mai poate lua în serios nici prima, nici a doua judecată. Din acest moment, el îşi rezervă dreptul să rămînă la propriile sale judecăţi. Dar cum pentru acest tip nimic nu este mai important decît să stabilească relaţii afective intense cu cei din jur, subiectul se va simţi nevoit să depună eforturi înzecite spre a învinge rezervele celorlalţi. Astfel, situaţia se va înrăutăţi, intrînd în cerc vicios. Cu cît mai puternic devine accentul pus pe relaţia afectivă cu obiectul, cu atît mai mult iese la suprafaţă opoziţia inconştientă.

667 Am văzut deja că tipul sentiment extravertit îşi reprimă mai cu seamă gîndirea, dat fiind că gîndirea, tocmai, este cea mai aptă să tulbure sentimentul. Din acelaşi motiv, gîndirea, la rîndul ei, cînd vrea să ajungă la rezultate cît de cît pure, exclude mai cu seamă sentimentul, căci nimic nu e mai apt să tulbure gîndirea şi să o falsifice decît valorile afective. Gîndirea tipului sentiment extravertit, în măsura în care mai rămîne o funcţie autonomă, este deci refulată. Aşa cum am menţionat deja, nu este complet refulată, ci doar în măsura în care logica sa implacabilă duce, în mod obligatoriu, la concluzii ce nu corespund sentimentelor. Ea este însă tolerată ca slujitoare a sentimentului sau mai bine zis ca sclavă a lui. Şira spinării îi este frîntă, nu se mai poate impune ea însăşi, conform propriilor sale legi. Dar cum există totuşi o logică şi concluzii implacabil corecte, acestea îşi croiesc drum undeva, dar în afara conştientului, adică în

inconştient. De aceea, conţinutul inconştient al acestui tip constă, în primul rînd, dintr-un anume fel de gîndire. Această gîndire este infantilă, arhaică şi negativă. Atîta timp cît sentimentul conştient îşi păstrează caracterul personal, sau, cu alte cuvinte, atîta timp cît personalitatea nu este complet resorbită în stări afective disparate, gîndirea inconştientă are un caracter compensatoriu. Dar cînd personalitatea se disociază, descompunîndu-se în stări afective izolate şi reciproc contradictorii, identitatea eu-lui se pierde şi subiectul devine inconştient. Dar căzînd în inconştient, subiectul se asociază cu gîndirea inconştientă şi îi deschide acesteia din urmă, în anumite ocazii, calea spre conştienţă. Cu cît mai puternică este relaţia afectivă conştientă şi cu cît mai mult se depersonalizează afectul, cu atît mai puternică devine şi opoziţia inconştientă. Ea se manifestă îngrămădind, tocmai în jurul celor mai preţuite obiecte, gînduri inconştiente care le minimalizează acestora, fără îndurare, valoarea. Gîndirea în stilul lui «dar asta nu e decît...» se află aici în elementul ei, căci subminează autoritatea absolută a sentimentelor legate de obiect.

Gîndirea inconştientă iese la iveală sub forma unor relevaţii 668
bruşte, adesea obsedante, avînd, în general, un caracter negativ şi depreciativ. De aceea, femeile de acest tip au momente în care asociază cele mai rele gînduri tocmai acelor obiecte pe care sentimentul le apreciază cel mai mult. Gîndirea negativă se serveşte de toate prejudecăţile infantile şi de toate analogiile apte să pună la îndoială valorile afective şi apelează la toate instinctele primitive spre a putea interpreta sentimentul drept un «dar asta nu e decît...». Menţionez aici, mai mult ca o observaţie colaterală, faptul că în felul acesta se face apel şi la inconştientul colectiv, la totalitatea imaginilor primordiale, din a căror prelucrare rezultă apoi posibilitatea unei refaceri a atitudinii pe alte baze.

669 Principala formă de nevroză a acestui tip este isteria cu lumea sa caracteristică de imagini inconştiente infantil-sexuale.

REZUMATUL TIPURILOR RAŢIONALE

670 Cele două tipuri precedente le numesc tipuri raţionale sau judicative, deoarece se caracterizează prin primatul unor funcţii raţional judicative. O notă comună ambelor tipuri este că viaţa lor se supune, în mare măsură, judecăţii raţionale. Trebuie totuşi să ţinem seama dacă vorbim despre ele de pe poziţiile psihologiei subiective a individului sau de pe poziţiile unui observator care percepe şi judecă din exterior. Un asemenea observator poate ajunge lesne la o concluzie contrară, în special dacă sesizează intuitiv doar fapticul şi judecă în consecinţă. Căci viaţa acestui tip nu este niciodată dependentă, în totalitatea sa, exclusiv de judecata raţională, ci, într-o măsură aproape la fel de mare, şi de iraţionalitatea inconştientă. Iar dacă urmărim exclusiv fapticul, fără să acordăm vreo importanţă economiei interne a conştientului individului, se poate lesne întîmpla să fim în mai mare măsură impresionaţi de anumite manifestări inconştiente ale individului, iraţionale şi arbitrare, decît de intenţiile şi motivaţiile sale conştiente, dictate de raţiune. Îmi întemeiez, de aceea, judecata pe ceea ce resimte individul ca fiind psihologia sa conştientă. Recunosc însă că o asemenea psihologie ar putea fi înţeleasă şi prezentată şi complet invers. Sînt convins chiar că eu însumi, dacă aş avea o altă psihologie individuală, aş descrie tipurile raţionale, privindu-le dinspre inconştient, complet invers, ca fiind iraţionale. Această situaţie face foarte dificilă, într-un mod ce nu trebuie subapreciat, prezentarea şi înţelegerea fenomenelor psihologice, sporind nemăsurat

posibilitatea unor neînţelegeri. Discuţiile care rezultă din asemenea neînţelegeri sînt lipsite de orice perspective, căci interlocutorii nu vorbesc aceeaşi limbă. Asemenea experienţe au constituit pentru mine un motiv în plus pentru a mă întemeia în această expunere pe psihologia subiectiv conştientă a individului, deoarece astfel avem cel puţin un punct de pornire bine determinat, obiectiv, care ne-ar lipsi cu totul dacă am vrea să întemeiem o legitate psihologică pe inconştient. Căci în acest caz nu ar mai fi posibilă nici o comunicare cu obiectul, acesta ştiind mai multe despre orice altceva decît despre propriul său inconştient. Judecata ar fi lăsată atunci exclusiv în seama observatorului, a subiectului – prilej sigur pentru ca acesta să se întemeieze pe propria sa psihologie, atribuindu-i-o celui observat. Aşa se întîmplă, după părerea mea, atît în psihologia freudiană cît şi în cea adleriană. Individul este complet expus, în felul acesta, bunului plac al observatorului care îl judecă. Acest lucru nu se poate întîmpla însă dacă este luată drept bază psihologia conştientă a celui observat. În acest caz, el este cel competent căci numai el singur îşi cunoaşte motivaţiile conştiente.

Raţionalitatea conduitei conştiente a acestor două tipuri presu- 671
pune o excludere conştientă a întîmplătorului nesupus legilor raţiunii. Judecata raţională reprezintă, în această psihologie, o forţă care impune sau măcar încearcă să impună dezordonatului şi întîmplătorului evenimentelor reale anumite forme. Se face, astfel, pe de o parte, o anumită selecţie a posibilităţilor ce apar în viaţă, fiind acceptate conştient numai cele conforme raţiunii, iar pe de altă parte, acelor funcţii psihice care servesc percepţiei fapticului li se îngrădeşte substanţial autonomia şi influenţa. Această îngrădire a senzaţiei şi a intuiţiei nu este, firește, una absolută. Aceste funcţii există şi aici ca pretutindeni, doar că îşi supun rezultatele unei selecţii făcute de judecata raţională. Forţa absolută a senzaţiei,

bunăoară, nu constituie un factor hotărîtor în motivarea acţiunii, hotărîtoare fiind doar judecata.

672 Funcţiile perceptive împărtăşesc, aşadar, într-un anume sens, soarta sentimentului din cazul primului tip şi pe cea a gîndirii din cazul al doilea. Ele sînt relativ refulate şi, ca atare, într-o stare slab diferenţiată. În această situaţie, inconştientul ambelor noastre tipuri capătă o notă caracteristică: ceea ce fac oamenii în mod conştient şi intenţionat este dictat de raţiune (de propria lor raţiune!); ceeea ce li se întîmplă însă corespunde naturii unor senzaţii infantil-primitive, pe de o parte, şi pe de altă parte, unor intuiţii de acelaşi fel. Voi încerca să explic ce se înţelege prin aceste noţiuni în paragrafele următoare. În orice caz, ceea ce li se întîmplă acestor tipuri este iraţional (fireşte din punctul lor de vedere!). Iar cum există foarte mulţi oameni care trăiesc mai mult din ceea ce li se întîmplă şi mai puţin din ceea ce fac conform unor intenţii raţionale, se poate lesne întîmpla ca un asemenea om să declare, după o judicioasă analiză, că ambele noastre tipuri sînt iraţionale. Trebuie să le concedem însă că nu arareori inconştientul unui om face o impresie mult mai puternică decît conştientul lui şi că faptele lui cîntăresc adesea substanţial mai greu decît motivaţiile sale raţionale.

673 Raţionalitatea ambelor tipuri este obiectiv orientată, dependentă de datul obiectiv. Raţionalitatea lor concordă cu ceea ce e unanim acceptat drept raţional. Subiectiv, ei nu acceptă drept raţional nimic altceva decît ceea ce este în general considerat raţional. Dar chiar şi raţiunea este în bună parte subiectivă şi individuală. În cazul nostru, această parte este refulată şi anume cu atît mai mult cu cît mai mare este importanţa acordată obiectului. De aceea, subiectul şi raţiunea subiectivă sînt mereu ameninţate de refulare, iar atunci cînd îi sucombă, cad sub dominaţia inconştientului, care are, în acest caz, particularităţi foarte dezagreabile. Despre gîndi-

rea sa am vorbit deja. Ei i se mai adaugă, pe de o parte, senzaţii primitive, care se manifestă ca obsesii senzoriale, de pildă sub forma unei senzualităţi anormale, obsesive, ce poate lua toate formele cu putinţă şi, pe de altă parte, intuiţii primitive, care pot deveni un adevărat chin pentru cel afectat de ele şi pentru cei din jurul lui. El iscodeşte după tot ce e mai dezagreabil şi mai penibil, bănuieşte de tot ce e respingător, urît sau rău şi în asemenea cazuri este vorba, de obicei, de jumătăţi de adevăruri, cum nu se poate mai potrivite să producă neînţelegeri dintre cele mai înveninate. Influenţa puternică a conţinuturilor inconştiente aflate în opoziţie duce, în mod necesar, la o frecventă încălcare a regulilor raţionale conştiente, adică la o surprinzătoare dependenţă de evenimentele întîmplătoare, care ajung să exercite, fie datorită forţei senzaţiilor provocate, fie datorită importanţei ce li se acordă inconştient, o influenţă de-a dreptul coercitivă.

SENZAŢIA

În atitudinea extravertită, senzaţia[7] este determinată cu precădere de obiect. Ca percepţie senzorială, senzaţia depinde, firește, de obiect. Dar e la fel de firesc să depindă şi de subiect şi de aceea există şi o senzaţie subiectivă, extrem de diferită prin natura sa de senzaţia obiectivă. În atitudinea extravertită, componenta subiectivă a senzaţiei, în măsura în care se pune problema utilizării sale conştiente, este inhibată sau refulată. Tot aşa se întîmplă şi atunci cînd gîndirea sau sentimentul deţin întîietatea: 674

[7] În cele ce urmează, sînt traduse prin «*senzaţie*» atît «*das Empfinden*», care se referă la funcţia senzaţie, cît şi «*die Empfindung*», care se referă la o anumită senzaţie, deoarece distincţia rezultă din context, «*die Empfindungen*» (*senzaţiile*) apărînd, de regulă, la plural. (n.t.)

senzaţia, ca funcţie iraţională, este relativ refulată, adică funcţionează conştient numai în măsura în care atitudinea conştientă judicativă lasă percepţiile întîmplătoare să devină conţinuturi ale conştientului sau, cu alte cuvinte, le realizează. Funcţia senzorială este, sensu strictori, absolută prin natura sa căci toate sînt, bunăoară, văzute sau auzite în măsura în care e fiziologic posibil, dar nu toate ating acea valoare de prag pe care o percepţie trebuie să o aibă spre a fi şi apercepută. Situaţia se schimbă însă dacă întîietatea nu e deţinută de vreo altă funcţie, ci tocmai de funcţia senzaţie. În acest caz, din senzaţiile corespunzătoare obiectului nu se exclude şi nu se refulează nimic (cu excepţia componentei subiective, aşa cum am mai spus). Senzaţia este determinată în mod preferenţial de obiect, iar obiectele care declanşează cele mai puternice senzaţii joacă un rol decisiv în psihologia individului. Apare astfel o *dependenţă* pronunţat *senzorială* de obiect. De aceea, senzaţia este o funcţie vitală, funcţia dotată cu cel mai puternic impuls vital. Întrucît declanşează senzaţii, obiectele sînt acceptate şi, totodată, în măsura în care e în genere posibil pe calea senzaţiilor, ele sînt complet înregistrate în conştient, indiferent dacă ele convin sau nu convin judecăţii raţionale. Criteriul valoric este dat exclusiv de intensitatea senzaţiilor provocate de proprietăţile obiectelor. Ca urmare, în măsura în care declanşează vreo senzaţie, toate procesele obiective ajung în conştient. Dar, în atitudinea extravertită, numai obiectele sau fenomenele senzorial perceptibile concrete pot provoca senzaţii şi, mai precis, exclusiv acelea care pretutindeni şi în toate timpurile ar fi resimţite de către oricine drept concrete. De aceea, individul este orientat după realitatea faptică pur senzorială cea mai evidentă. Funcţiile judicative rămîn în inferioritate faţă de faptele concrete ale senzaţiei şi au, de aceea, toate caracteristicile funcţiilor slab diferenţiate, bunăoară o anumită negativitate cu trăsături

infantil-arhaice. Dar cel mai puternic afectată de refulare este, firește, funcția complementară senzației, și anume percepția inconștientă, intuiția.

TIPUL SENZAȚIE EXTRAVERTITĂ

Nu există nici un alt tip uman care să poată egala în realism tipul senzație extravertită. Acest tip are un simț al realității faptice obiective extrem de dezvoltat. În tot cursul vieții sale acumulează trăiri reale ale obiectului concret, dar, cu cît mai pronunțat îi este tipul, cu atît mai puțin face uz de experiența sa. În unele cazuri, trăirile sale nici nu se tansformă în ceva care să merite numele de «experiență». Senzațiile îi servesc cel mult ca fir călăuzitor spre noi senzații și absolut tot ce apare nou în sfera sa de interes vine pe calea senzației și trebuie să servească scopurilor acesteia. Întrucît există tendința de a considera că un pronunțat simț al purei realități faptice este foarte rațional, oamenii de acest fel vor fi socotiți raționali. În realitate însă, nu sînt nicidecum raționali, ei fiind subjugați de senzațiile provocate de accidentul irațional în aceeași măsură ca și de cele provocate de evenimentul rațional. Un om de acest tip – se pare că de cele mai multe ori este vorba de bărbați – nu se va considera, firește, «subjugat» de senzații. Va rîde, mai degrabă, de o asemenea vorbă – complet nepotrivită, după părerea sa –, deoarece, pentru el, senzațiile sînt, pur și simplu, semnul concret al vitalității și reprezintă toată bogăția adevăratei vieți. Intențiile sale se îndreaptă spre desfătările concrete, ca și moralitatea sa, de altfel, căci adevăratul hedonist își are morala sa proprie, cumpătarea și principialitatea sa proprie, devotamentul și spiritul său de sacrificiu. Nu este, neapărat, o brută senzorială, își

675

poate diferenţia senzaţia pînă la cea mai mare puritate estetică, fără să-şi trădeze vreodată, nici chiar în cele mai abstracte senzaţii, principiul senzorialităţii obiective. *Ciceronele plăcerilor neîngrădite ale vieţii* al lui Wulfen[8] este profesiunea de credinţă, sinceră şi neînfrumuseţată, a omului de acest tip. Cred că, privită din acest unghi, cartea merită să fie citită.

676 Pe o treaptă inferioară, acest tip este un om al realităţii palpabile, lipsit de înclinaţii spre reflecţie şi lipsit de intenţii dominatoare. Ceea ce îşi doreşte statornic este să simtă obiectul, să aibă senzaţii şi, pe cît posibil, să se desfete. Nu e dezagreabil, ci dimpotrivă, debordează de o fericită şi vie capacitate de a se bucura, fiind uneori un vesel amic, iar alteori un rafinat estet. În primul caz, marile probleme ale vieţii atîrnă de o masă bună sau mai puţin bună, iar în cel de-al doilea ţin de bunul gust. Dacă a avut parte de senzaţii, consideră că tot ce era esenţial s-a spus şi s-a făcut. Nimic nu este mai presus decît concretul şi realul; iscodirile în afara senzaţiilor sau dincolo de ele sînt admise numai în măsura în care intensifică senzaţiile. Nu cere numaidecît o intensificare a lor în sens plăcut, acest tip nefiind un senzual oarecare; el îşi doreşte doar senzaţii cît mai intense cu putinţă, pe care, potrivit naturii sale, trebuie să le capete întotdeauna din exterior. Ceea ce vine din interior i se pare a fi maladiv şi reprobabil. În măsura în care are gînduri sau sentimente, le reduce întotdeauna, chiar cu preţul celor mai flagrante distorsionări ale logicii, la bazele lor obiective, adică la influenţe provenite de la obiect. Realitatea palpabilă este lăsată să-şi spună cuvîntul în orice condiţii. În această privinţă este de o neaşteptată naivitate. Corelează, bunăoară, fără să stea prea mult pe gînduri, un simptom psihogen cu nivelul scăzut al barometrului, eventuala

8 Wilhelm van Wulfen, *Der Genußmensch: ein Cicerone im rücksichtslosen Lebensgenuß, 1911.*

existenţă a unui conflict psihic părîndu-i-se, în schimb, o bolnăvicioasă năzărire. Dragostea i se întemeiază, fără doar şi poate, pe cel mai evident farmec senzorial al obiectului. Dacă este normal, este în mod manifest integrat realităţii date – în mod manifest, pentru că acest lucru este întotdeauna vizibil. Idealurile sale ţin de realitatea faptică, este extrem de atent în această privinţă. Nu are idealuri în planul ideilor şi deci nu are nici un motiv să se înstrăineze în vreun fel de realitatea faptică. Toate exteriorizările sale dovedesc acest lucru. Se îmbracă bine, ţinînd seama de condiţia sa, se mănîncă bine la el, se stă comod sau măcar se simte că gustul său ales este pesemne exigent faţă de tot ce îl înconjoară. Te convinge chiar că merită cu prisosinţă să faci unele sacrificii de dragul stilului.

Dar pe măsură ce senzaţia devine precumpănitoare, subiectul 677
dispărînd în spatele propriilor sale senzaţii, acest tip de om devine tot mai dezagreabil. Se transformă fie într-un desfrînat grosolan, fie într-un estet rafinat, lipsit de scrupule. Obiectul îi devine atît de necesar încît nu îi mai recunoaşte nici o valoare ca fiinţă de sine stătătoare. Îl oprimă şi îl exploatează cu neruşinare, utilizîndu-l exclusiv ca prilej de a avea senzaţii. Dependenţa sa de obiect îşi atinge astfel apogeul. Dar, totodată, inconştientul este forţat să-şi părăsească rolul compensator şi intră deschis în opoziţie. Înainte de toate se fac simţite intuiţiile refulate, şi anume sub forma unor proiecţii asupra obiectului. Se ivesc suspiciuni dintre cele mai bizare; dacă este vorba despre un obiect sexual, rolul principal îl joacă geloziile fanteziste şi anxietăţile. În cazuri mai grave, se dezvoltă fobii de tot felul şi, în special, simptome obsesionale. Conţinuturile patologice au un remarcabil caracter de irealitate şi sînt, adesea, de coloratură morală sau religioasă. Frecvent, se dezvoltă un caracter arţăgos şi cicălitor, cu o moralitate ridicol de scrupuloasă şi de o religiozitate primitivă, supersiţioasă, «magi-

că», ce recurge la rituri confuze. Toate acestea izvorăsc din funcţiile refulate, slab diferenţiate, care, în astfel de cazuri, se opun net conştientului, ieşind în evidenţă într-un mod cu atît mai şocant, cu cît mai absurde par supoziţiile pe care se întemeiază, supoziţii ce contravin total simţului realităţii conştient. Toată cultura sentimentului şi a gîndirii apare desfigurată în această a doua personalitate, căpătînd alura unui privitivism patologic. Raţiunea este sofistică şi tăiere a firului în patru, morala e dăscăleală deşartă şi vădit fariseism, religia e o absurdă credinţă în superstiţii, iar facultatea intuiţiei, acest dar de excepţie al omului, este o subtilă suspiciune personală care adulmecă pe după colţuri şi care, în loc să deschidă largi perspective, se pierde în îngustimea prea omeneştilor fleacuri.

678 Caracterul tipic obsesional al simptomelor neurotice reprezintă contrapartea inconştientă a nonşalanţei morale conştiente caracteristice unei atitudini pur senzoriale, care, din punctul de vedere al judecăţii raţionale, înregistrează fără discernămînt fapticul. Chiar dacă această lipsă de criterii a tipului senzaţie nu echivalează nicidecum cu o lipsă totală de principii şi de limite, totuşi, îngrădirile extrem de importante date de judecată sînt absente în cazul lui. Judecata raţională reprezintă însă o constrîngere conştientă căreia tipul raţional i se supune de bună voie. În cazul tipului senzaţie, această constrîngere trebuie să fie impusă de către inconştient. În plus, datorită existenţei judecăţii, în cazul tipului raţional condiţionarea de către obiect nu va avea niciodată atîta însemnătate ca acea necondiţionată atracţie pe care o exercită obiectul asupra tipului senzaţie. De aceea, dacă atitudinea acestuia din urmă ajunge la o unilateralitate anormală, el riscă să fie prins la fel de strîns în ghearele inconştientului pe cît de strîns legat îi este conştientul de obiect. Cînd devine neurotic, este foarte greu de tratat în mod raţional,

căci funcţiile cărora medicul li se adresează se află într-o stare relativ nediferenţiată şi deci nu te poţi bizui pe ele aproape deloc sau chiar deloc. E nevoie mai degrabă de mijloace de constrîngere afectivă pentru a-l face să conştientizeze ceva.

INTUIŢIA

679 Intuiţia, ca funcţie a percepţiei inconştiente, este întru totul îndreptată, în atitudinea extravertită, către obiectele exterioare. Cum intuiţia este un proces în principal inconştient, natura sa e foarte greu sesizabilă conştient. În conştient, funcţia intuitivă se prezintă ca o anume atitudine de aşteptare, ca o cuprindere şi o pătrundere a obiectului cu privirea şi abia rezultatul ei final ne poate spune ce aparţinea obiectului în mod real şi ce i s-a atribuit odată cu iscodirea. Ca şi senzaţia, care atunci cînd deţine întîietatea, nu este doar un proces reactiv, lipsit de orice însemnătate ulterioară pentru obiect, ci este mai degrabă o acţiune ce pune stăpînire pe obiect şi îi dă chip; nici intuiţia nu este doar o percepţie, o pură contemplare, ci un proces activ şi creator care închipuie în obiect tot atît cît extrage din acesta. Aşa cum îşi extrage, inconştient, imaginea intuitivă, produce şi un efect inconştient în obiect. Intuiţia ne furnizează, ce-i drept, în primul rînd doar imagini şi viziuni de relaţii şi rapoarte, care, prin mijlocirea altor funcţii, nu ar putea fi însă obţinute decît pe căi foarte ocolite sau chiar deloc. Aceste imagini au valoarea unor cunoştinţe bine determinate, care influenţează în mod decisiv acţiunea, atunci cînd principala pondere îi revine intuiţiei. Gîndirea, sentimentul şi senzaţia sînt relativ refulate, senzaţia fiind cel mai grav afectată, deoarece, ca funcţie senzorială conştientă, ea este cea mai stînjenitoare pentru intuiţie. Senzaţia perturbă

intuiţia pură, nepărtinitoare şi naivă prin excitări senzoriale agasante, care opresc privirea la suprafeţele fizice, adică tocmai la acele lucruri dincolo de care caută să pătrundă intuiţia. Cum în atitudinea extravertită, intuiţia se îndreaptă cu precădere spre obiect, ea se aseamănă foarte mult, de fapt, cu senzaţia, căci atitudinea de aşteptare în faţa obiectelor exterioare se poate servi, cu o probabilitate aproape la fel dea mare, de senzaţie. De aceea, pentru ca intuiţia să poată funcţiona, senzaţia trebuie să fie în mare măsură reprimată. Prin senzaţie înţelegem aici impresia senzorială simplă şi directă, ca dat fiziologic şi psihic bine conturat. Acest lucru trebuie precizat din capul locului, căci dacă întrebi un intuitiv după ce se orientează el, va vorbi despre lucruri care seamănă perfect cu senzaţiile. Se va servi chiar, de multe ori, de cuvîntul «senzaţie». El are într-adevăr senzaţii, dar nu se ghidează după aceste senzaţii în sine, ele fiindu-i doar puncte de plecare pentru formarea imaginii intuitive. Se face o selecţie a senzaţiilor după premize inconştiente. Nu senzaţia cea mai intensă fiziologic capătă valoarea principală, ci o oarecare alta, a cărei valoare e considerabil sporită de atitudinea inconştientă a intuitivului. Ea poate căpăta astfel valoarea principală, apărînd conştientului intuitivului ca şi cum ar fi o pură senzaţie. Dar, de fapt, nu este.

680 După cum senzaţia în atitudinea extravertită caută să ajungă la cea mai intensă realitate faptică, deoarece numai aşa capătă impresia că trăieşte din plin, intuiţia se ambiţionează să descopere marile *posibilităţi*, deoarece numai întrezărind posibilităţi îşi poate găsi *flerul* intuitivului marile sale satisfacţii. Năzuinţa intuiţiei e să descopere posibilităţi în datul obiectiv şi de aceea, chiar ca funcţie subordonată doar (adică atunci cînd nu ei îi revine întîietatea), ea este mijlocul salvator ce intră automat în funcţiune în situaţiile fără ieşire în care nici o altă funcţie nu e în stare să facă faţă. Dacă

intuiţia are întîietatea, toate situaţiile obişnuite ale vieţii apar ca şi cum ar fi spaţii închise pe care intuiţia trebuie să le deschidă. Ea caută necontenit noi drumuri şi noi posibilităţi vieţii exterioare. Prin atitudinea intuitivă, orice situaţie a vieţii se transformă, cît ai clipi din ochi, într-o recluziune, într-o încătuşare apăsătoare, din care trebuie să evadezi. Obiectele par, în anumite momente, de o valoare aproape exacerbată, şi anume în acele momente cînd au de adus servicii tocmai în vederea evadării, a găsirii unei soluţii sau a unei noi posibilităţi. De îndată ce şi-au îndeplinit rolul de trambulină sau de punte de legătură, rămîn lipsite parcă de orice valoare şi sînt înlăturate ca un balast inutil. O situaţie dată e acceptată numai dacă ascunde noi posibilităţi, posibilităţi ce o depăşesc, eliberîndu-l pe individ de ea. Noile posibilităţi ce se ivesc constituie motivaţii stringente, cărora intuiţia nu li se poate sustrage şi cărora le jertfeşte tot restul.

TIPUL INTUITIV EXTRAVERTIT

Cînd intuiţia predomină, rezultă o psihologie specifică, 681
inconfundabilă. Cînd intuiţia se orienteaza după obiect, se remarcă o puternică dependenţă de situaţiile exterioare, doar că natura acestei dependenţe este extrem de diferită de cea a tipului senzaţie. Intuitivul nu se află niciodată acolo unde sînt de găsit valorile efective, general recunoscute, ci întotdeauna acolo unde se întrevăd posibilităţi. Are un fler fin pentru ceea ce germinează şi promite. Nu se află niciodată în raporturi stabile de mult statornicite şi bine întemeiate, general recunoscute, dar limitate ca valoare. Cum e mereu în căutare de noi posibilităţi, raporturile stabile riscă să-l sufoce. Se ataşează, ce-i drept, cu mare putere şi uneori cu extraordinar entuziasm, de noi obiecte

şi căi, spre a le părăsi însă cu sînge rece, fără pietate, uitîndu-le parcă, de îndată ce limitele lor sînt stabilite şi nu mai lasă să se întrevadă vreo evoluţie ulterioară remarcabilă. Atîta timp cît există o posibilitate, intuitivul este legat de ea prin însăşi forţa destinului. E ca şi cum întreaga sa viaţă s-ar consuma în noua situaţie. Ai impresia, pe care, de altfel, el însuşi o împărtăşeşte, că tocmai acum ar fi ajuns la răscrucea finală a vieţii sale şi că de acum încolo nu va mai putea gîndi şi simţi nimic altceva. Dar, într-o bună zi, chiar dacă raţional şi oportun ar fi să continue aşa, chiar dacă toate argumentele din lume ar pleda în favoarea stabilităţii, nimic nu-l va putea opri să considere situaţia ce i se păruse o eliberare şi o soluţie drept o recluziune şi să o trateze ca atare. Nici raţiunea, nici sentimentele nu-l pot reţine sau descuraja în faţa unei noi posibilităţi, nici chiar dacă se întîmplă ca aceasta să-i contrazică toate convingerile anterioare. Gîndirea şi sentimentul, componentele indispensabile ale convingerii, sînt, la el, funcţii slab diferenţiate, care nu au o pondere hotărîtoare şi nu au, deci, puterea să opună o rezistenţă susţinută intuiţiei. Şi totuşi, numai aceste funcţii sînt în stare să compenseze eficient primatul intuiţiei, dîndu-i intuitivului *judecata*, de care duce mare lipsă tipul lui. Moralitatea intuitivului nu e nici intelectuală, nici afectivă, el avînd propria sa morală: e credincios viziunii sale şi se lasă de bunăvoie subjugat de puterea ei. Consideraţia pentru buna stare a celor din jur e neînsemnată. Sănătatea lor fizică contează la fel de puţin ca a sa proprie – argument imbatabil. Manifestă la fel de puţin respect faţă de convingerile şi obiceiurile celor din jur, astfel încît nu arareori trece drept un aventurier imoral şi ireverenţios. Cum intuiţia sa se ocupă de obiecte exterioare şi are fler pentru posibilităţi exterioare, îşi alege de preferinţă profesiuni în care să-şi poată desfăşura talentele din plin. Mulţi comercianţi, antre-

prenori, oameni de afaceri, agenţi de bursă, politicieni şi alţii aparţin acestui tip.

Acest tip apare la femei ceva mai frecvent decît la bărbaţi. La 682
acestea însă, activitatea intuitivă îşi arată valenţele mai puţin în domeniul profesional şi mai mult în cel al relaţiilor sociale. Asemenea femei se pricep să exploateze posibilităţile sociale, să-şi facă relaţii sociale, să descopere bărbaţi capabili, spre a renunţa mereu la toate de dragul unei noi posibilităţi.

Se înţelege de la sine că un asemenea tip este deosebit de 683
important pentru economia naţională, precum şi ca promotor al culturii. Cînd e de bună calitate, adică atunci cînd nu are o atitudine prea egoistă, poate să-şi cîştige mari merite ca iniţiator sau cel puţin ca promotor al tuturor începuturilor de drum. Este un susţinător firesc al tuturor minorităţilor cu perspective de viitor. Dacă e mai puţin preocupat de lucruri şi mai mult de oameni, ştie să descopere cu flerul său fin talentele şi capacităţile ce se ascund în cîte cineva şi poate chiar «să-l facă om» pe respectivul. Nimeni nu are mai mult talent să insufle curaj sau entuziasm pentru un lucru nou semenului său, chiar dacă a doua zi deja îl părăseşte. Cu cît mai puternică îi este intuiţia, cu atît mai mult i se contopeşte subiectul cu posibilitatea întrevăzută. O însufleţeşte, o pune în valoare într-un mod foarte plastic, convingător de călduros, o întrupează chiar – s-ar putea spune. Şi nu e vorba aici de histrionism, ci de un destin.

O astfel de atitudine comportă mari riscuri, căci intuitivul îşi 684
risipeşte cu mult prea multă uşurinţă viaţa, însufleţind oameni şi lucruri, răspîndind din belşug în jurul lui viaţă, viaţă pe care însă nu o trăieşte el, ci alţii. Dacă ar putea prinde rădăcini, ar primi răsplata muncii sale, dar se simte mereu îndemnat, mult prea devreme, să fugă după noi posibilităţi, părăsindu-şi cîmpul abia însămînţat spre a fi cules de alţii. Şi, pînă la urmă, rămîne cu

mîinile goale. Dar dacă lasă lucrurile să meargă atît de departe, atunci şi propriul lui inconştient îi va sta împotrivă.

685 Inconştientul intuitivului se aseamănă întrucîtva cu cel al tipului senzaţie. Gîndirea şi sentimentul sînt relativ refulate şi produc în inconştient gînduri şi sentimente infantil-arhaice, comparabile cu cele ale tipului contrar. Ele ies la iveală la fel: sub forma unor proiecţii intense şi sînt la fel de absurde ca şi cele ale tipului senzaţie, doar că le lipseşte, mi se pare mie, caracterul mistic; ele privesc, de obicei, lucruri cvazi-reale, fiind suspiciuni de ordin sexual, financiar sau de altă natură, cum ar fi, de pildă, suspectarea unor maladii ascunse. Această particularitate pare să provină din refularea senzaţiilor privind obiectele reale. Acestea din urmă se fac remarcate, de regulă, şi prin faptul că intuitivul cade, pe neaşteptate, în mrejele unei femei sau, invers, ale unui bărbat ce nu i se potriveşte sub nici o formă şi asta deoarece s-a întîmplat ca persoanele respective să-i atingă sfera senzaţiei arhaice. De aici rezultă o legătură inconştientă cu obiectul, de natură obsesională, de regulă vădit lipsită de orice perspective. Dar într-un asemenea caz se manifestă deja un simptom obsesional, extrem de caracteristic, de altfel, acestui tip. El îşi revendică aceeaşi libertate şi aceeaşi independenţă ca tipul senzaţie, nesupunîndu-şi hotărîrile nici unei judecăţi raţionale, ci exclusiv percepţiei unor posibilităţi întîmplătoare. Suspendă îngrădirile impuse de raţiune şi, ca urmare, cade victimă, în nevroză, obsesiei inconştiente, sofisticii, pedanteriei şi dependenţei senzoriale de obiect. În conştient, tratează senzaţia şi obiectul senzaţiei cu o suverană superioritate şi lipsă de respect. Nu că ar avea cumva intenţia să fie lipsit de respect sau să-şi dea aere de superioritate, ci, pur şi simplu, nu vede obiectul pe care oricine poate să-l vadă şi trece peste el, exact ca tipul senzaţie; doar că acesta din urmă nu vede sufletul obiec-

tului. Obiectul se răzbună mai tîrziu pentru toate acestea şi anume sub forma unor idei fixe ipohondrice, a unor fobii şi a tuturor senzaţiilor corporale absurde cu putinţă.

REZUMATUL TIPURILOR IRAŢIONALE

Cele două tipuri precedente le numesc *iraţionale* din motivul deja discutat că nu-şi întemeiază comportamentul pe judecăţi raţionale, ci pe forţa absolută a percepţiei. Percepţia şi-o îndreaptă spre fapticul imediat, nesupunîndu-şi-o nici unei selecţii dictate de judecată. În această privinţă, ultimele două tipuri sînt sensibil superioare primelor două, celor judicative. Fapticul obiectiv poate fi legic sau poate fi întîmplător. Întrucît este legic, este accesibil raţiunii, dar întrucît este întîmplător, este inaccesibil acesteia. S-ar putea spune şi invers, că: din toate faptele, le numim legice pe cele ce apar raţiunii noastre ca atare şi declarăm întîmplătoare pe cele în care nu putem descoperi nici o legitate. Postulatul unei legităţi universale rămîne un postulat al raţiunii noastre exclusiv şi nu este nicidecum un postulat al funcţiilor noastre perceptive. Cum acestea din urmă nu se întemeiază în nici un fel pe principiul raţiunii şi pe postulatele sale, sînt iraţionale prin natura lor. De aceea spun şi despre tipurile perceptive că sînt iraţionale prin natura lor. 686

Ar fi însă cu totul incorect să considerăm că aceste tipuri, de vreme ce îşi subordonează judecata percepţiei, sînt «complet lipsite de raţiune». Ele sînt doar în mare măsură *empirice*, bazate numai pe experienţă şi încă într-atît încît, de obicei, judecata lor nu poate ţine pasul cu experienţele acumulate. Dar funcţiile judicative există totuşi, doar că duc o existenţă precară, în cea mai mare parte inconştientă. Întrucît inconştientul, în ciuda separării sale de 687

subiectul conştient, intră totuşi în scenă mereu, se fac remarcate şi în viaţa tipului iraţional judecăţi uimitoare şi acte de alegere uimitoare, avînd forma unor raţionamente cu aparenţă de sofisme, a unor remarci critice făcute cu sînge rece şi a unei selecţii în aparenţă premeditate a persoanelor şi situaţiilor. Aceste manifestări poartă pecetea infantilismului şi chiar a privitivismului; uneori sînt uimitor de naive, alteori jignitoare, tranşante şi brutale. Unui raţional poate lesne să i se pară că, prin adevăratul lor caracter, aceşti oameni sînt raţionalişti şi premeditaţi în sensul rău. Această judecată este valabilă însă numai pentru inconştientul lor şi nicidecum pentru psihologia lor conştientă, care are o atitudine pur perceptivă şi este complet ininteligibilă judecăţii raţionale din pricina naturii sale iraţionale. Unui om cu atitudine raţională poate să i se pară că, la urma urmelor, o asemenea aglomerare de contingenţe nici nu merită măcar numele de «psihologie». Cel iraţional îşi va lua revanşa pentru această judecată depreciativă prin impresia pe care i-o face lui raţionalul: îl vede ca pe ceva doar pe jumătate viu, care nu are alt scop în viaţă decît să încorseteze raţional tot ce trăieşte, sufocînd orice viaţă cu judecăţile sale. Acestea sînt, firește, extreme crase, dar există totuşi.

688 După judecata raţionalului, omul iraţional poate fi lesne prezentat drept un raţional de proastă calitate, mai ales dacă este înţeles prin ceea ce i se întîmplă. Căci lui nu i se întîmplă nimic fortuit – aici el este maestrul –, ci judecata raţională şi intenţia raţională sînt lucrurile cu care îl confruntă viaţa. Acest lucru e aproape de neînţeles pentru cel raţional; e pentru el de o absurditate neegalată decît de consternarea unui iraţional cînd descoperă că cineva pune ideile raţionale mai presus de fapticul real şi viu. Aşa ceva i se pare aproape incredibil. De regulă, e o cauză dinainte pierdută să vrei să-i sugerezi ceva de ordin principial în această privinţă, căci o înţelegere raţională îi este la fel de străină, ba chiar

antipatică, pe cît de absurd i s-ar părea raţionalului să încheie un contract fără discuţii şi angajamente bilaterale.

Aceste consideraţii mă conduc la problema relaţiei psihice din- 689
tre reprezentanţii unor tipuri diferite. Mai nou, relaţia psihică este numită în psihiatrie, conform terminologiei şcolii franceze de hipnotişti, «raport». Raportul constă în primul rînd din sentimentul existenţei unui consens, în ciuda deosebirilor recunoscute de ambele părţi. Chiar recunoaşterea existenţei deosebirilor constituie deja, de vreme ce este comună, un raport, un sentiment al consensului. În eventualitatea că încercăm să conştientizăm în mai mare măsură acest sentiment, descoperim că el nu este doar un simplu sentiment cu o constituţie neanalizabilă mai adînc, ci, totodată, un mod de înţelegere sau un conţinut de cunoaştere care reprezintă sub formă ideatică punctul de consens. Această reprezentare raţională este valabilă însă exclusiv pentru cel raţional şi nicidecum pentru cel iraţional, căci raportul acestuia nu se bazează deloc pe judecată, ci pe paralelismul evenimentelor şi mai ales al fapticului viu. La acesta, simţămîntul consensului e dat de percepţia comună a unei senzaţii sau intuiţii. Raţionalul va spune că raportul cu iraţionalul se bazează pe pura întîmplare. Dacă se întîmplă la un moment dat ca situaţiile obiective să concorde, ia naştere ceva de felul unei relaţii umane, dar nu se ştie niciodată cîtă valabilitate are şi cît va dura această relaţie. E un gînd de-a dreptul chinuitor pentru raţional că relaţia durează exact atîta timp cît se întîmplă ca circumstanţele exterioare să ducă la comuniune. I se pare aproape inuman să fie aşa, în timp ce iraţionalul vede tocmai în asta o deosebit de frumoasă latură a omenescului. Rezultatul este că cei doi se consideră unul pe altul inabordabili, oameni pe care nu te poţi bizui şi cu care nu te poţi înţelege. La un asemenea rezultat se ajunge, firește, numai dacă încerci să dai socoteală în mod conştient de natura relaţiei cu celălalt. Cum o

asemenea scrupulozitate psihologică este o raritate, se întîmplă frecvent ca, în ciuda unei deosebiri absolute de poziţii, să ia naştere un fel de raport, şi anume în felul următor: unul presupune printr-o proiecţie tacită că celălalt are, în punctele esenţiale, aceleaşi păreri, în timp ce celălalt are senzaţia sau intuiţia că există, în mod obiectiv, o comuniune, despre care însă primul nu are nici cea mai vagă idee conştientă şi a cărei existenţă ar şi tăgădui-o imediat, după cum celui din urmă nu i-ar trece prin gînd niciodată că relaţia sa ar trebui să se bazeze pe opinii comune. Raportul de acest fel este cel mai frecvent; el se bazează pe o proiecţie, care devine mai tîrziu sursă de neînţelegeri.

690 Raportul psihic în atitudinea extravertită se reglează întotdeauna după factori obiectivi, după condiţii exterioare. Ceea ce este lăuntric nu are niciodată o însemnătate decisivă. În civilizaţia noastră contemporană, dătătoare de măsură în problema relaţiilor umane este, în principiu, atitudinea extravertită; principiul introvertit există, fireşte, dar numai cu statut de excepţie şi apelează la toleranţa lumii din jur.

3. TIPUL INTROVERTIT

a) Atitudinea generală a conştientului

691 După cum am arătat deja în introducerea acestui capitol, tipul introvertit se deosebeşte de cel extravertit prin faptul că nu se orientează cu precădere după obiect şi după datul obiectiv, ci după factori subiectivi. În paragraful menţionat şi în altele, am afirmat că la introvertit, între perceperea obiectului şi felul cum este el tratat se interpun considerente subiective care împiedică acţiunea să capete un caracter corespunzător datului obiectiv. Acesta este, fireşte, un caz special, prezentat doar pentru exemplificare şi spre a servi drept o ilustrare simplă a situaţiei. Aici va trebui, bineînţeles, să căutăm formulări mai generale.

692 Conştientul introvertit vede, ce-i drept, condiţiile exterioare, dar investeşte cu putere decisivă doar ceea ce îl determină în mod subiectiv. De aceea, tipul acesta se ghidează după un factor al perceperii şi al cunoaşterii ce constă din dispoziţia subiectivă cu care se înregistrează stimulul senzorial. Două persoane văd, de pildă, unul şi acelaşi obiect, dar nu îl văd niciodată în aşa fel încît cele două imagini formate să fie absolut identice. Lăsînd la o parte complet acuitatea diferită a organului de simţ şi ecuaţia personală, rămîn deosebiri adesea foarte profunde în modul şi în măsura asimilării imaginii percepute. Astfel, în timp ce tipul extravertit este

preocupat cu precădere de ceea ce îi parvine de la obiect, introvertitul se opreşte mai cu seamă asupra celor constelate în subiect de către impresia exterioară. În cazul particular al unei anumite apercepţii, deosebirea poate fi, desigur, foarte fină, dar în totalitatea economiei psihice, ea se face remarcată în cel mai înalt grad, şi anume sub forma unei «retractilităţi» a eu-ului. S-o spunem din capul locului: consider că acel punct de vedere, care vrea să declare, cu Weininger, această atitudine drept filautică sau drept autoerotică sau egocentrică sau subiectivă sau egoistă, este din principiu eronat şi depreciativ. El derivă din prejudecăţile atitudinii extravertite faţă de natura introvertitului. Nu trebuie să uităm niciodată ceea ce punctul de vedere extravertit uită cu prea multă uşurinţă: că orice percepţie şi cunoaştere este condiţionată nu numai obiectiv, ci şi subiectiv. Lumea nu este numai în şi pentru sine, ci şi aşa cum îmi apare mie. Şi, mai mult, nu avem în fond nici un criteriu care să ne permită să judecăm o eventuală lume neasimilabilă de către subiect. Ar însemna să tăgăduim existenţa marelui dubiu privind posibilitatea unei cunoaşteri absolute, dacă am scăpa din vedere factorul subiectiv. Am lua astfel calea acelui găunos şi fad pozitivism care a desfigurat începutul nostru de secol, precum şi calea acelei aroganţe intelectuale care anunţă o abrutizare a sentimentelor, precum şi violenţe, pe cît de stupide, pe atît de prezumţioase. Prin supraestimarea capacităţii de cunoaştere obiectivă, negăm însemnătatea factorului subiectiv şi chiar însemnătatea subiectului. Dar ce este subiectul? Subiectul este omul, noi sîntem subiectul. Nu e normal să uităm că orice cunoaştere are un subiect şi că nu există absolut nici o cunoaştere şi deci nici o lume a noastră în care cineva să poată spune «Eu cunosc» fără să afirme tocmai prin asta limitarea subiectivă a oricărei cunoaşteri. Acelaşi lucru este valabil pentru toate funcţiile psihice: ele au un subiect şi subiectul le este la fel de indispensabil ca obiectul.

Este caracteristic valorizărilor noastre actuale extravertite faptul că un cuvînt ca «subiectiv» sună, în anumite ocazii, aproape ca un blam şi, în orice caz, în expresia «subiectivism pur» constituie o armă de temut, îndreptată, desigur, împotriva celui care nu e pe deplin convins de superioritatea necondiţionată a obiectului. De aceea, trebuie să precizăm foarte clar ce înţelegem prin «subiectiv» în studiul de faţă. Numesc factor subiectiv acea acţiune sau reacţiune care se contopeşte cu impactul obiectual constituind un fapt psihologic nou. Şi întrucît factorul subiectiv rămîne din cele mai vechi timpuri şi la toate popoarele de pe faţa pămîntului în mare măsură identic sieşi – percepţiile şi cunoştinţele elementare fiind, am putea spune, pretitudinteni şi în toate timpurile aceleaşi –, el constituie o realitate la fel de bine întemeiată ca obiectul exterior. Dacă nu ar fi aşa, nici nu s-ar putea vorbi despre vreo realitate efectivă de lungă durată şi în esenţă constantă, iar consensul cu tradiţia ar fi de domeniul imposibilului. În felul acesta, deci, factorul subiectiv este ceva la fel de inexorabil dat ca întinderea mărilor şi raza pămîntului. În felul acesta, şi factorul subiectiv se cere pe deplin respectat ca o entitate definitorie a lumii, entitate ce niciodată şi nicăieri nu poate fi scăpată din vedere. Este cealaltă lege a Universului, iar cel întemeiat pe această lege, se întemeiază pe tot atîta certitudine, pe tot atîta valabilitate şi statornicie ca cel ce se revendică de la obiect. Dar după cum obiectul şi datul obiectiv nu rămîn nicidecum mereu aceleaşi, fiind supuşi efemerităţii, precum şi accidentalităţii, factorul subiectiv suferă de asemenea schimbări şi variaţii individuale accidentale. Şi astfel şi valoarea sa este doar relativă. Căci o dezvoltare excesivă a poziţiei subiective în conştient nu duce la o mai bună şi mai pertinentă utilizare a factorului subiectiv, ci la o falsă subiectivizare a conştientului, care nu poate fi scutită de reproşul «subiectivismului pur». Apare astfel contrapartea depersonalizării conştientului din cazul acelei

693

atitudini exacerbat extravertite, care îşi merită pe deplin denumirea de «mizautică», dată de Weininger.

694 Atîta timp cît atitudinea introvertită se bazează pe o condiţie absolut indispensabilă a adaptării psihice, condiţie universal prezentă şi cît se poate de reală, folosirea unor calificative ca «filautic», «egocentric» şi altele asemenea e deplasată şi reprobabilă, deoarece trimite la prejudecata că nu ar fi vorba aici, de fapt, decît de mult iubitul nostru eu. Nimic nu ar fi mai absurd decît o asemenea răstălmăcire. Dar o întîlnim frecvent, dacă examinăm judecata extravertitului în ce-l priveşte pe introvertit. Nu aş vrea, totuşi, nicidecum să pun această eroare pe seama indivizilor extravertiţi, ci mai degrabă pe socoteala punctului de vedere extravertit, general valabil în momentul de faţă, care nu se limitează la tipul extravertit, fiind susţinut în aceeaşi măsură şi de ceilalţi, chiar împotriva lor înşile. Acestora din urmă li se poate chiar reproşa, pe bună dreptate, că nu sînt credincioşi propriei lor naturi, în timp ce primilor nu li se poate reproşa, măca,r un asemenea lucru.

695 Atitudinea introvertită se ghidează, în cazul normal, după principiul structurii psihice ereditare – o entitate ce sălăşluieşte în subiect. Dar nu trebuie nicidecum să considerăm că această entitate ar fi pur şi simplu identică eu-lui din subiect, aşa cum se întîmplă în cazul calificativelor mai sus amintite, ea fiind însăşi structura psihică a subiectului, existentă dinaintea oricărei formări a unui eu. Subiectul ce constituie într-adevăr temeiul, adică sinele este cu mult mai cuprinzător decît eu-l, el înglobînd şi inconştientul, în timp ce eu-l este, în esenţă, centrul conştientului. Dacă eu-l ar fi identic cu sinele, ar fi de neînţeles cum de ne putem apărea nouă înşine în vis sub forme şi cu semnificaţii complet schimbate. Şi totuşi, o particularitate caracteristică introvertitului este că el, urmîndu-şi propria înclinaţie şi supunîndu-se totodată prejudecăţii generale, îşi confundă eu-l cu sinele şi îşi ridică eu-l la rangul

de subiect al procesului psihic, ajungînd astfel tocmai la acea subiectivizare patologică a conştientului, mai sus menţionată, care îl înstrăinează de obiect.

Structura psihică este tocmai ceea ce numea Semon[9] *mneme* şi 696
ceea ce eu numesc *inconştient colectiv*. Sinele individual este numai o parte din sau o secţiune în sau un reprezentant al unei modalităţi de desfăşurare a fenomenului psihic, modalitate ce există pretutindeni, în orice fiinţă vie, sub forme corespunzătoare şi care renaşte mereu în orice nouă fiinţă. Modalitatea înnăscută a acţiunii se numeşte, încă din vechime, instinct, în timp ce modalitatea sau forma sesizării psihice a obiectului am propus să fie numită *arhetip*. Ce se înţelege prin instinct pot presupune, de bună seamă, cunoscut. Situaţia e alta însă cu arhetipul. Prin acesta înţeleg acelaşi lucru pe care l-am numit, inspirîndu-mă de la Jakob Burckhardt, «imagine primordială». Arhetipul este o formulă simbolică ce intră în funcţiune în toate ocaziile cînd conceptele conştiente fie nu există încă, fie nu e nicidecum cu putinţă să existe din motive interioare sau exterioare. Conţinuturile inconştientului colectiv sînt reprezentate în conştient prin înclinaţii şi concepţii categorice. De regulă, individul le consideră obiectiv condiţionate – în mod fals, de fapt –, căci ele provin din structura inconştientă a psihicului şi nu sînt decît declanşate de impactul obiectual. Aceste înclinaţii şi concepţii subiective sînt mai puternice decît influenţa obiectuală, valoarea lor psihică este mai mare, astfel încît se suprapun oricărei impresii. După cum introvertitului i se pare de neconceput ca obiectul să joace întotdeauna, în mod obligatoriu, rolul hotărîtor, pentru extravertit rămîne o enigmă cum de o poziţie subiectivă poate fi pusă mai presus de situaţia obiectivă. Acesta

[9] Richard Semon, *Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens*, 1904.

ajunge negreşit la bănuiala că introvertitul este sau un egoist înfumurat sau un fanatic bine îndoctrinat. În zilele noastre, ajunge, poate, la ipoteza că introvertitul e sub influenţa unui complex al puterii inconştient. Fără îndoială, introvertitul iese în întîmpinarea acestei prejudecăţi extravertite prin faptul că modul său de exprimare, categoric şi puternic generalizator, face impresia că ar exclude de la capăt orice altă opinie. În plus, chiar fermitatea şi inflexibilitatea judecăţii subiective, supraordonate a priori oricărui dat obiectiv ar fi de ajuns spre a produce impresia unui puternic egocentrism. În faţa acestei prejudecăţi, introvertitului îi lipseşte, îndeobşte, argumentul potrivit, căci el nu ştie nimic despre premizele inconştiente, dar extrem de general valabile ale judecăţii sale subiective sau ale percepţiei sale subiective. Potrivit stilului epocii, caută în afara şi nu îndărătul conştientului său. Dacă e întrucîtva neurotic, ajunge astfel la o identificare mai mult sau mai puţin deplină a eu-lui cu sinele, sinele fiind redus la zero ca însemnătate, iar eu-l amplificat, în schimb, fără măsură. Puterea neîndoielnică şi definitorie pentru lume a factorului subiectiv e comprimată atunci în eu, producînd o nemăsurată sete de putere şi un egocentrism de-a dreptul stupid. Acea psihologie care reduce esenţa omului la nevoia inconştientă de putere s-a născut pe un asemenea fond. Lipsa de gust frecvent întîlnită la Nietzsche, de pildă, îşi datorează existenţa subiectivizării conştientului.

b) Atitudinea inconştientului

697 Poziţia privilegiată a factorului subiectiv în conştient presupune o slabă valorizare a factorului obiectiv. Obiectul nu are acea însemnătate care i-ar reveni de drept. După cum în atitudinea extravertită joacă un rol prea mare, în atitudinea in-

trovertită are prea puţine de spus. În măsura în care conştientul introvertitului se subiectivizează, acordînd eu-lui o necuvenită însemnătate, apare, faţă de obiect, o poziţie complet de nesusţinut mai multă vreme. Obiectul e o entitate de o neîndoielnică putere, în timp ce eu-l este ceva extrem de mărginit şi efemer. Situaţia ar fi alta dacă obiectului i-ar fi contrapus sinele. Sinele şi lumea sînt entităţi de aceeaşi speţă – tocmai de aceea, o atitudine introvertită normală are acelaşi drept la existenţă şi aceeaşi valabilitate ca o atitudine extravertită normală. Dar dacă eu-l pretinde să preia rolul subiectului, atunci apare în mod natural, spre compensare, o intensificare inconştientă a influenţei obiectuale. Această schimbare se face remarcată prin faptul că, în ciuda unor eforturi uneori de-a dreptul încrîncenate de a asigura eu-lui supremaţia, obiectul şi datul obiectiv exercită influenţe de o putere extraordinară, influenţe de neînvins – cu atît mai mult cu cît ele asaltează individul pe calea inconştientului impunîndu-se fără drept de apel conştientului. Datorită precarităţii relaţiei eu-lui cu obiectul – căci tendinţele dominatoare nu constituie un mod de adaptare –, în inconştient îşi face loc o relaţie compensatorie cu obiectul, care se face simţită sub forma unui ataşament necondiţionat faţă de obiect şi a unei invincibile dependenţe de acesta. Cu cît mai mult caută eu-l să-şi asigure toate libertăţile cu putinţă, cu cît mai independent şi mai puternic se vrea, cu atît mai mult cade în sclavie faţă de datul obiectiv. Libertatea spiritului se împotmoleşte într-o ruşinoasă dependenţă financiară, nonşalanţa acţiunii suferă o bruscă prăbuşire în faţa opiniei publice care îi produce spaimă, superioritatea morală se rătăceşte în hăţişul unor relaţii dubioase, tendinţa dominatoare sfîrşeşte într-o jalnică sete de a fi iubit.

Inconştientul se îngrijeşte în primul rînd de relaţia cu obiectul 698
şi anume în modul cel mai potrivit pentru a distruge din temelii

iluzia puterii şi fanteziile de superioritate. Obiectul ia proporţii înfricoşătoare, în ciuda minimalizărilor conştiente. Ca urmare, distanţarea eu-lui de obiect şi dominaţia eu-lui asupra obiectului sînt cerute cu şi mai multă ardoare. În cele din urmă, eu-l se înconjoară cu un întreg sistem de apărare (foarte bine descris de Adler), care încearcă să păstreze cel puţin iluzia superiorităţii. Astfel, introvertitul se separă însă cu totul de obiect şi îşi macină toate puterile luîndu-şi, pe de o parte, măsuri de apărare şi încercînd, pe de altă parte, fără nici un rezultat, să se impună obiectului şi să i se contrapună. Aceste osteneli sînt însă statornic zădărnicite de impresia copleşitoare pe care i-o face obiectul. Împotriva voinţei sale, obiectul i se impune cu încăpăţînare, îi provoacă afecte dintre cele mai dezagreabile şi mai stăruitoare şi-l urmăreşte pas cu pas. Are nevoie mereu de o enormă trudă lăuntrică pentru ca «să nu se lase». Iată de ce forma sa tipică de nevroză e *neurastenia*, o boală ce se caracterizează, pe de o parte, prin hipersensibilitate, iar pe de alta prin fragilitate şi extenuare cronică.

699 O analiză a inconştientului personal scoate la iveală o mulţime de fantezii de putere, însoţite de anxietăţi în faţa obiectelor investite cu puteri cărora introvertitul poate chiar realmente să le cadă pradă cu uşurinţă. Tocmai din teama de obiect, se dezvoltă o laşitate specifică în a se afirma sau în a-şi afirma părerile, de frica unei accentuări a influenţei obiectului. E speriat de afectele impresionante ale altora şi nu-şi poate risipi nici un moment teama de a cădea sub o influenţă străină. Tocmai obiectele au pentru el atribute ale puterii, înfricoşătoare, pe care nu le poate analiza conştient, ce-i drept, dar pe care crede că le percepe prin inconştientul său. Cum relaţia sa conştientă cu obiectul este relativ refulată, ea trece prin inconştient, încărcîndu-se de toate atributele acestuia. Aceste atribute sînt în primul rînd infantil-arhaice. Ca urmare, relaţia sa cu obiectul devine primitivă şi capătă toate particularităţile speci-

fice unei relaţii primitive cu obiectul. E ca şi cum obiectul ar avea puteri magice. Obiectele noi, străine stîrnesc teamă şi suspiciuni, ca şi cum ar ascunde primejdii necunoscute; de obiectele vechi, rămase din bătrîni, e legat sufleteşte cu fire invizibile; orice schimbare e supărătoare, dacă nu cumva e de-a dreptul periculoasă, căci pare să fie expresia vie a puterii magice ce sălăşluieşte în obiect. O insulă singuratică, în care să nu se mişte decît lucrurile cărora li se îngăduie să se mişte, devine idealul. Romanul lui F.Th.Vischer *Auch Einer* oferă o excelentă imagine a acestei laturi a stării sufleteşti introvertite, şi chiar a simbolisticii subiacente a inconştientului colectiv, pe care o las însă deoparte în această descriere a tipurilor deoarece nu aparţine doar tipului, ci este generală.

c) Particularităţile funcţiilor psihologice fundamentale în cazul atitudinii introvertite

GÎNDIREA

Cînd am descris gîndirea extravertită, am dat deja o scurtă caracterizare a gîndirii introvertite, la care aş vrea să mă refer aici din nou. Gîndirea introvertită se orientează în primul rînd după factorul subiectiv. Factorul subiectiv se prezintă cel puţin sub forma unui presentiment subiectiv al orientării pe care o ia pînă la urmă judecata. Uneori este chiar o imagine, mai mult sau mai puţin definită, care serveşte oarecum drept normă. Gîndirea poate fi preocupată de entităţi concrete sau abstracte, dar, în punctele esenţiale, se ghidează întotdeauna după datul subiectiv. Nu duce, aşadar, de la experienţa concretă înapoi la lucrurile obiective, ci la un conţinut subiectiv. Faptele exterioare nu sînt cauze sau scopuri ale acestei gîndiri, deşi in- 700

trovertitul ar vrea, de foarte multe ori, să dea o atare aparenţă gîndirii sale; dimpotrivă, gîndirea aceasta începe în subiect şi duce înapoi la subiect, chiar dacă întreprinde cel mai lung excurs în domeniul realităţii pur faptice. De aceea, e importantă în principal indirect în stabilirea unor fapte noi, întrucît furnizează în primul rînd noi puncte de vedere şi mult mai puţin cunoştinţe privind fapte noi. Pune probleme, deschide perspective şi dă idei, dar, faţă de fapte, păstrează o atitudine rezervată. Ele îi convin ca exemple ilustrative, dar nu au voie să precumpănească. Faptele sînt adunate doar ca dovezi şi niciodată de dragul lor însile. Acest lucru, dacă are loc, este făcut, în genere, doar ca un omagiu adus stilului extravertit. Pentru această gîndire, faptele sînt de o însemnătate secundară, de cea mai mare importanţă părînd a fi, în schimb, dezvoltarea şi prezentarea ideii subiective, a imaginii simbolice iniţiale, existente, mai mult sau mai puţin obscur, în faţa ochiului interior. De aceea, gîndirea introvertită nu aspiră niciodată la o reconstrucţie ideatică a realităţii faptice concrete, unica sa năzuinţă fiind să dea imaginii iniţial obscure forma unei idei limpezi. Vrea să ajungă la realitatea faptică, vrea să vadă faptele exterioare încadrîndu-se în ideea sa şi îşi dovedeşte forţa creatoare prin capacitatea sa de a găsi acea idee, care deşi nu se afla în faptele exterioare, e totuşi cea mai pertinentă expresie abstractă a lor. Sarcina sa e îndeplinită cînd ideea formulată apare ca provenind din faptele exterioare, valabilitatea sa putînd fi demonstrată prin acestea.

701 Dar pe cît de puţin îi reuşeşte vreodată gîndirii extravertite să smulgă faptelor concrete un ingenios concept empiric sau să producă, într-un fel sau altul, fapte noi, pe atît de puţin îi izbuteşte şi gîndirii introvertite să-şi traducă vreodată imaginea iniţială într-o idee perfect conformă faptelor. După cum, în primul caz,

mulţimea faptelor pur empirice adunate înăbuşe gîndul şi mutilează mintea, în cel de-al doilea, gîndirea introvertită manifestă tendinţa periculoasă de a încorseta faptele în forma imaginii sale sau chiar de a le ignora spre a-şi putea desfăşura fanteziile. Ajunsă aici, ideea prezentată nu-şi va putea tăgădui provenienţa dintr-o obscură imagine arhaică. Va căpăta o notă mitologică, care va fi luată drept un fel de «originalitate», iar în cazuri mai grave drept bizarerie, caracterul său arhaic nefiind transparent specialiştilor nefamiliarizaţi cu motivele mitologice. Puterea de convingere subiectivă a unei atari idei este de obicei foarte mare, ba chiar cu atît mai mare, cu cît mai puţin are de-a face cu fapte exterioare. Deşi celui ce o susţine poate să i se pară că motivul pentru care ideea sa e demnă de crezare, precum şi cauza ce-o face valabilă provin din materialul său faptic precar, nu este totuşi aşa; căci ideea îşi trage puterea de convingere din arhetipul său inconştient, care, ca orice arhetip, e general valabil şi adevărat şi va fi în vecii vecilor adevărat. Dar acest adevăr este de o formă atît de generală şi de un nivel atît de simbolic încît, pentru a deveni un adevăr practic de o oarecare viabilitate, trebuie întotdeauna să-şi găsească mai întîi un loc printre cunoştinţele deja recunoscute sau gata să fie recunoscute ale epocii. Căci ce ar însemna, bunăoară, o cauzalitate de nerecunoscut nicăieri în cauze practice şi efecte practice?

Această gîndire se pierde lesne în imensul adevăr al factorului 702
subiectiv. Făureşte teorii de dragul teoriei, avînd în vedere, aparent, fapte reale sau cel puţin posibile, dar cu tendinţa clară de a transgresa domeniul ideilor şi de a trece în cel al imaginilor pure. Ce-i drept, sînt întrevăzute astfel o mulţime de posibilităţi, dintre care însă niciuna nu se realizează, iar în cele din urmă sînt plăsmuite doar imagini ce nu mai exprimă absolut nimic din realul exterior, fiind «doar» simboluri ale incognoscibilului pur. Astfel, gîndirea aceasta ajunge mistică şi la fel de sterilă ca o gîndire

desfăşurată în cadrul strict al faptelor obiective. Aceasta din urmă eşuează la nivelul reprezentării faptelor, în timp ce prima se spulberă în reprezentarea nereprezentabilului, care e oricum dincolo de orice imagine posibilă. Reprezentarea faptelor e de un adevăr indiscutabil, căci factorul subiectiv este exclus, iar faptele se adeveresc prin ele însele. Reprezentarea nereprezentabilului e de asemeni de o putere de convingere subiectivă nemijlocită şi se adevereşte prin propria sa existenţă. Primul spune: Est, ergo est; iar ultimul, dimpotrivă: Cogito, ergo cogito. O gîndire introvertită dusă la extrem ajunge la evidenţa propriei sale fiinţe subiective, pe cînd una extravertită – la evidenţa identităţii sale depline cu faptul obiectiv. Şi după cum aceasta din urmă, dizolvîndu-se complet în obiect, se tăgăduieşte pe sine, cealaltă, detaşîndu-se de toate conţinuturile şi de orice conţinut, se mulţumeşte cu pura sa existenţă. Astfel, în ambele cazuri, pulsul vieţii e eliminat din funcţia gîndirii şi izgonit în zona altor funcţii psihice, pînă acum relativ inconştiente. Carenţa faptelor obiective în gîndirea introvertită e compensată printr-o abundenţă a faptelor inconştiente. Cu cît mai mult se limitează conştientul, cu funcţia gîndirii, la un cerc cît mai restrîns şi pe cît posibil vid, ce pare să cuprindă totuşi întreaga plinătate a divinului, cu atît mai mult se îmbogăţeşte fantezia inconştientă cu o multitudine de fapte de factură arhaică, cu un pandemonium de entităţi magice şi iraţionale, care, după natura funcţiei ce preia prima locul gîndirii ca purtătoare a impulsului vital, capătă înfăţişări specifice. Dacă e vorba de funcţia intuitivă, «cealaltă parte» e văzută cu ochii unui Kubin sau Meyrink. Dacă e funcţia sentiment, apar relaţii afective fantastice, nemaipomenite şi judecăţi afective cu caracter contradictoriu, ininteligibil. Dacă e funcţia senzaţie, simţurile descoperă, înăuntrul şi în afara propriului corp, noutăţi nemaitrăite. Cercetînd mai îndeaproape aceste modificări, se poate lesne dovedi că iese la iveală psihologia primi-

tivă cu toate însemnele sale. Dar cele trăite nu sînt, desigur, doar primitive, ci şi simbolice şi cu cît mai pregnant arată a străvechi şi a primordial, cu atît mai aproape sînt de adevăruri viitoare. Căci tot străvechiul inconştientului nostru vesteşte un viitor.

În mod obişnuit, nu reuşeşte nici măcar trecerea în «cealaltă 703
parte», nemaivorbind de mîntuitoarea străbatere a inconştientului. Trecerea e de cele mai multe ori împiedicată de rezistenţa conştientă la orice supunere a eu-lui realităţii faptice inconştiente, realităţii determinante a obiectului inconştient. Starea e de disociere sau, cu alte cuvinte, de nevroză cu caracter de uzură interioară şi de epuizare cerebrală progresivă, de neurastenie.

TIPUL GÎNDIRE INTROVERTITĂ

După cum un Darwin, de pildă, ar putea reprezenta tipul 704
gîndire extravertită normal, Kant, spre exemplu, ar putea fi desemnat ca tip opus, ca tip gîndire introvertită normal. După cum primul evocă fapte, al doilea invocă factorul subiectiv. Darwin se avîntă spre vastele întinderi ale realităţii faptice obiective, în timp ce Kant se opreşte asupra criticii cunoaşterii în genere. Dacă luăm un Cuvier şi i-l opunem pe Nietzsche, facem contrastul şi mai puternic.

Tipul gîndire introvertită se caracterizează prin primatul gîndi- 705
rii descrise mai sus. El este, ca analogul său extravertit, influenţat în mod decisiv de idei, care nu izvorăsc însă din datul obiectiv, ci din temeiul subiectiv. Îşi urmează, ca extravertitul, ideile, dar în sens contrar, nu înspre exterior, ci către interior. Aspiră spre aprofundare şi nu spre extindere. Această structură fundamentală a sa îl deosebeşte de analogul său extravertit în foarte mare măsură şi într-un mod inconfundabil. Ataşamentul puternic faţă de obiect,

prin care se remarcă celălalt, îi lipseşte aproape cu desăvîrşire, ca de altfel, oricărui tip introvertit. Dacă obiectul este un om, acesta simte clar că, de fapt, nu e luat în considerare decît negativ, adică, în cel mai bun caz, conştientizează faptul că e de prisos, iar în cazuri mai grave, se simte de-a dreptul respins ca fiind supărător. Această relaţie negativă cu obiectul, mergînd de la indiferenţă pînă la respingere, e caracteristică oricărui introvertit şi face deosebit de dificilă descrierea tipului introvertit în genere. Totul în el tinde spre disparenţă şi disimulare. Judecata pare să-i fie rece, inflexibilă, arbitrară şi ireverenţioasă, deoarece se raportează mai puţin la obiect decît la subiect. Nu te face să simţi prin nimic că ar acorda o oarecare valoare obiectului, ci trece mereu oarecum peste şi dincolo de acesta, făcîndu-te să simţi superioritatea subiectului. Curtoazia, amabilitatea, atitudinea prietenească pot să nu-i lipsească, dar de cele mai multe ori au straniul iz al unei anumite anxietăţi, ce trădează parcă o intenţie ascunsă şi anume intenţia de a dezarma adversarul. Acesta trebuie potolit sau redus la tăcere, pentru că ar putea deveni supărător. Nu este un adversar, ce-i drept, dar, dacă e susceptibil, se va simţi respins şi poate chiar dispreţuit. Obiectul e supus mereu unei oarecari desconsiderări sau, în cazuri mai grave, e înconjurat cu măsuri de precauţie inutile. Astfel, tipul acesta dispare bucuros într-un nor de neînţelegeri, care devine cu atît mai dens cu cît mai mult încearcă să-şi ia, spre compensare, cu ajutorul funcţiilor sale slab diferenţiate, masca unei anumite urbanităţi, care e însă în cel mai strident contrast cu adevărata sa natură. Chiar dacă în construcţia lumii sale ideatice nu-l sperie nimic şi nu dă înapoi din faţa nici unei îndrăzneli, oricît de riscante, şi nu renunţă niciodată să gîndească un gînd pentru că ar fi periculos, subversiv, eretic sau jignitor, e totuşi cuprins de cea mai teribilă îngrijorare, dacă gîndul său temerar urmează să devină efectiv o realitate exterioară. Asta îl înfioară. Chiar dacă îşi

scoate ideile în lume, nu le veghează paşii ca un părinte grijuliu, ci le expune doar şi se înfurie îngrozitor dacă acestea nu-şi croiesc drum singure. Lipsa sa de simţ practic, de obicei enormă sau aversiunea sa faţă de reclamă vin, în orice caz, să-i dea tot concursul în acest sens. Dacă rezultatul său i se pare, subiectiv, corect şi adevărat, atunci e negreşit adevărat şi ceilalţi n-au decît să se încline, pur şi simplu, în faţa acestui adevăr. Poate că nici nu merge pînă într-acolo încît să încerce să cîştige pe cineva, şi încă pe cineva influent, de partea lui. Iar dacă o face totuşi, o face, de cele mai multe ori, cu atîta neîndemînare încît obţine tocmai contrariul celor urmărite. Cu concurenţii din propria specialitate are, de obicei, experienţe neplăcute, deoarece nu se pricepe deloc să le intre în graţii; ba chiar, de regulă, le dă de înţeles cît de inutili îi sînt cu toţii.

În urmărirea ideilor sale este de obicei îndărătnic, încăpăţînat şi 706
de neinfluenţat. Sugestionabilitatea sa sub influenţa anumitor persoane contrastează în mod ciudat cu toate acestea. Dacă ajunge la ideea că obiectul e, după toate aparenţele, inofensiv, devine extrem de accesibil, în special unor elemente de proastă calitate, care au priză asupra lui dinspre inconştient. Se lasă brutalizat şi exploatat cu neruşinare, numai să nu fie deranjat în urmărirea ideilor sale. Nici nu observă că e prădat mişeleşte şi efectiv păgubit, căci relaţia cu obiectul îi este secundară şi nu e conştient de preţul pus în mod obiectiv pe rezultatele sale. Deoarece îşi gîndeşte problema cu cea mai mare scrupulozitate posibilă, o complică şi, de aceea, este mereu cuprins de toate îndoielile cu putinţă. Oricît de clară i-ar fi structura internă a ideilor sale, îi rămîne complet neclar la ce anume din lumea reală se referă ele şi în ce fel. Nu se poate resemna decît cu greu să admită că ceva ce lui îi este clar, nu pare totodată clar oricui. Stilul său este de cele mai multe ori greoi, din pricina tuturor adaosurilor, restricţiilor, precauţiilor şi

problematizărilor ce provin din scrupulozitatea sa. Lucrarea îi iese greu din mînă. Dacă nu e taciturn, dă peste oameni ce nu-l înţeleg; adună astfel probe ale prostiei omeneşti fără margini. Dacă se întîmplă la un moment dat să fie înţeles, cedează credul tendinţei de a se supraaprecia. Devine adesea victima unor femei ambiţioase care se pricep să profite de lipsa lui de spirit critic în ce priveşte obiectul sau dacă nu, se transformă într-un celibatar mizantrop cu inimă de copil. De multe ori, e stîngaci şi ca înfăţişare exterioară; cam prea meticulos îngrijit, ca nu cumva să bată la ochi prin ceva sau tocmai bătător la ochi de neglijent şi de o naivitate copilărească. În domeniul specialităţii în care lucrează stîrneşte opoziţii din cele mai vehemente, cărora nu ştie cum să le răspundă, dacă nu se lasă cumva antrenat, prin afectul său primitiv, într-o polemică pe cît de înveninată, pe atît de inutilă. În cercuri largi, trece drept un om lipsit de consideraţie pentru ceilalţi şi foarte autoritar. Dar cu cît e cunoscut mai îndeaproape, cu atît mai favorabilă devine judecata asupra lui, iar cei apropiaţi ştiu să-i preţuiască deosebit de mult intimitatea. Celor îndepărtaţi le pare arţăgos, inabordabil şi trufaş, adesea chiar înăcrit, date fiind prejudecăţile sale defavorabile societăţii. Ca profesor, în particular, are prea puţină influenţă, căci mentalitatea elevilor săi îi este necunoscută. În fond, nici nu-l interesează deloc profesoratul, dacă acesta nu constituie cumva, întîmplător, una din problemele lui teoretice. E un profesor prost, deoarece, în timpul predării gîndeşte asupra celor predate şi nu se mulţumeşte să le prezinte doar.

707 Odată cu accentuarea tipului său, convingerile îi devin tot mai rigide şi mai inflexibile. Influenţele străine sînt excluse, devine tot mai antipatic, şi ca persoană, celor îndepărtaţi şi, în consecinţă, e tot mai dependent de cei apropiaţi. Felul său de a vorbi devine strict personal şi lipsit de consideraţie pentru ceilalţi, ideile sale ajung profunde, dar inexprimabile în mod satisfăcător prin mate-

rialul existent în acel moment. Deficienţa e suplinită prin emotivitate şi susceptibilitate. Înrîuririle străine pe care, exterior, le respinge în mod categoric, năpădesc asupra lui din interior, dinspre inconştient şi trebuie să aducă nenumărate argumente împotriva lor, împotriva unor lucruri care, privite din exterior, par complet anodine. Cum în absenţa relaţiei cu obiectul, conştientul i se subiectivizează, consideră drept cel mai important acel lucru care-i priveşte cel mai mult, într-ascuns, *persoana*. Şi începe să-şi confunde adevărul subiectiv cu propria persoană. Nu încearcă să impună nimănui, personal, convingerile sale, dar se năpusteşte cu înverşunare şi cu atacuri la persoană împotriva oricărei critici, oricît de îndreptăţite. În felul acesta se izolează treptat în toate privinţele. Ideile sale iniţial fecunde devin distructive, înveninate fiind de toată amărăciunea adunată în fundul sufletului lui. Odată cu izolarea înspre exterior, se înteţeşte lupta cu înrîurirea inconştientă, care începe să-l paralizeze puţin cîte puţin. O tendinţă tot mai accentuată spre însingurare ar trebui pesemne să-l apere de înrîuririle inconştiente, dar, de regulă, îl adînceşte şi mai mult în conflictul care-l macină interior.

Gîndirea introvertitului este pozitivă şi sintetică în ce priveş- 708
te dezvoltarea unor idei ce se apropie în mare măsură de valabilitatea veşnică a imaginilor primordiale. Cînd însă legătura lor cu experienţa obiectivă slăbeşte, devin mitologice şi neadevărate pentru vremurile din acel moment. De aceea, gîndirea aceasta are valoare pentru contemporani numai atîta timp cît e în mod vădit şi explicit legată de fapte cunoscute în epocă. Ajungînd însă mitologică, devine irelevantă şi se derulează în sine însăşi. Funcţiile relativ inconştiente contrapuse acestei gîndiri, adică sentimentul, intuiţia şi senzaţia sînt slab diferenţiate şi au un caracter extravertit primitiv care poartă răspunderea tuturor influenţelor obiectuale apăsătoare cărora le este supus tipul gîndi-

re introvertită. Măsurile de autoapărare şi «terenul minat» cu care obişnuiesc să se înconjoare asemenea oameni sînt suficient de bine cunoscute ca să nu mai fiu nevoit să le descriu aici. Toate acestea servesc apărării de înrîuriri «magice»; aici se încadrează şi teama de sexul feminin.

SENTIMENTUL

709 Sentimentul introvertit este determinat în principal de factorul subiectiv, ceea ce înseamnă că judecata afectivă introvertită se deosebeşte radical de cea extravertită, exact ca introversiunea gîndirii de extraversiune. Este, neîndoielnic, unul din lucrurile cele mai dificile cu putinţă să prezinţi sau să descrii, fie şi aproximativ, procesul sentimentului introvertit în limbajul intelectului, deşi natura sa specifică, odată remarcată, este absolut evidentă. Cum acest sentiment se supune în principal unor precondiţionări subiective şi este preocupat doar în mod secundar de obiect, el se manifestă extrem de puţin şi, de regulă, manifestările sale sînt greşit înţelese. Este un sentiment care devalorizează parcă obiectele şi care se remarcă, în consecinţă, mai mult negativ. Existenţa unui sentiment pozitiv este doar indirect deductibilă, am putea spune. Sentimentul introvertit nu încearcă să se integreze obiectivului, ci să i se supraordoneze, căutînd, inconştient, să-şi realizeze propriile imagini fundamentale. De aceea, este tot timpul în căutarea unei imagini de negăsit în realitate, pe care ar fi zărit-o oarecum, cîndva demult. Pare să plutească absent pe deasupra obiectelor, care nu sînt niciodată pe măsura ţelurilor sale. Năzuieşte spre o intensitate interioară la care obiectele contribuie cel mult ca stimulent. Profunzimea acestui sentiment nu poate fi decît bănuită şi nicidecum clar

percepută. Îi face pe oameni calmi şi greu accesibili, căci se retrage ca o mimoză din faţa brutalităţii obiectelor spre a-şi satura străfundurile subiective. Se apără avansînd judecăţi afective negative sau afişînd o uluitoare indiferenţă.

După cum se ştie, imaginile primordiale sînt atît idei cît şi 710
sentimente, deopotrivă. De aceeea, ideile fundamentale, precum divinitate, libertate, nemurire, sînt tot atît de importante ca valori afective, pe cît de multă însemnătate au ca idei. Tot ce s-a spus despre gîndirea introvertită poate fi transpus, aşadar, asupra sentimentului introvertit, doar că tot ce a fost acolo gînd, va fi de astă dată sentiment. Dar faptul că gîndurile sînt, de regulă, mult mai uşor de exprimat în mod inteligibil decît sentimentele, face ca acest sentiment să aibă nevoie de o capacitate cu totul neobişnuită de exprimare verbală sau artistică spre a-şi putea exterioriza sau spre a-şi putea împărtăşi, măcar cu aproximaţie, bogăţia. Şi cum gîndirea subiectivă, din pricina necorelării sale cu exteriorul reuşeşte doar anevoie să se facă înţeleasă în mod adecvat, acelaşi lucru este valabil, poate în şi mai mare măsură, pentru sentimentul subiectiv. Spre a fi împărtăşit altora, trebuie să-şi găsească o formă de exteriorizare care să fie aptă, pe de o parte, să-l reproducă în mod corespunzător, iar pe de altă parte să-l transmită semenilor în aşa fel încît să provoace în aceştia un proces paralel. Datorită asemănării interioare (ca şi exterioare) relativ mari a oamenilor, un astfel de efect poate fi obţinut, deşi este extrem de dificil să-i găseşti o formă convenabilă unui sentiment, atîta timp cît el se mai orientează încă, de fapt, după comoara sa de imagini primordiale. Dacă este însă falsificat prin egocentrism, devine antipatic, căci preocuparea sa principală va fi legată atunci, în exclusivitate, de eu. Va face negreşit o impresie de amor propriu melodramatic, de nevoie-de-a-creşte-în-proprii-săi-ochi sau

chiar de autocontemplare maladivă. După cum conştientul subiectivizat al gîndirii introvertite tinde spre o abstracţiune a abstracţiunilor, obţinînd astfel doar maxima intensitate a unui proces de gîndire vid în sine, sentimentul egocentric se adînceşte într-o pasionalitate fără conţinut, care nu se simte decît pe sine. Această etapă este mistic-extatică şi pregăteşte trecerea spre funcţiile extravertite reprimate de sentiment.

711 După cum gîndirea introvertită are drept contraparte un sentiment primitiv de care obiectele se ataşează cu puteri magice parcă, sentimentului introvertit i se contrapune o gîndire primitivă fără pereche în concretism şi în aservire faţă de fapte. Sentimentul se emancipează progresiv din legăturile sale cu obiectul şi îşi formează o libertate de acţiune şi de conştiinţă morală îngrădită doar subiectiv, care se dezice uneori de toate normele date de tradiţie. Dar cu atît mai mult cade pradă gîndirea inconştientă puterii datului obiectiv.

TIPUL SENTIMENT INTROVERTIT

712 Am întîlnit primatul sentimentului introvertit mai cu seamă la femei. Zicala «apele liniştite sînt adînci» se potriveşte perfect acestor femei. Ele sînt de obicei liniştite, greu accesibile, de neînţeles, adesea ascunse după o mască copilăroasă sau banală, adesea chiar de un temperament melancolic. Nu strălucesc şi nu ies în evidenţă. Deoarece se lasă conduse cu precădere de sentimentul subiectiv orientat, adevăratele lor motivaţii rămîn în mare măsură ascunse. În exterior arată o armonioasă discreţie, un calm plăcut şi un simpatic paralelism, care nu vrea să influenţeze sau să impresioneze pe alţii, necum să-i prelucreze sau să îi preschimbe. Cînd acest aspect exterior este ceva mai pregnant,

planează asupra lor o vagă bănuială că ar fi indiferente şi reci, această bănuială accentuîndu-se eventual pînă la convingerea că sînt nepăsătoare faţă de soarta bună sau rea a celorlalţi. Se simte atunci clar cum fluxul afectiv se abate de la obiect. La tipul normal acest lucru se întîmplă, ce e drept, numai dacă obiectul acţionează, într-un fel sau altul, cu prea multă forţă. Armonioasa acompaniere afectivă ţine doar atîta timp cît obiectul evoluează pe calea sa proprie, la un nivel afectiv mediu, fără să încerce să intersecteze calea celuilalt. Adevăratele emoţii ale obiectului nu îşi găsesc ecoul, ci sînt potolite sau respinse sau, mai bine zis, «răcorite» printr-o judecată afectivă negativă. Deşi dispus oricînd să i se alăture în mod armonios şi calm, acest tip nu are faţă de obiectul străin nici amabilitate, nici căldură prevenitoare, ci o atitudine aparent indiferentă, rece sau chiar distantă. Te face uneori să-ţi simţi existenţa de prisos. Faţă de ceva antrenant, entuziasmant, păstrează un fel de neutralitate binevoitoare, avînd cînd şi cînd un uşor aer critic, de superioritate, care, unui obiect susceptibil, îi frînge lesne aripile. O emoţie năvalnică este însă imediat înăbuşită cu o ucigătoare răceală, dacă nu se întîmplă cumva să invadeze individul dinspre inconştient, adică, cu alte cuvinte, să-i captiveze sentimentul prin însufleţirea vreunei imagini afective primordiale. Dacă un asemenea lucru se întîmplă, femeia de acest tip se simte pentru o clipă pur şi simplu paralizată, dar, negreşit, spre a se împotrivi cu atît mai vehement pe urmă, atingînd obiectul în punctul său cel mai vulnerabil. Relaţia cu obiectul este menţinută la un nivel mediu, cît se poate de calm şi de sigur, iar pasiunea, cu excesele sale, este refuzată cu încăpăţînare. Exprimarea sentimentelor rămîne astfel precară, iar obiectul, în cazul în care conştientizează situaţia, se simte mereu prea puţin preţuit. Fireşte, acest lucru nu are loc întotdeauna, lipsa de preţuire rămînînd foarte frecvent neconştientizată şi atunci

obiectul dezvoltă cu timpul, din pricina exigenţelor afective inconştiente, simptome destinate să atragă în mod forţat atenţia.

713 Cum tipul acesta pare mai mult rece şi rezervat, o judecată superficială îi contestă lesne orice sentiment. Greşeală fundamentală, căci sentimentele acestui tip sînt, de fapt, intensive şi nu extensive. Ele se dezvoltă în adîncime. În timp ce un sentiment extensiv de compasiune, bunăoară, se exteriorizează prin vorbe şi fapte la momentul oportun şi poate astfel să-şi recapete îndată libertatea, o compasiune intensivă se retrage din faţa oricărei exprimări, se adînceşte pătimaş în sine, cuprinde jalea unei lumi şi încremeneşte astfel. Poate să aibă, eventual, o excesivă izbucnire, care să ducă la un act năucitor, de-un caracter ce s-ar putea numi eroic, faţă de care însă nici obiectul nici subiectul nu-şi pot găsi corecta raportare. Privită din exterior, prin ochii orbiţi ai extravertitului, o astfel de compasiune pare glacială, căci ea nu făptuieşte nimic vizibil, iar în forţe invizibile extravertitul nu poate să creadă. Să fie rău înţeles – e un eveniment caracteristic în viaţa acestui tip, un eveniment înregistrat, de regulă, ca argument de mare greutate în defavoarea oricărei relaţii afective mai profunde cu obiectul. Care anume este adevăratul obiect al preocupărilor acestui sentiment – chiar tipului normal abia dacă îi este dat să întrevadă. El îşi exprimă sieşi ţelul şi conţinutul, poate sub forma unei secrete religiozităţi, temător ferite de priviri profane, sau poate sub forme poetice, de asemenea ascunse, spre a-şi cîştiga astfel un ascendent asupra obiectului. Femeile care au copii, le transmit acestora multe asemenea lucruri, insuflîndu-le în taină pasionalitatea lor.

714 Deşi, la tipul normal, tendinţa abia schiţată de a-i supraordona odată pe faţă obiectului sau de a-i impune odată, cu forţă covîrşitoare, tot ce e resimţit în taină, nu joacă un rol supărător, neducînd niciodată la vreo tentativă serioasă în acest sens; ceva

din toate acestea transpare totuşi în efectul persoanei asupra obiectului, sub forma unei influenţe dominatoare, adesea greu de definit. Se simte ceva de genul unei senzaţii de apăsare, de sufocare, ceva ce-i prinde pe cei din jur în mreje. Tipul acesta capătă astfel un fel de tainică putere, care îl poate fascina în cel mai înalt grad pe bărbatul extravertit mai cu seamă, căci îi atinge inconştientul. Puterea aceasta provine din imaginile inconştiente aduse în simţire, dar conştientul o poate lesne atribui eu-lui, influenţa fiind astfel falsificată, ca sens, în tiranie personală. Cînd subiectul inconştient este însă identificat cu eu-l, atunci şi tainica putere a sentimentului intensiv se transformă într-o banală şi arogantă dorinţă de a domina, în vanitate şi în apucături tiranice. Rezultă astfel o femeie-tip, bine cunoscută şi nefavorabil apreciată din pricina ambiţiei sale lipsite de scrupule şi din pricina cruzimii sale perfide. O astfel de întorsătură a lucrurilor duce însă la nevroză.

Atîta timp cît eu-l se simte inferior subiectului inconştient şi 715
de sentiment hotărăşte ceva mai înalt şi mai puternic decît eu-l, tipul este normal. Gîndirea inconştientă este, ce-i drept, arhaică, dar compensează totuşi cu folos, prin reducţii, eventualele veleităţi de ridicare a eu-lui la rangul de subiect. Dacă acest ultim lucru se întîmplă totuşi, datorită unei totale reprimări a influenţei gîndirii inconştiente reductive, atunci gîndirea inconştientă trece în opoziţie, proiectîndu-se în obiecte. Subiectul devenit egocentric începe astfel să simtă puterea şi însemnătatea obiectelor subapreciate. Conştientul începe să simtă «ce gîndesc ceilalţi». Ceilalţi gîndesc, fireşte, toate infamiile posibile, pun la cale răutăţi, bagă zîzanie şi intrigi pe ascuns ş.a.m.d. Subiectul trebuie să preîntîmpine toate acestea, aşa că începe el însuşi, preventiv, să umble cu intrigi, să suspecteze, să iscodească şi să tragă sfori. Se ia după orice zvon şi are mereu de făcut eforturi

cumplite ca să transforme, pe cît se poate, inferioritatea de care se crede ameninţat în superioritate. Apar nenumărate rivalităţi de natură misterioasă şi în aceste confruntări amarnice nu numai că nu şovăie să folosească orice mijloace, murdare sau josnice, ci abuzează chiar de virtuţi doar ca să aibă încă un atú de jucat. O astfel de evoluţie duce la epuizare. Forma nevrozei e mai degrabă neurastenică decît isterică, la femei fiind adesea însoţită de o intensă participare a stării corporale, sub forma unei anemii, de exemplu, cu toate consecinţele sale.

REZUMATUL TIPURILOR RAŢIONALE

716 Amîndouă tipurile precedente sînt raţionale, ele întemeindu-se pe funcţii raţional judicative. Judecata raţională nu se întemeiază numai pe datul obiectiv, ci şi pe cel subiectiv. Preponderenţa unui factor sau a celuilalt, determinată de o dispoziţie psihică existentă adesea încă din fragedă tinereţe, modelează, desigur, raţiunea. Căci o judecată cu adevărat raţională ar trebui să ia în consideraţie deopotrivă atît factorul obiectiv cît şi pe cel subiectiv şi ar trebui să poată face dreptate amîndorura. Dar acesta ar fi un caz ideal, care ar presupune ca extravertirea şi introvertirea să fie dezvoltate în egală măsură. Cele două tendinţe se exclud însă reciproc şi, atîta vreme cît alternativa lor există, nu pot funcţiona în paralel, ci doar, în cel mai bun caz, consecutiv, ceea ce face ca o raţiune ideală să nu fie în mod obişnuit posibilă. Un tip raţional are întotdeauna o raţiune specifică tipului său. Astfel, tipurile raţionale introvertite au, fără îndoială, o judecată raţională, doar că această judecată se orientează mai mult după factorul subiectiv. Logica poate să nu fie distorsionată în nici un punct, căci unilateralitatea se află

deja în premiză. Premiza constă în preponderenţa factorului subiectiv, existentă anterior oricăror raţionamente sau judecăţi. Factorul subiectiv apare din capul locului cu o valoare de la sine înţeles superioară celui obiectiv. După cum am spus, nu este vorba aici nicidecum de o valoare anume atribuită, ci de o dispoziţie naturală existentă anterior oricărei atribuiri de valoare. De aceea, pentru introvertit, judecata raţională are întrucîtva altă nuanţă decît pentru extravertit. Să menţionăm cazul cel mai general: o înlănţuire de raţionamente care duce la factorul subiectiv i se pare introvertitului ceva mai raţională decît una care duce la obiect. Această diferenţă, mai curînd neînsemnată şi aproape imperceptibilă în cazuri izolate, dă naştere, la scară mare, unor contradicţii insurmontabile şi cu atît mai iritante cu cît mai puţin sînt conştientizate, în cazurile izolate, micile deosebiri de puncte de vedere date de premizele psihologice. O eroare fundamentală pe care o comitem totuşi în mod regulat este că, în loc să recunoaştem deosebirea dintre premizele psihologice, ne străduim să găsim o eroare în raţionament. Oricărui tip raţional îi vine greu să recunoască această deosebire, căci valabilitatea aparent absolută a principiilor sale ar fi pusă la îndoială astfel, iar el însuşi s-ar simţi expus oponentului său, ceea ce ar echivala cu o catastrofă.

Introvertitul este expus unor înţelegeri greşite poate mai 717
mult chiar decît tipul extravertit şi nu pentru că extravertitul ar fi un adversar mai necruţător şi mai critic decît ar putea fi el însuşi, ci pentru că stilul epocii, la care chiar şi el aderă, se întoarce împotriva lui. El se află în minoritate nu faţă de extravertiţi, ci faţă de Weltanschauung-ul nostru occidental în genere şi de bună seamă nu numeric, ci ca simţăminte. Cum participă cu toată convingerea la stilul general, îşi aduce sieşi prejudicii, căci stilul actual, care recunoaşte aproape exclusiv ceea ce este

vizibil şi tangibil, este contrar principiului său. E nevoit să nu pună preţ pe factorul subiectiv, acesta nefiind ceva vizibil şi îşi impune să participe la supraestimarea tipic extravertită a obiectului. El însuşi preţuieşte mult prea puţin factorul subiectiv şi e chinuit, ca urmare, de complexe de inferioritate. De aceea nu e deloc de mirare că tocmai în timpurile noastre şi mai ales în acele mişcări care îşi devansează întrucîtva epoca, factorul subiectiv se exteriorizează în mod exacerbat şi deci cu lipsă de gust şi caricatural. Mă refer la arta contemporană. Subaprecierea propriului său principiu îl face pe introvertit egoist şi îl obligă să-şi asume psihologia asupritului. Cu cît mai egoist devine, cu atît mai mult crede, totodată, că ceilalţi, cei ce pot participa aparent fără reţineri la stilul contemporan, ar fi asupritorii de care trebuie să se apere şi împotriva cărora trebuie să se înarmeze. Nu-şi dă seama deloc că în felul acesta cade tocmai în greşeala sa fundamentală, cea de a nu fi ancorat în factorul subiectiv cu aceeaşi fidelitate şi acelaşi devotament cu care extravertitul se orientează după obiect. Datorită subaprecierii propriilor sale principii o ia inevitabil pe panta egoismului, justificînd astfel prejudecata extravertitului. Dacă ar rămîne credincios principiului său, ar fi profund greşit să-l consideri egoist, iar faptul că atitudinea sa e îndreptăţită s-ar confirma prin efectele sale generale şi neînţelegerile s-ar risipi.

SENZAŢIA

718 Chiar şi senzaţia, îndreptată prin însăşi natura sa către obiect şi stimulul obiectiv, suferă în atitudinea introvertită considerabile modificări. Are şi ea un factor subiectiv căci, pe lîngă obiectul care e resimţit, există un subiect care resimte şi

care adaugă stimulului obiectiv dispoziţia sa subiectivă. În atitudinea introvertită, senzaţia se întemeiază cu precădere pe componenta subiectivă a percepţiei. Sensul acestei afirmaţii e foarte bine ilustrat de operele de artă ce reproduc obiecte exterioare. Dacă mai mulţi artişti pictează unul şi acelaşi peisaj, bunăoară, străduindu-se să-l redea cît mai fidel, tablourile vor diferi totuşi, şi nu numai pentru că pictorii ar da dovadă de mai multă sau mai puţină iscusinţă, ci mai cu seamă datorită modului de a vedea, diferit de la pictor la pictor. Unele tablouri vor da chiar în vileag, prin atmosfera şi dinamica desenului şi a culorii, particularităţi de natură evident psihică. Aceste particularităţi trădează o participare mai mult sau mai puţin intensă a factorului subiectiv.

Factorul subiectiv al senzaţiei este în esenţă acelaşi ca al funcţii- 719
lor despre care am vorbit deja. Este o dispoziţie inconştientă, care modifică percepţia senzorială încă din momentul ivirii sale, răpindu-i astfel caracterul de impact pur obiectual. În acest caz, senzaţia se raportează cu precădere la subiect şi abia în al doilea rînd la obiect. Arta ne arată cel mai clar ce forţă extraordinară poate avea factorul subiectiv. Preponderenţa factorului subiectiv merge uneori pînă la completa reprimare a impactului pur obiectual şi totuşi senzaţia rămîne senzaţie; doar că, în acest caz, devine o percepţie a factorului subiectiv, iar impactului obiectual nu-i mai rămîne decît rolul de stimulent. Senzaţia introvertită tinde spre o asemenea stare. Are loc, ce-i drept, o percepţie senzorială corectă, dar, după toate aparenţele, e ca şi cum obiectul nici n-ar fi pătruns în vreun fel pînă la subiect şi ca şi cum subiectul ar vedea lucrurile cu totul altfel sau ar vedea cu totul alte lucruri decît ceilalţi oameni. În realitate, subiectul percepe aceleaşi lucruri ca oricine altcineva, dar nu se opreşte deloc asupra impactului pur obiectual, ci se ocupă de percepţia subiectivă declanşată de stimulul obiectiv.

720 Percepţia subiectivă e vădit deosebită de cea obiectivă. Nu e de regăsit deloc sau e de regăsit cel mult aluziv în obiect, adică, deşi poate prezenta similitudini la mai mulţi oameni, nu-şi are totuşi temeiul în mod nemijlocit în aspectul obiectiv al lucrurilor. Nu face impresia unui rezultat conştient, fiind ceva mult prea genuin. Face, în schimb, impresia unui produs psihic, fiind recognoscibile în ea elementele unei ordini psihice superioare. Această ordine nu este însă în consens cu conţinuturile conştientului. E vorba de premize şi dispoziţii colectiv-inconştiente, de imagini mitologice, posibilităţi primordiale de reprezentare. Percepţiei subiective îi este propriu caracterul semnificativului. Spune mai mult decît pura imagine a obiectului, fireşte numai celui căruia factorul subiectiv îi spune în genere ceva. Altuia i se pare că impresia subiectivă reprodusă suferă de neajunsul că, neavînd o suficientă asemănare cu obiectul, şi-a greşit ţinta. Senzaţia introvertită sesizează, deci, mai mult dedesubturile decît suprafaţa lumii psihice. Nu resimte ca decisivă realitatea obiectului, ci realitatea factorului subiectiv, adică a imaginilor primordiale, care, în totalitatea lor, formează o altă lume, o lume în oglindă, de natură psihică. Această oglindă are însă facultatea, foarte specifică ei, de a nu reprezenta conţinuturile actuale ale conştientului sub forma lor curentă, binecunoscută, ci, într-un anume sens, sub specie aeternitatis sau, cu alte cuvinte, cam aşa cum le-ar vedea o conştiinţă avînd o vîrstă de milioane de ani. O asemenea conştiinţă ar vedea fiinţa prezentă şi momentană a lucrurilor laolaltă cu devenirea şi trecerea lor şi, mai mult, laolaltă chiar cu acel altceva ce-a fost înaintea devenirii lor şi va fi după ce vor trece. Clipa prezentă e lipsită de veridicitate pentru această conştiinţă. Bineînţeles, nu e vorba aici decît de o metaforă, pe care mi-am permis totuşi s-o folosesc spre a da cumva o imagine a naturii specifice senzaţiei introvertite. Senzaţia introvertită oferă o viziune ce constituie mai puţin o reproducere a

obiectului şi mai mult o înveşmîntare a lui în sedimentul experienţei subiective străvechi şi viitoare. Astfel, simpla impresie senzorială tinde spre profunzimi încărcate de presimţiri, în timp ce senzaţia extravertită sesizează fiinţa de o clipă, clară ca lumina zilei, a lucrurilor.

TIPUL SENZAŢIE INTROVERTITĂ

Primatul senzaţiei introvertite produce un tip bine definit, care 721
se distinge prin anumite particularităţi. Este un tip iraţional, întrucît nu selectează fapticul cu precădere după judecăţi raţionale, ci se ghidează după fapticul imediat. În timp ce tipul senzaţie extravertită este determinat de intensitatea impactului obiectual, analogul său introvertit se orientează după intensitatea componentei subiective a senzaţiei declanşate de stimulul obiectiv. În felul acesta, înrtre obiect şi senzaţie nu se stabileşte o corelaţie de proporţionalitate – lucru clar vizibil –, ci, după toate aparenţele, o corelaţie extrem de disproporţionată şi arbitrară. De aceea, din exterior s-ar putea spune că niciodată nu e previzibil ce va face impresie şi ce nu. În prezenţa unei capacităţi şi a unei dorinţe de exprimare proporţionale cu intensitatea senzaţiei, iraţionalitatea acestui tip ar fi extraordinar de frapantă. Aşa s-ar întîmpla, de pildă, dacă individul ar fi un artist activ. Dar cum un asemenea caz constituie o excepţie, dificultăţile de exprimare caracteristice introvertitului ascund şi iraţionalitatea acestui tip. El poate frapa, dimpotrivă, prin calmul sau pasivitatea sa, ori printr-o stăpînire de sine cumpătată. Aceste particularităţi, care induc în eroare judecata superficială, îşi datorează existenţa neraportării la obiecte. În cazul normal, obiectul nu este nicidecum desconsiderat în mod conştient, ce-i drept, dar îi este sustrasă

orice putere de seducţie, prin înlocuirea sa imediată de către o reacţie subiectivă, care nu se mai raportează, în continuare, la realitatea efectivă a obiectului. Asta produce, fireşte, efectul unei desconsiderări a obiectului. Un asemenea tip te poate face lesne să te întrebi de ce să mai existe în genere obiecte, de ce să mai aibă ele un drept la existenţă, din moment ce, oricum, tot ce e important se petrece fără obiect. În cazuri extreme, această întrebare ar putea fi îndreptăţită, dar în cazul normal nu, căci senzaţiei îi este indispensabil stimulul obiectiv, doar că el produce cu totul altceva decît te-ai aştepta, judecînd după situaţia exterioară.

722 Din exterior privind, totul arată ca şi cum impactul obiectual nici n-ar fi răzbătut deloc pînă la subiect. Această impresie e corectă întrucît un conţinut subiectiv de provenienţă inconştientă vine să se interpună şi interceptează impactul obiectual. Această intervenţie poate avea loc cu atîta bruscheţe încît rămîi cu impresia că individul se apără făţiş de impactele obiectuale. În cazuri ceva mai accentuate, este într-adevăr prezentă o asemenea rezistenţă defensivă. Dacă inconştientul capătă doar puţin mai multă putere, componenta subiectivă a senzaţiei devine atît de vie încît acoperă aproape complet impactul obiectual. De aici rezultă, pe de o parte, pentru obiect, sentimentul unei totale desconsiderări, iar pe de altă parte, pentru subiect, o înţelegere fantezistă a realităţii, care îl face însă numai în cazuri patologice pe individ să nu mai fie în stare să facă distincţie între obiectul real şi percepţia senzorială. Deşi o distincţie atît de importantă dispare complet abia într-o stare aproape psihotică, percepţia subiectivă poate influenţa totuşi, cu mult înainte, în mare măsură, gîndirea, sentimentul şi acţiunea, chiar dacă obiectul e văzut limpede, în toată realitatea sa. În cazurile în care impactul obiectual, datorită unor împrejurări deosebite, bunăoară datorită unei intensităţi deosebite sau unei depline analogii cu imaginea inconştientă, răzbate totuşi pînă la subiect, chiar şi re-

prezentantul normal al acestui tip este pus în situaţia să *acţioneze* conform modelului său inconştient. Ţinînd cont de realitatea obiectivă, acţiunea aceasta are un caracter fantezist şi este, de aceea, extrem de stranie. Dezvăluie dintr-o dată subiectivitatea străină de realitate a acestui tip. Cînd însă impactul obiectual nu răzbate pînă la capăt, întîmpină o binevoitoare neutralitate, trădînd o relativă neparticipare şi avînd mereu tendinţa de a calma şi de a aplana. Mult prea umilul e înălţat puţin, mult prea înaltul e coborît ceva mai jos, entuziastul e potolit, extravagantul înfrînat, iar neobişnuitul este adus la o formulă «corectă» – toate acestea spre a menţine impactul obiectual în limitele necesare. Tocmai de aceea, tipul acesta are un efect apăsător asupra celor din jur, atîta vreme cît totala sa bună-credinţă nu este în afara oricărei îndoieli. Dar dacă se întîmplă să fie aşa, individul devine lesne victima agresivităţii celorlalţi şi ţinta tendinţelor lor dominatoare. De regulă, asemenea oameni îi lasă pe cei din jur să abuzeze de ei şi se răzbună apoi, dar nu unde e cazul, prin rezistenţă sporită şi îndărătnicie.

În lipsa unei capacităţi de exprimare artistică, toate impresiile 723
coboară în adîncurile interioare şi ţin conştientul ca sub o vrajă, fără ca acesta să fie în stare să domine, prin exprimare conştientă, impresiile fascinante. Pentru impresiile sale, acest tip nu are la dispoziţie decît oarecari modalităţi arhaice de exprimare, deoarece gîndirea şi sentimentul îi sînt relativ inconştiente, iar în măsura în care sînt conştiente, nu dispun decît de banalele expresii cotidiene de strictă necesitate. Ele sînt deci total improprii, ca funcţii conştiente, să redea în mod adecvat percepţiile subiective. De aceea, tipul acesta este extrem de greu accesibil înţelegerii obiective, mai ales că nici el însuşi nu reuşeşte, de cele mai multe ori, să se înţeleagă pe sine.

Pe măsură ce se accentuează, tipul acesta se îndepărtează mai 724
cu seamă de realitatea efectivă a obiectului şi rămîne astfel expus

percepţiilor sale subiective, care îi orientează conştientul potrivit sensurilor unei realităţi arhaice, cu toate că această situaţie, din lipsa unei judecăţi comparative, îi rămîne complet necunoscută. Dar, de fapt, evoluează tot timpul într-o lume mitologică, în care oamenii şi animalele, trenurile şi casele, munţii şi rîurile îi apar în parte ca zei îndurători şi în parte ca demoni răuvoitori. Nu este conştient că îi apar astfel. Dar îi influenţează judecata şi acţiunea ca atare. Judecă şi acţionează ca şi cum ar avea de-a face cu astfel de puteri. Începe să-şi dea seama de acest lucru abia atunci cînd descoperă că senzaţiile sale sînt în totală discordanţă cu realitatea. Dacă are oarecari înclinaţii spre raţionalitatea obiectivă, resimte drept morbidă această discordanţă, dar dacă, dimpotrivă, fidel iraţionalităţii sale, e gata să atribuie valoare de realitate senzaţiei sale, lumea obiectivă devine pentru el o aparenţă şi o comedie. Dar numai cazurile cu înclinaţii spre extreme ajung la această alternativă. De regulă, individul se mulţumeşte să rămînă închis în sine şi să considere lumea o banalitate, pe care o tratează însă, inconştient, în mod arhaic.

725 Inconştientul său este marcat mai cu seamă de refularea intuiţiei, aceasta din urmă avînd un caracter extravertit arhaic. În timp ce intuiţia extravertită are acea ingeniozitate caracteristică, acel «nas bun» pentru toate posibilităţile realităţii obiective, intuiţia inconştientă cu caracter arhaic are talentul de a adulmeca toate dedesubturile îndoielnice, întunecate, necurate sau primejdioase ale realităţii. Pentru această intuiţie, adevăratele intenţii conştiente ale obiectului nu înseamnă nimic, ea adulmecînd pe dedesubt toate nivelele arhaice inferioare ale unor atari intenţii. Are, de aceea, un mod de-a dreptul primejdios de a submina, aflat de obicei în cel mai strident contrast cu bunăvoinţa candidă a conştientului. Atîta timp cît individul nu se îndepărtează prea mult de obiect, intuiţia inconştientă are un efect salutar, compen-

sînd atitudinea conştientă cam fantezistă, înclinată spre credulitate. Dar cînd inconştientul intră în opoziţie faţă de conştient, intuiţiile de acest fel ies la suprafaţă şi desfăşoară acţiuni nocive, supunînd individul unor obsesii şi stîrnindu-i idei fixe dintre cele mai dezagreabile în ce priveşte obiectul. Nevroza rezultată de aici este de regulă o nevroză obsesională, în care trăsăturile isterice sînt mascate de simptome astenice.

INTUIŢIA

În atitudinea introvertită, intuiţia se îndreaptă spre obiectele 726
interioare, cum am putea numi, pe bună dreptate, elementele inconştientului. Căci obiectele interioare se raportează la conştient întru totul analog cu obiectele exterioare, cu toate că nu au o realitate fizică, ci una psihică. Obiectele interioare apar percepţiei intuitive ca imagini subiective ale unor lucruri care nu pot fi întîlnite în experienţa exterioară, ci constituie conţinuturile inconştientului, ale inconştientului colectiv, în ultimă instanţă. În existenţa lor în şi pentru sine, aceste conţinuturi nu sînt, fireşte, accesibile nici unei experienţe – particularitate pe care o au în comun cu obiectul exterior. După cum obiectele exterioare sînt doar întru totul relativ aşa cum le percepem, formele de apariţie ale obiectelor interioare sînt de asemenea relative – produse ale esenţei lor inaccesibile nouă şi ale specificului funcţiei intuitive. Intuiţia are, ca şi senzaţia, factorul ei subiectiv, care în intuiţia extravertită este cît se poate de reprimat, dar în cea introvertită devine o entitate dătătoare de măsură. Chiar dacă intuiţia introvertită îşi capătă, poate, impulsul de la obiectul exterior, ea nu se opreşte totuşi asupra posibilităţilor exterioare, ci zăboveşte asupra celor declanşate interior de cele exterioare. În timp ce

senzaţia introvertită se mărgineşte, în principal, la percepţia fenomenelor caracteristice de inervaţie prin inconştient şi zăboveşte asupra lor, intuiţia reprimă această latură a factorului subiectiv şi percepe imaginea care a prilejuit această inervaţie. Dacă cineva are o criză psihogenă de ameţeală, spre exemplu, senzaţia zăboveşte asupra aspectelor specifice acestei tulburări de inervaţie şi percepe în amănunt toate caracteristicile sale, intensitatea sa, desfăşurarea sa în timp, felul în care apare şi dispare; fără să se ridice însă cîtuşi de puţin deasupra lor spre a trece la conţinutul din care a provenit tulburarea. Intuiţia, în schimb, capătă din partea senzaţiei doar impulsul spre a intra imediat în acţiune, caută să vadă dedesubt şi percepe neîntîrziat imaginea interioară care a prilejuit fenomenul manifest, adică ameţeala. Vede imaginea unui om ce se clatină cu inima străpunsă de o săgeată. Această imagine fascinează activitatea intuitivă, care zăboveşte asupra ei, căutînd să-i surprindă toate amănuntele. Reţine imaginea, stăruitor, şi constată, cu cea mai vie participare, cum se modifică şi se desfăşoară spre a se pierde în final.

727 În felul acesta, intuiţia introvertită percepe toate procesele subterane conştientului cam cu aceeaşi acuitate cu care senzaţia extravertită percepe obiectele exterioare. De aceea, pentru intuiţie, imaginile inconştiente capătă demnitate de lucruri sau de obiecte. Dar, dat fiind că intuiţia exclude colaborarea senzaţiei, ea capătă doar cunoştinţe insuficiente sau nu ia cunoştinţă de loc de tulburările de inervaţie, de înrîuririle imaginilor inconştiente asupra corpului. Imaginile apar astfel ca detaşate de subiect, ca existente pentru ele însele, fără vreo legătură cu persoana. Ca urmare, intuitivului introvertit afectat de criza de ameţeală din exemplul de mai sus nici nu-i va trece prin minte că imaginea percepută s-ar putea referi, într-un fel sau altul, la propria sa persoană. Un asemenea lucru i se pare aproape de neconceput unui om predis-

pus să judece, dar este totuşi un fapt real pe care l-am constatat adesea la acest tip.

Uluitoarea indiferenţă a intuitivului extravertit faţă de obiectele 728
exterioare, o are şi cel introvertit faţă de obiectele interioare. După cum intuitivul extravertit adulmecă neîncetat după noi şi noi posibilităţi, urmărindu-le indiferent dacă sînt spre binele sau spre răul său propriu sau al altora, înaintînd nepăsător faţă de orice considerente umane şi demolînd iarăşi şi iarăşi, în veşnica sa dorinţă de schimbare, ceea ce abia a fost construit; cel introvertit evoluează din imagine în imagine, în vînătoarea sa după toate posibilităţile din sînul fecund al inconştientului, fără să realizeze corelaţia imaginilor ce-i apar cu propria sa persoană. După cum pentru cel ce o percepe pur şi simplu, lumea nu devine niciodată o problemă morală, nici pentru intuitiv lumea imaginilor nu devine niciodată o problemă morală. Ea constituie atît pentru unul cît şi pentru celălalt *o problemă estetică*, o chestiune de percepţie, ceva ce «produce senzaţie». În felul acesta, intuitivului introvertit îi dispare conştiinţa propriei sale existenţe corporale, precum şi cea a efectului ei asupra celorlalţi. Din punct de vedere extravertit, s-ar zice că «realitatea nici nu există pentru el» şi că «se lasă în voia unor reverii sterile». Contemplarea imaginilor inconştientului, inepuizabil de abundent izvodite de forţa sa creatoare, este, de bună seamă, sterilă în ce priveşte utilitatea imediată. Totuşi, întrucît aceste imagini pot da naştere unor concepţii capabile uneori să dea un nou curs energiilor, chiar şi această funcţie, cea mai străină de realitatea exterioară, este indispensabilă în economia psihică globală, după cum nici tipul corespunzător nu are voie să lipsească, în nici un caz, din viaţa psihică a unui popor. Israelul nu şi-ar fi avut profeţii, dacă acest tip nu ar fi existat.

Intuiţia introvertită sesizează imaginile provenite din temeiuri- 729
le spiritului inconştient, temeiuri existente a priori, adică ereditar.

Aceste arhetipuri, a căror natură intrinsecă este inaccesibilă experienţei, reprezintă sedimentul funcţionării psihice de-a lungul întregii linii ancestrale, reprezintă, adică, experienţa existenţei organice în genere, experienţă acumulată şi condensată în tipuri prin repetarea sa de mii şi mii de ori. În aceste arhetipuri sînt deci prezente toate experienţele ce s-au făcut vreodată, din cele mai vechi timpuri, pe această planetă. Ele apar cu atît mai multă acuitate în arhetipuri, cu cît mai frecvente şi mai intense au fost. Arhetipul ar fi, folosind limbajul lui Kant, ceva de genul noumenon-ului imaginii pe care intuiţia o percepe şi o produce prin percepere. Dar dat fiind că inconştientul nu este nicidecum ceva ce zace doar inert, pur şi simplu, precum un caput mortuum[10] psihic, ci mai curînd ceva ce ia parte la viaţă, suferind transformări lăuntrice, transformări lăuntric corelate cu tot ceea ce se petrece în genere, intuiţia introvertită furnizează, prin percepţia proceselor interioare, anumite date care pot fi de o extraordinară importanţă pentru înţelegerea celor ce se petrec în general; ea poate chiar să prevadă, mai mult sau mai puţin clar, noile posibilităţi, precum şi ceea ce are să se împlinească realmente mai tîrziu. Clarviziunea sa profetică se explică prin relaţia sa cu arhetipurile care întruchipează desfăşurarea legică a tuturor lucrurilor accesibile experienţei.

TIPUL INTUITIV INTROVERTIT

730 Specificul intuiţiei introvertite produce, atunci cînd această funcţie capătă întîietatea, un tip caracteristic, şi anume tipul visătorului mistic şi al vizionarului, pe de o parte şi tipul fantastului şi al artistului, pe de alta. Cazul normal este pesemne

[10] expresie din alchimie, pentru un produs final, inert (n.t.)

ultimul, dat fiind că în general tipul acesta este înclinat să se mărginească la caracterul perceptiv al intuiţiei. Tipul intuitiv rămîne, de regulă, la percepere, problema sa principală este să perceapă şi întrucît este un artist creator, să dea formă percepţiei sale. Fantastul însă se mulţumeşte cu contemplarea imaginii intuitive, pe care o lasă să-i dea lui însuşi formă, adică să-l determine. Adîncirea intuiţiei are ca efect firesc o îndepărtare adesea ieşită din comun a individului de realitatea imediată, astfel încît el însuşi devine o enigmă pentru anturajul său apropiat. Cînd e artist, arta sa vesteşte lucruri ieşite din comun, rupte de realitate, scînteind în luciri multicolore, lucruri semnificative şi banale, frumoase şi groteşti, sublime şi bizare, în acelaşi timp. Cînd nu e artist, este adesea un geniu neînţeles, un mare talent irosit, un fel de înţelept smintit, adevărat personaj de roman «psihologic».

Deşi nu prea stă în firea tipului intuitiv introvertit să facă din 731
percepţie o problemă morală, căci asta ar presupune ca funcţiile judicative să capete o oarecare forţă, e totuşi suficientă chiar şi o relativ slabă diferenţiere a judecăţii pentru a transpune viziunea din planul esteticului pur într-un plan moral. Apare astfel o variantă a acestui tip, care, deşi fundamental deosebită de varianta estetică, e totuşi caracteristică intuitivului introvertit. Problema morală apare atunci cînd intuitivul se corelează pe sine cu viziunea sa, cînd nu se mai mulţumeşte cu pura contemplare a imaginii intuitive şi cu aprecierea sau modelarea ei estetică, ci ajunge la întrebarea: Ce înseamnă acest lucru pentru mine sau pentru lume? Ce datorie sau sarcină rezultă de aici pentru mine sau pentru lume? Intuitivul pur, care refulează judecata sau nici nu o are decît implicit, în cadrul percepţiei, nu ajunge, în fond, niciodată la întrebarea aceasta, căci întrebarea sa e doar un «cum?» referitor la percepţie. De aceea, găseşte problema morală de neînţeles sau chiar absurdă şi de aceea îşi interzice, pe cît e cu putinţă, să gîndească

asupra celor contemplate. Cu totul altfel stau lucrurile în cazul intuitivului cu atitudine morală. Acesta este preocupat de semnificaţia viziunii sale; este prea puţin interesat de posibilităţile ei estetice, ci mai degrabă de posibilele ei efecte morale, ce reies pentru el din semnificaţia conţinutului viziunii. Judecata îi aduce la cunoştinţă, adesea doar nedesluşit, ce-i drept, că el însuşi, ca om, ca deplinătate, este implicat cumva în viziunea sa, că viziunea sa este ceva ce nu poate fi doar contemplat, ea cerînd să devină însăşi viaţa subiectului. Luînd cunoştinţă de acest lucru, el se simte dator să-şi întruchipeze viziunea în propria sa viaţă. Dar cum principalul şi unicul său punct de sprijin este exclusiv această viziune, tentativa sa morală cade în unilateralitate; el face un simbol din viaţa sa şi din sine însuşi, adaptîndu-se, ce-i drept, sensului adînc şi veşnic al celor ce se petrec, dar rămînînd neadaptat realităţii de fapt a momentului. Îşi răpeşte astfel şi posibilitatea de a avea un efect asupra acesteia, căci rămîne de neînţeles. Limbajul său nu e cel vorbit de toată lumea, ci unul mult prea subiectiv. Argumentelor sale le lipseşte acel «ratio» care convinge. El poate doar să mărturisească sau să vestească. E vocea celui ce predică în deşert.

732 Intuitivul introvertit refulează mai cu seamă senzaţia obiectuală. Acest fapt îi marchează inconştientul. În inconştient subzistă, ca funcţie compensatoare, o funcţie senzaţie extravertită cu caracter arhaic. De aceea, personalitatea inconştientă poate fi foarte bine descrisă ca un tip senzaţie de speţă mai joasă, primitivă. Impulsivitatea şi necumpătarea sînt caracteristice acestei senzaţii, laolaltă cu o extraordinară dependenţă de impresia senzorială. Această calitate compensează aerul rarefiat de mare înălţime al atitudinii conştiente, dîndu-i o oarecare greutate şi împiedicînd astfel o totală «sublimare». Dar dacă, datorită unei supralicitări forţate a atitudinii conştiente, intervine o totală subordonare faţă de percepţia interioară, inconştientul trece în opoziţie şi apar senzaţii ce

se împotrivesc atitudinii conştiente. Forma de nevroză este nevroza obsesională, prezentînd ca simptome atît manifestări ipohondrice cît şi o hiperestezie, precum şi ataşamente obsesionale faţă de anumite persoane sau alte obiecte.

REZUMATUL TIPURILOR IRAŢIONALE

Cele două tipuri înfăţişate mai sus sînt aproape inaccesibile unei judecăţi exterioare. Dat fiind că sînt introvertite şi au, deci, o mult prea precară capacitate sau dorinţă de a se exprima, oferă prea puţine prilejuri spre a fi în mod corespunzător judecate. Dat fiind că principala lor activitate se îndreaptă înspre interior, exterior nu arată lumii decît retractilitate, lipsă de deschidere, neparticipare sau nesiguranţă şi o stinghereală aparent nemotivată. Dacă exteriorizează totuşi ceva, e vorba, în mare parte, de manifestări indirecte ale funcţiilor slab diferenţiate şi relativ inconştiente. Asemenea exteriorizări provoacă, firesc, la cei din jur, prejudecăţi potrivnice acestor tipuri. Ca urmare, oamenii de acest fel sînt în mare parte subestimaţi sau cel puţin neînţeleşi. În măsura în care ei înşişi nu se înţeleg pe sine, lipsindu-le în mare măsură tocmai judecata, nici nu pot pricepe de ce sînt mereu subestimaţi de către opinia publică. Căci nu îşi dau seama că ceea ce oferă exterior este într-adevăr de proastă calitate. Privirea le e fascinată de bogăţia evenimentelor subiective. Ceea ce li se întîmplă interior este atît de pasionant, de un farmec atît de inepuizabil, încît nici nu observă măcar că ceea ce împărtăşesc celor din jur conţine de regulă doar extrem de puţin din ceea ce trăiesc ei înşişi, de fapt. Caracterul fragmentar şi îndeobşte pur episodic al celor împărtăşite cere prea mult, ca înţelegere şi solicitudine, din partea celor din jur şi, în plus, 733

comunicarea le e lipsită de acel flux de căldură îndreptat spre obiect, care ar putea constitui singura lor forţă de convingere. Din contra, tipurile acestea manifestă foarte frecvent un comportament aspru şi distant înspre exterior, fără să o ştie măcar şi fără să aibă astfel de intenţii. Judeci mai drept astfel de oameni şi îi tratezi cu mai multă îngăduinţă, dacă ştii cît de greu pot fi traduse într-un limbaj inteligibil cele văzute de ochiul interior. Oricum, nu trebuie mers atît de departe cu îngăduinţa încît să-i scuteşti de orice incitare la a comunica. Asta le-ar face cel mai mare rău. Destinul însuşi îi supune, poate chiar mai des decît pe alţi oameni, la grele încercări exterioare, destinate parcă să-i deştepte din beatitudinea contemplării lăuntrice. Dar, de cele mai multe ori, trebuie să ajungă la mare ananghie spre a le fi stoarsă, în fine, o comunicare omenească.

734 Dintr-un punct de vedere extravertit şi raţionalist, oamenii de tipurile acestea sînt de bună seamă cei mai inutili dintre inutili. Dar priviţi dintr-un punct de vedere superior, sînt mărturii vii ale faptului că lumea atît de bogată şi variată, precum şi viaţa sa debordantă şi îmbătătoare fiinţează nu numai exterior, ci şi lăuntric. Sigur că tipurile acestea sînt demonstraţii unilaterale ale naturii, dar sînt foarte instructive pentru cei care nu se lasă orbiţi de moda intelectuală a vremii. Oamenii cu o asemenea atitudine sînt promotori ai culturii şi educaţiei, în felul lor. Viaţa lor ne învaţă mai multe decît ceea ce spun. Înţelegem din viaţa lor şi, nu în ultimul rînd, chiar din marile lor defecte, din incapacitatea lor de a comunica, una din marile erori ale civilizaţiei noastre, şi anume credinţa oarbă în discursuri şi reprezentări, supraaprecierea nemăsurată a învăţării prin vorbe şi metode. Sigur că unui copil, cuvintele mari ale părinţilor îi impun respect şi se pare că ne închipuim chiar că prin cuvinte se educă un copil. În realitate însă, copilul este educat de ceea ce trăiesc părinţii, iar cele adăugate de ei sub formă de ges-

turi şi cuvinte nu fac decît să zăpăcească, cel mult, copilul. Acelaşi lucru este valabil şi în ce priveşte profesorul. Dar se crede atît de mult în metode încît e suficient ca metoda să fie bună pentru ca şi profesorul care o aplică să fie ridicat în slăvi. Un om de proastă calitate nu este niciodată un profesor bun. Dar îşi ascunde această nocivă proastă calitate, cu care-şi ovtrăveşte într-ascuns elevii, după o metodică excelentă şi după o capacitate de exprimare intelectuală deopotrivă strălucită. Fireşte, tot ce îşi doreşte un elev mai copt ca vîrstă este cunoaşterea celor mai eficiente metode, deoarece e conformat deja atitudinii generale, care crede în atotbiruitoarea metodă. A avut deja ocazia să vadă că orice cap sec care repetă mecanic o metodă este considerat un bun elev. Toţi cei din jur caută să-l convingă cu vorba şi cu fapta că orice succes şi orice fericire e în exterior şi că nu ai nevoie decît de o metodă bună pentru ca să obţii tot ce-ţi doreşti. Îi poate oare arăta viaţa mentorului său religios acea fericire ce radiază din bogăţia imaginilor interioare contemplate? Desigur, tipurile introvertite iraţionale nu ne învaţă ce este un om deplin. Le lipseşte raţiunea şi etica raţiunii, dar viaţa lor ne arată cealaltă posibilitate, cea de care duce o dureroasă lipsă civilizaţia noastră actuală.

FUNCŢIE PRINCIPALĂ ŞI FUNCŢIE AUXILIARĂ

Nu aş vrea nicidecum ca descrierile de mai sus să dea im- 735
presia că aceste tipuri ar putea fi întîlnite practic în toată puritatea lor cu o frecvenţă relativ mare. Ele sînt, în felul lor, doar fotografii de familie de tip Galton, care cumulează trăsătura comună şi, deci, tipică, accentuînd-o astfel disproporţionat, trăsăturile individuale fiind, în schimb, şterse, deopotrivă de disproporţionat. Din cercetarea mai atentă a cazurilor individua-

le rezultă faptul vădit logic că, pe lîngă funcţia cea mai diferenţiată, este întotdeauna prezentă în conştient şi relativ determinantă o a doua funcţie, de însemnătate secundară şi, deci, de o mai slabă diferenţiere.

736 Să mai repetăm o dată, de dragul clarităţii: conştiente pot fi rezultatele tuturor funcţiilor, dar vorbim de conştienţa unei funcţii doar atunci cînd nu numai că exercitarea ei stă la dispoziţia voinţei, dar principiul ei este totodată dătător de măsură în orientarea conştientului. Acest din urmă lucru se întîmplă însă numai dacă gîndirea, de pildă, nu este doar o reflecţie şi o rumegare ulterioară, ci raţionamentele sale au o valabilitate absolută, astfel încît concluziile logice au, oricînd, valoare de motivaţie, precum şi de garanţie, fără vreo altă justificare. Această autoritate absolută îi revine, empiric, întodeauna unei singure funcţii şi nici nu poate reveni decît unei singure funcţii, căci intervenţia la fel de autonomă a altei funcţii ar da în mod necesar o altă orientare, care ar contrazice-o, în parte cel puţin, pe prima. Cum însă o condiţie vitală a procesului de adaptare conştientă este să aibă întotdeauna scopuri clare şi univoce, e interzisă în mod natural concurenţa unei a doua funcţii. De aceea, a doua funcţie poate fi doar de o însemnătate secundară – lucru ce se confirmă şi empiric. Însemnătatea sa secundară constă în faptul că, spre deosebire de funcţia primară, nu trece niciodată, ea singură, drept decisivă şi nu inspiră o încredere absolută, ci e luată în considerare mai mult ca funcţie auxiliară sau suplimentară. Firește, poate interveni ca funcţie secundară numai o funcţie a cărei natură nu contrastează cu cea a funcţiei principale. Pe lîngă gîndire, de pildă, nu poate interveni ca o a doua funcţie sentimentul, deoarece natura sa contrastează prea puternic cu cea a gîndirii. Gîndirea trebuie să excludă cu scrupulozitate sentimentul, dacă vrea într-adevăr să fie o gîndire autentică, fidelă principiului său. Asta nu exclude, firește, existenţa unor indivizi la care

gîndirea să fie la acelaşi nivel cu sentimentul, ambele avînd aceeaşi putere motivaţională conştientă. Într-un asemenea caz însă, nu este vorba de un tip diferenţiat, ci de o gîndire şi un sentiment relativ nediferenţiate. Egala conştienţă şi inconştienţă a funcţiilor este, deci, semnul unei stări psihice primitive.

737 Conform experienţei, funcţia secundară este întotdeauna de altă natură decît funcţia principală, dar nu de o natură contrară ei; astfel, de pildă, gîndirea ca funcţie principală poate fi foarte bine însoţită de intuiţie ca funcţie secundară, sau deopotrivă şi de senzaţie, însă, după cum am spus, niciodată de sentiment. Intuiţia, precum şi senzaţia nu sînt contrare gîndirii, ceea ce înseamnă că nu trebuie neapărat să fie excluse, căci nu sînt de aceeaşi natură, dar de sens contrar cu gîndirea, aşa cum este sentimentul, care concurează cu succes, ca funcţie judicativă, gîndirea, ci sînt funcţii perceptive, care acordă un ajutor bine venit gîndirii. Dar de îndată ce ajung la o diferenţiere de acelaşi nivel cu a gîndirii, determină o modificare a atitudinii, care contravine tendinţelor gîndirii. Căci transformă atitudinea judicativă într-una perceptivă. Astfel, principiul raţionalităţii indispensabil gîndirii e reprimat în favoarea iraţionalităţii perceperii pure. Funcţia auxiliară este, deci, posibilă şi utilă numai întrucît *serveşte* funcţia principală, fără să ridice pretenţii la o autonomie a principiului său.

738 Pentru toate tipurile ce există în realitate este, deci, valabilă axioma că pe lîngă funcţia principală conştientă, posedă o funcţie auxiliară, în toate privinţele deosebită ca natură de cea principală. Din aceste combinaţii rezultă profiluri bine cunoscute, bunăoară intelectul practic, care e însoţit de senzaţie, intelectul speculativ, susţinut de intuiţie, intuiţia artistică, cea care îşi alege şi îşi reprezintă imaginile cu ajutorul judecăţii afective, intuiţia filozofică, cea care, datorită unui intelect puternic îşi poate transpune viziunea în sfera inteligibilului ş.a.m.d.

739 Corespunzător raportului funcţiilor conştiente, se formează şi grupajul funcţional inconştient. Aşa, bunăoară, unui intelect practic conştient îi corespunde o atitudine inconştientă intuitiv-afectivă, funcţia sentimentului fiind supusă unei inhibări ceva mai puternice decît intuiţia. Această particularitate prezintă, desigur, interes numai pentru cel care se ocupă de tratamentul psihologic practic al unor atari cazuri. Pentru aceştia însă e important să o ştie. Căci de multe ori mi-a fost dat să văd, de pildă, cum un medic se străduieşte să dezvolte direct din inconştient funcţia sentimentului la un tip prin excelenţă intelectiv. Asemenea încercări sînt însă întotdeauna sortite eşecului, întrucît presupun o prea puternică violare a poziţiei conştiente. Iar dacă violarea reuşeşte, apare, în consecinţă, o adevărată dependenţă obsesională a pacientului de medic, un «transfer», ce nu mai poate fi înlăturat decît prin brutalitate, căci în urma violării, pacientul îşi pierde orice punct de sprijin şi îşi face un punct de sprijin din medicul său. Accesul la inconştient şi la funcţia cea mai puternic refulată se obţine însă – am putea spune – de la sine, păstrîndu-se îndeajuns şi poziţia conştientă, dacă se lucrează asupra funcţiei secundare, adică, în cazul unui tip raţional, asupra funcţiei iraţionale. Aceasta, tocmai, conferă poziţiei conştiente o asemenea clarviziune şi previziune în ce priveşte cele posibile şi cele ce se întîmplă încît conştientul capătă în consecinţă suficientă forţă de apărare în faţa acţiunilor distructive ale inconştientului. Invers, un tip iraţional necesită o mai puternică dezvoltare a funcţiei auxiliare raţionale prezente în conştient pentru a fi îndeajuns de pregătit spre a începe o confruntare cu inconştientul.

740 Funcţiile inconştiente se află într-o stare arhaic-animalică. Expresiile lor apărute în vise şi fantezii constau îndeobşte din lupta sau înfruntarea a două animale sau a doi monştri.

DEFINIŢII

Capitolul XI din *Psychologische Typen*, carte apărută în 1921 şi reeditată în repetate rînduri. Tradus după *Gesammelte Werke*, vol. VII, & 741-921.

Cititorului i se va părea poate superfluu să adaug textului acestui studiu un capitol special de definire a conceptelor. Am avut însă din plin ocazia să constat că tocmai în lucrările de psihologie conceptele şi expresiile nu sînt niciodată îndeajuns de atent folosite, întrucît tocmai în domeniul psihologiei, ca nicăieri în altă parte, apar variante foarte diferite ale conceptelor, lucru care dă loc unor neînţelegeri dintre cele mai persistente. Situaţia aceasta proastă nu provine numai din faptul că psihologia este o ştiinţă tînără, ci şi din cauză că materialul experimental, materialul studiului ştiinţific, nu poate fi adus – ca să zicem aşa – în mod concret, în faţa ochilor cititorului. Cercetătorul psiholog se vede mereu obligat să prezinte realitatea pe care o observă prin descrieri ample şi – am putea spune – indirecte. Numai dacă sînt comunicate fapte elementare accesibile măsurătorii şi exprimării numerice, poate fi vorba, eventual, de o prezentare directă. Dar cît oare din adevărata psihologie a omului se poate trăi şi observa prin fapte măsurabile şi numeric exprimabile? Există asemenea situaţii, şi cred că am demonstrat tocmai prin studiile mele privind asocierile că pînă şi situaţii complicate pot fi accesibile unei metode canti- 741

tative.[1] Dar cel care intră mai adînc în esenţa psihologiei şi cere mai mult de la psihologie ca ştiinţă, adică nu consideră că ea trebuie să fie supusă unei existenţe chinuite în graniţele metodicii ştiinţelor naturii, acela trebuie să-şi fi dat seama că niciodată şi nicăieri nu-i va reuşi unei metodici experimentale să dea socoteală de esenţa sufletului omenesc, ba nici măcar să schiţeze o imagine relativ fidelă a fenomenelor sufleteşti complicate.

742 Dar dacă părăsim domeniul faptelor numeric exprimabile, rămînem cu *conceptele*, care trebuie să înlocuiască exprimarea numerică. Precizia pe care o conferă exprimarea numerică faptelor observate nu poate fi înlocuită decît de *precizia conceptelor*. Dar, după cum o ştie foarte bine orice cercetător sau practicant al acestui domeniu, conceptele psihologice curente suferă, în prezent, de o atît de mare imprecizie şi ambiguitate că abia reuşim să ne înţelegem reciproc. Să luăm de pildă conceptul de «sentiment» şi să încercăm să ne amintim cîte se înţeleg prin acest concept şi vom căpăta o imagine a variabilităţii şi ambiguităţii conceptelor psihologice. Şi totuşi, acest concept exprimă ceva anume, ceva caracteristic, inaccesibil exprimării numerice, dar totuşi existent şi sesizabil. Nu putem renunţa pur şi simplu la el, cum a făcut psihologia fiziologică a lui Wundt, să tăgăduim acest fapt ca fenomen fundamental, esenţial şi să-l înlocuim cu fapte elementare sau să-l descompunem în astfel de fapte. Pierdem astfel o parte esenţială a psihologiei.

743 Spre a depăşi această dificultate apărută prin supraaprecierea metodicii ştiinţelor naturii, sîntem nevoiţi să recurgem la concepte solide. Pentru a obţine astfel de concepte e nevoie de conlucrarea

[1] Jung, *Diagnostische Assoziationsstudien, Gesammelte Werke*, vol. II.
Vezi primele pagini din *Consideraţii generale privind teoria complexelor* din vol. I al acestei antologii (n.t.)

multor oameni, oarecum de un consensus gentium. Dar cum acest lucru nu se poate obţine simplu şi, în special, nu ce poate obţine imediat, fiecare cercetător în parte trebuie măcar să-şi ia osteneala să dea conceptelor sale oarecare soliditate şi precizie şi o poate face cel mai bine discutînd de fiecare dată conceptele pe care le foloseşte, astfel ca oricine să aibă posibilitatea să vadă la ce se referă.

Pentru a răspunde acestei cerinţe, aş vrea să discut în cele ce 744
urmează conceptele mele psihologice principale, în ordine alfabetică. Aş vrea totodată să rog cititorul să binevoiască să-şi aducă aminte, în cazul oricărei nelămuriri, de aceste explicaţii. E de la sine înţeles că în aceste explicaţii şi definiţii mă voi referi numai la sensul în care folosesc eu conceptele, fără să vreau să spun în vreun fel că această folosire a lor ar fi, în orice condiţii, singura posibilă sau cea necondiţionat corectă.

Abstractizare. Abstractizarea este, aşa cum o sugerează cuvîn- 745
tul însuşi, o extragere sau desprindere a unui conţinut (a unei semnificaţii, a unei caracteristici generale etc.) dintr-un ansamblu care conţine şi alte elemente, a căror combinaţie, în întregul ei, este ceva unic în felul său sau individual şi ca atare ceva necomparabil cu nimic. Ceea ce este unic în felul său, irepetabil şi incomparabil este greu accesibil cunoaşterii, drept care celelalte elemente legate de conţinutul resimţit a fi esenţial trebuie să-i apară voinţei de cunoaştere ca neaparţinîndu-i acestuia din urmă.

Abstractizarea este, prin urmare, acea activitate mentală care 746
eliberează starea de fapt sau conţinutul resimţit a fi esenţial din conexiunile sale cu elementele resimţite ca neaparţinîndu-i, deosebindu-l de acestea sau, cu alte cuvinte, diferenţiindu-l (vezi **Diferenţiere**). Într-un sens mai larg, *abstract* este tot ceea ce este extras din conexiunile sale cu ceea ce este resimţit a nu-i fi aferent din punctul de vedere al semnificaţiei.

747 Abstractizarea este o activitate proprie tuturor funcţiilor psihologice. Există o **gîndire** abstractivă şi un **sentiment**, o **senzaţie** şi o **intuiţie** (vezi aceste concepte) abstractive. Gîndirea abstractivă prelevă un conţinut caracterizat, conform gîndirii, ca avînd proprietăţi logice, dintre alte conţinuturi ce nu-i sînt aferente. Sentimentul abstractiv face acelaşi lucru cu un conţinut caracterizat conform sentimentului şi la fel senzaţia şi intuiţia. Există aşadar atît gînduri abstracte cît şi sentimente abstracte. Pe acestea din urmă Sully[2] le clasifică în intelectuale, estetice şi morale. Nahlowsky[3] le mai adaugă şi sentimentul religios. Sentimentele abstracte, aşa cum le înţeleg eu, ar corespunde sentimentelor «superioare» sau «ideale» ale lui Nahlowsky. Pun pe acelaşi plan sentimentele abstracte cu gîndurile abstracte. Senzaţia abstractă am putea-o denumi senzaţie estetică, spre deosebire de senzaţia pur senzorială (vezi **Senzaţie**), intuiţia abstractă ar fi intuiţia simbolică spre deosebire de intuiţia fantastică (vezi **Fantezie** şi **Intuiţie**).

748 În această lucrare, asociez conceptului de abstractizare totodată şi imaginea unui proces psihoenergetic corelat ei: cînd am o atitudine abstractivă faţă de obiect, atunci nu las obiectul întreg să acţioneze asupra mea, ci desprind o parte a acestuia din conexiunile sale, excluzînd tot ceea ce nu-i este aferent. Intenţia mea este să mă debarasez de obiect ca întreg unic şi irepetabil şi să extrag numai o parte a lui. De fapt, imaginea întregului îmi este dată, dar eu nu mă adîncesc în contemplarea ei, interesul meu nu se îndreaptă spre întreg, ci se întoarce dinspre obiect ca întreg, laolaltă cu partea desprinsă din el, îndărăt asupră-mi, adică în lumea mea conceptuală prefigurată sau constelată în vederea abstragerii unei

[2] Sully, *The Human Mind*, 1892, II, cap.16.

[3] Nahlowsky, *Das Gefühlsleben*, 1907, p.48.

părţi a obiectului. (Nici nu se poate face o abstragere din obiect altfel decît în virtutea unei constelaţii subiective de concepte). «Interesul» îl înţeleg ca *energie* = **libido** (vezi acolo), pe care îl acord obiectului ca valoare sau pe care obiectul şi-l atrage asupră-şi, eventual fără să o vreau sau fără să fiu conştient de ceea ce se întîmplă. Îmi imaginez, aşadar, procesul abstractiv ca pe o retragere a libido-ului de la obiect, ca o curgere a valorii îndărăt, dinspre obiect spre conţinutul abstract subiectiv. Abstractizarea înseamnă, deci, pentru mine şi o *devalorizare energetică a obiectului.* Abstractizarea este, cu alte cuvinte, un flux de libido *care introverteşte* (vezi **Introvertire**).

Spun că o **atitudine** (vezi acolo) este *abstractivă*, dacă, pe de o 749
parte, duce la introvertire şi dacă, pe de altă parte, asimilează totodată partea resimţită ca fiind esenţială a obiectului cu conţinuturi abstracte prefigurate în subiect. Cu cît mai abstract este un conţinut, cu atît este mai *nereprezentabil.* Urmez aici concepţia lui Kant[4] conform căreia un concept este cu atît mai abstract «cu cît mai multe distincţii ale lucrului sînt lăsate la o parte», în sensul că maxima abstractizare duce la o distanţare absolută de obiect şi în consecinţă la o totală nereprezentabilitate. O astfel de abstracţiune o numesc **idee** (vezi acolo). Din contra, o abstracţiune care mai poate fi reprezentată sau imaginată este un concept concret (vezi **Concretism**).

Afect. Prin afect se înţelege o stare a sentimentelor caracteriza- 750
tă, pe de o parte, printr-o considerabilă inervaţie corporală şi pe de altă parte printr-o perturbare specifică a derulării reprezentărilor.[5]

[4] Kant, *Logik*, §6.

[5] Vezi şi Wundt, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, Ediţia a V-a, vol. III, 1903, p.209.

Ca sinonim pentru afect folosesc şi *emoţie*. În contradicţie cu Bleuler (vezi **Afectivitate**), deosebesc sentimentul de afect, deşi trecerea sentimentului în afect este continuă, întrucît orice sentiment, dacă atinge o anumită intensitate, declanşează inervaţii corporale, devenind astfel un afect. Din considerente practice însă, e bine să deosebim afectul de sentiment, întrucît sentimentul poate fi o funcţie supusă voinţei, ceea ce în cazul afectului, de regulă, nu se întîmplă. Deopotrivă, afectul se distinge clar de sentiment prin inervaţiile corporale considerabile, în timp ce în cazul sentimentului aceste inervaţii lipsesc în mare măsură sau sînt de o intensitate atît de mică încît pot fi puse în evidenţă numai cu instrumente foarte fine, de pildă prin fenomenul psihogalvanic.[6] Afectul se autoamplifică prin senzaţia inervaţiilor corporale declanşate de el. Perceperea acestui fapt a dus la teoria James-Lange a afectului, care consideră drept sursă a afectului tocmai inervaţiile corporale. Contrar acestei concepţii extreme, eu consider afectul, pe de o parte, o stare emoţională psihică şi, pe de altă parte, o stare de inervare fiziologică, stări ce se influenţează amplificîndu-se reciproc, ceea ce înseamnă că unui sentiment intensificat i se alătură o componentă de senzaţii, care apropie afectul mai mult de **senzaţii** (vezi acolo) şi-l deosebeşte esenţialmente de o stare a sentimentelor. Consider că afectele propriu-zise, adică cele însoţite de iner-

[6] Féré, *Note sur des modifications de la résistance électrique*, etc. în: *Comptes rendus de la Société de Biologie*, 1888, p.217. Veraguth, *Das psychogalvanische Reflexphänomen*, în: *Monatsschrift für Psychologie und Neurologie*, XXI (1907), p.387. Jung, *Über die psychophysischen Begleiterscheinungen im Assoziationsexperiment*, *Gesammelte Werke*, vol. II. Binswanger, *Über das Verhalten des psychogalvanischen Phänomens*, etc. în: *Diagnostische Assoziationsstudien*, vol.II, p.113.
Este vorba de modificările rezistenţei electrice a pielii în cazul stărilor emoţionale puternice, fenomen pe care se bazează şi detectorul de minciuni şi care a fost folosit de Jung în diagnosticarea complexelor prin metoda asocierilor (vezi şi în *Consideraţii generale privind teoria complexelor* din vol. I al acestei antologii) (n.t.)

vaţii corporale violente, nu ţin de domeniul funcţiei sentiment, ci de domeniul funcţiei senzaţie (vezi **Funcţie**).

Afectivitate. Afectivitatea este un concept format de E. Bleuler. Afectivitatea desemnează şi subsumează «nu numai afectele în sens propriu, ci şi sentimentele vagi sau tonalităţile afective ale bunei sau proastei dispoziţii».[7] Bleuler distinge de afectivitate, pe de o parte, senzaţiile exterioare şi toate senzaţiile corporale, iar pe de altă parte, «sentimentele», în măsura în care ele sînt procese de percepţie interioară (de pildă: sentimentul certitudinii sau verosimilităţii) şi în măsura în care sînt gînduri sau cunoştinţe neclare.[8]

Anima, animus. Vezi **Suflet, Imaginea sufletului.** 712

Apercepţie. Apercepţia este un proces psihic prin care un 753
conţinut nou este ataşat unor conţinuturi similare deja existente, în aşa fel încît să poată fi considerat înţeles, sesizat sau clar desemnat[9]. Se pot deosebi o apercepţie *activă* şi una *pasivă*; prima este un proces prin care subiectul sesizează conştient, cu atenţia concentrată, cu de la sine putere şi din propriile sale motive un conţinut nou şi îl asimilează altor conţinuturi, deja prezente; a doua este un proces prin care în conştient apare un conţinut nou venind din exterior (pe calea simţurilor) sau din interior (din inconştient), impunîndu-se oarecum atenţiei şi înţelegerii. În activitatea din primul caz, accentul cade pe eu, în cel de-al doilea, pe conţinutul nou ce se impune.

[7] Bleuler, *Affektivität, Suggestibilität, Paranoia*, 1906, p.6.

[8] op.cit., p.13.

[9] Vezi Wundt, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, I, 1902, p.322.

754 **Arhaism.** Prin arhaism indic caracterul *vechi* al conţinuturilor şi funcţiilor psihice. Nu este vorba aici de ceva arhaizant, adică de un arhaic contrafăcut, ca de pildă în arta romană tîrzie sau în «goticul» secolului XIX, ci de însuşiri ce au caracterul unor *vestigii*. Pot fi desemnate ca astfel de însuşiri toate acele trăsături psihologice care coincid, în esenţă, cu însuşirile mentalităţii primitive. Evident, arhaismul este propriu în primul rînd fanteziilor inconştientului, adică produselor activităţii de fantazare ajunse în conştient. Aspectul imaginii este arhaic atunci cînd are paralele mitologice inconfundabile.[10] Sînt arhaice asocierile prin analogie ale fanteziei inconştiente, precum şi simbolismul lor (vezi **Simbol**). E arhaică relaţia de identitate cu obiectul (vezi **Identitate**), aşa-numita «**participation mystique**» (vezi acolo). E arhaic concretismul gîndirii şi sentimentului. Mai sînt arhaice şi pornirile irezistibile şi lipsa stăpînirii de sine (împătimirea). E arhaică contopirea funcţiilor psihologice (vezi **Diferenţiere**), de exemplu a gîndirii cu sentimentul, a sentimentului cu senzaţia, a sentimentului cu intuiţia şi, de asemenea, contopirea părţilor unei funcţii (audition coloriée), dubla tendinţă şi ambivalenţa (Bleuler) sau, cu alte cuvinte, contopirea cu contrariul, de pildă a sentimentului cu sentimentul contrar.

755 **Arhetip.**[11] Vezi **Imagine**.

756 **Asimilare.** Asimilarea este identificarea unui conţinut conştient nou cu materialul subiectiv deja existent, fiind astfel scoasă în evi-

[10] Vezi Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, în ediţie nouă: *Symbole der Wandlung, Gesammelte Werke*, vol. V.

[11] Structura arhetipală a constituit întotdeauna o problemă centrală în cercetările lui Jung. Varianta finală a conceptului s-a format însă în decursul timpului. Vezi Jung: *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewußten, Von den Wurzeln des Bewußtseins* ş.a. (Vezi şi vol.IV al antologiei de faţă – n.t.)

denţă în special asemănarea noului conţinut cu materialul subiectiv existent,[12] eventual în detrimentul proprietăţilor intrinseci ale noului conţinut[13]. Asimilarea este, în fond, un *proces de apercepţie* (vezi **Apercepţie**), care se deosebeşte însă de apercepţia pură prin elementul identificării cu materialul subiectiv. În acest sens spune Wundt că «Această modelare (adică asimilarea) apare în chipul cel mai învederat în cazul reprezentării atunci cînd elementele asimilatoare rezultă din reproducere şi cele de asimilat dintr-o impresie senzorială nemijlocită. În obiectul exterior sînt transferate atunci, oarecum, elemente ale imaginilor din memorie, astfel încît, mai ales atunci cînd obiectul se deosebeşte în mod pronunţat de elementele reproduse, percepţia senzorială rezultată pare să fie o iluzie care ne înşeală în privinţa adevăratei alcătuiri a lucrurilor»[14].

Eu folosesc asimilarea într-un sens ceva mai larg, şi anume ca 757
identificare a obiectului cu subiectul în genere şi îi contrapun *disimilarea* ca identificare a subiectului cu obiectul şi ca înstrăinare a subiectului de el însuşi în favoarea obiectului, indiferent dacă e vorba de un obiect exterior, sau de un obiect «psihologic», cum ar fi de exemplu o idee.

Atitudine. Acest concept este relativ nou în psihologie. El pro- 781
vine de la Mueller şi Schumann[15]. În timp ce Külpe[16] defineşte atitudinea ca pe o predispoziţie a centrilor senzoriali sau motorii pentru o anumită excitaţie sau un impuls constant, Ebbinghaus[17] o

12 Wundt, *Logik*. I, 1906, p.20.

13 Lipps, *Leitfaden der Psychologie*, ed.II, 1906, p.104.

14 Wundt, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, III, 1903, p.52.

15 *Pflügers* Archiv, vol. 45, p.37.

16 *Grunderiß der Psychologie*, 1893, p.44.

concepe, într-un sens mai larg, ca pe un fenomen bazat pe exerciţiu, care reduce neobişnuitul la obişnuit. Din conceptul de atitudine al lui Ebbinghaus derivă şi modul nostru de a folosi acest concept. Atitudinea este pentru noi o predispoziţie a psihicului de a acţiona sau de a reacţiona într-o anumită direcţie. Conceptul este foarte important tocmai pentru psihologia fenomenelor sufleteşti complexe întrucît exprimă acel fenomen psihologic specific care face ca anumiţi stimuli, în anumite momente, să acţioneze puternic, iar alţi stimuli să acţioneze slab sau să nu acţioneze deloc. Să ai o anumită atitudine înseamnă să fii predispus pentru un anumit lucru, chiar dacă acest lucru este inconştient, căci a avea o atitudine este echivalent cu a fi aprioric direcţionat spre un anumit lucru, indiferent dacă avem sau nu o reprezentare a acelui lucru. Predispoziţia pe care o consider atitudine constă întotdeauna din faptul că există o anumită constelare subiectivă, o anumită combinaţie de factori sau conţinuturi psihice, care fie că dirijează acţiunea într-o direcţie sau alta, fie că fac ca un stimul exterior să fie receptat într-un anumit mod sau în altul. Fără atitudine **apercepţia** (vezi acolo) activă este imposibilă. Atitudinea are întotdeauna un punct de reper care poate fi conştient sau inconştient, deoarece o combinaţie preexistentă de conţinuturi va releva negreşit în actul apercepţiei unui nou conţinut acele proprietăţi sau momente care apar a fi aferente conţinutului subiectiv. Are loc, de aceea, o alegere sau o judecată, care exclude tot ce nu este aferent. Combinaţia sau constelaţia de conţinuturi preexistentă este cea care decide ce-i este aferent şi ce nu. Pentru efectul selectiv al atitudinii nu contează dacă punctul de reper e conştient sau inconştient, întrucît alegerea este deja a priori dată de atitudine şi are loc, de altfel, automat. Dar din punctul de vedere al practicii e important să

17 *Grundzüge der Psychologie*, I, 1905, p.681.

facem distincţie între ceea ce este conştient şi ceea ce este inconştient, întrucît extrem de frecvent există chiar două atitudini, adică: o atitudine conştientă şi una inconştientă. Vrem să spunem prin asta că predispoziţia conştientului este dată de alte conţinuturi decît cea a inconştientului. Această dedublare a atitudinii iese în evidenţă deosebit de clar în nevroză.

Conceptul de atitudine are o anumită înrudire cu conceptul de 782
apercepţie al lui Wundt, dar se deosebeşte totuşi de acesta, deoarece conceptul de apercepţie include procesul corelării conţinutului preexistent cu conţinutul nou al apercepţiei, în timp ce conceptul de atitudine se referă exclusiv la conţinutul subiectiv preexistent. Apercepţia este, într-un fel, podul care leagă conţinutul deja prezent, preexistent, cu cel nou, în timp ce atitudinea constituie oarecum capul de pod de pe un mal, iar conţinutul nou – capul de pod de pe celălalt mal. Atitudinea înseamnă o *aşteptare*, iar aşteptarea are întotdeauna un efect selectiv şi direcţionant. Un conţinut foarte accentuat, aflat în cîmpul vizual al conştientului formează (eventual în combinaţie cu alte conţinuturi) o anumită *constelaţie*, care e echivalentă cu o atitudine bine determinată, dat fiind că un asemenea conţinut conştient promovează percepţia şi apercepţia similarului şi o inhibă pe cea a disimilarului. Produce atitudinea ce-i corespunde. Acest fenomen automat este un temei esenţial pentru unilateralitatea orientării conştiente. El ar duce la o totală pierdere a echilibrului, dacă în psihic nu ar exista o funcţie autoreglatoare, *compensatorie* (vezi **compensare**), care corectează atitudinea conştientă. În acest sens, dualitatea atitudinii este, aşadar, un fenomen normal, care se manifestă supărător numai dacă unilateralitatea conştientă este excesivă. Atitudinea poate fi, sub aspectul *atenţiei* obişnuite, un fenomen parţial, relativ neimportant sau poate fi un principiu general determinant pentru întregul psihic. Din motive întemeiate pe propria dispoziţie sau pe

influenţe ale anturajului sau pe educaţie sau pe întreaga experienţă de viaţă ori pe anumite convingeri, poate fi prezentă în mod obişnuit o constelaţie de conţinuturi care produce constant şi deseori pînă în cele mai mărunte manifestări, o anumită atitudine. Cei care resimt deosebit de profund neplăcerile vieţii vor avea, prin însăşi natura lor, o atitudine care se va aştepta mereu la neplăceri. Această atitudine conştientă excesivă este compensată printr-o atitudine inconştientă îndreptată spre plăcere. Oropsitul are o atitudine conştientă deschisă spre tot ce l-ar putea oropsi, alege din experienţele vieţii acest moment, îl adulmecă pretutindeni; atitudinea sa inconştientă caută însă puterea şi superioritatea.

783 După natura atitudinii sale obişnuite, întreaga psihologie a individului este orientată, chiar în trăsăturile sale fundamentale, diferit. Chiar dacă legile psihologice generale sînt valabile pentru toţi indivizii, ele nu caracterizează totuşi pe fiecare individ în parte, deoarece modul în care acţionează ele diferă complet de la o atitudine generală la alta. Atitudinea generală este întotdeauna un rezultat al tuturor factorilor ce pot influenţa considerabil psihicul, adică al predispoziţiei înnăscute, al educaţiei, al influenţei anturajului, al experineţelor de viaţă, al părerilor şi convingerilor obţinute prin **diferenţiere** (vezi acolo), al reprezentărilor colective ş.a.m.d. Fără însemnătatea absolut fundamentală a atitudinii, existenţa unei psihologii individuale ar fi exclusă. Atitudinea generală aduce însă atît de mari modificări raportului de forţe şi relaţiilor dintre funcţii, încît apar de aici efecte globale ce pun adesea sub semnul întrebării legile psihologice generale. Deşi, de pildă, din considerente fiziologice şi psihologice, exercitarea funcţiei sexuale într-o anumită măsură se dovedeşte a fi indispensabilă, există totuşi indivizi ce se pot lipsi de ea în mare măsură fără vreun fel de prejudiciu, adică fără fenomene patologice şi fără vreo scădere evidentă a productivităţii lor, în timp ce în alte

cazuri, chiar tulburări neînsemnate în acest domeniu pot atrage după sine urmări generale întru totul considerabile. Cît de puternice sînt diferenţele individuale, se poate vedea foarte bine în chestiunea plăcerii şi neplăcerii. Aici dau greş toate regulile. Există oare ceva care în anumite ocazii să nu poată produce oamenilor plăcere sau ceva care, în alte ocazii, să nu le producă neplăcere? Orice imbold, orice funcţie se poate subordona alteia, însoţind-o. Complexul eu-lui sau al puterii se poate servi de sexualitate sau sexualitatea se poate folosi de eu. Gîndirea poate înăbuşi tot restul sau sentimentul poate înghiţi gîndirea şi senzaţia – şi toate acestea depind de atitudine.

În fond, atitudinea este un fenomen *individual şi se sustrage* 784
analizei ştiinţifice. În practică însă, se pot deosebi anumite tipuri de atitudine, după cum se pot deosebi şi anumite funcţii psihice. Cînd o funcţie, în mod obişnuit, precumpăneşte, rezultă o atitudine tipică. După natura funcţiei diferenţiate, se formează constelaţii de conţinuturi, care produc atitudini corespunzătoare. Aşa se face că există o atitudine tipică a gînditorului, a afectivului, a senzitivului şi a intuitivului. În afară de aceste tipuri pur psihologice de atitudine, al căror număr mai poate fi probabil mărit, există şi tipuri sociale, adică tipuri pe care îşi pune pecetea o imagine colectivă. Ele se caracterizează prin diferitele -isme. Aceste atitudini colectiv condiţionate sînt, în orice caz, foarte importante, în anumite cazuri importanţa lor o poate întrece chiar pe cea a atitudinilor pur psihologice.

Colectiv. Numesc colective toate acele conţinuturi psihice care 838
sînt proprii nu numai unui individ, ci mai multor indivizi în acelaşi timp, adică unei societăţi, unui popor sau omenirii în genere. Astfel de conţinuturi sînt acele «reprezentări colective mistice ale primitivilor» (représentations collectives) descrise de

Lévy Bruhl[18], şi, deopotrivă, *conceptele generale* curente de drept, stat, religie, ştiinţă ş.a.m.d., ale omului civilizat. Dar ele nu sînt numai concepte şi viziuni, denumite colective, ci şi *sentimente*. Lévy-Bruhl arată că la primitivi reprezentările colective constituie totodată şi sentimente colective. Tocmai din pricina acestei valori afective colective numeşte el «reprezentările colective» şi «mistice», reprezentările acestea nefiind doar intelectuale, ci şi emoţionale.[19] La omul civilizat, de anumite concepte colective se leagă şi sentimente colective, de pildă de ideile colective de Dumnezeu, drept, patrie etc. Caracterul colectiv nu este propriu numai anumitor elemente sau conţinuturi psihice, ci poate fi şi trăsătura unei *funcţii* (vezi **Funcţie**) în genere. Aşa, bunăoară, gîndirea în genere, respectiv întreaga funcţie gîndire poate avea un caracter colectiv, şi anume în măsura în care este o gîndire general valabilă, corespunzătoare, bunăoară, legilor logicii. Tot aşa, sentimentul, respectiv întreaga funcţie sentiment, poate avea un caracter colectiv, în măsura în care este, bunăoară, identică sentimentelor generale sau, cu alte cuvinte, corespunzătoare aşteptărilor generale, respectiv conştiinţei morale generale. Este, deopotrivă, colectivă acea senzaţie sau acea modalitate a senzaţiei şi acea intuiţie, care e proprie unui grup mai mare de oameni în acelaşi timp. Caracterul opus celui colectiv este caracterul **individual** (vezi acolo).

839 **Compensare** înseamnă *echilibrare* sau *suplinire*. Conceptul de compensare a fost introdus, de fapt, de Adler[20] în psihologia nevrozelor.[21] El înţelege prin compensare echilibrarea funcţională

[18] Lévy-Bruhl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, 1912, p.27.

[19] Lèvy-Bruhl, op.cit., p.28.

[20] Adler, *Über den nervösen Charakter*, 1912.

[21] Aluzii la doctrina compensării se găsesc şi la Gross, care se inspiră din Anton.

a sentimentului inferiorităţii printr-un sistem psihologic compensator, comparabil dezvoltărilor compensatorii ale unor organe în cazul subdezvoltării altui organ. Adler spune: «Odată cu separarea de organismul-mamă începe pentru aceste organe şi sisteme organice subdezvoltate lupta cu lumea exterioară, care izbucneşte în mod necesar şi se instalează cu o mai mare violenţă decît în cazul unui aparat normal dezvoltat... Caracterul de foetus conferă însă totodată o posibilitate sporită a compensării şi supracompensării, creşte capacitatea de adaptare la obstacole obişnuite şi neobişnuite şi asigură constituirea unor forme noi, superioare, a unor randamente noi şi superioare.»[22] Sentimentul inferiorităţii la neurotic, care, după Adler, corespunde etiologic unei subdezvoltări organice, dă loc unei «construcţii ajutătoare»[23], tocmai unei compensări, care constă dintr-o ficţiune ce contrabalansează inferioritatea. Ficţiunea sau «conduita fictivă» este un sistem psihologic care încearcă să transforme inferioritatea într-o superioritate. Ceea ce este de reţinut din această concepţie este existenţa de netăgăduit, dacă ţii seama de experienţă, a unei funcţii compensatorii în domeniul proceselor psihologice. Ea corespunde unei funcţii analoge din domeniul fiziologic, autocontrolului sau autoreglării organismului.

În timp ce Adler îşi limitează conceptul de compensare la 840
contrabalansarea sentimentului inferiorităţii, eu înţeleg conceptul compensării ca pe o echilibrare funcţională generală, ca pe o autoreglare a aparatului psihic[24]. În acest sens, înţeleg activitatea inconştientului (vezi **Inconştient**) ca pe o compensare a

22 Adler, *Studie über Minderwertigkeit von Organen*, 1907, p.73.

23 Adler, *Über den nervösen Charakter*, p.14.

24 Jung, *Über die Bedeutung des Unbewußten in der Psychopatologie*, *Gesammelte Werke*, vol. III.

unilateralităţii produse de funcţia conştientă în atitudinea generală. Psihologilor le place să compare conştientul cu ochiul, se vorbeşte despre un cîmp vizual şi despre un punct de vedere al conştientului. Cu această comparaţie, natura funcţiei conştiente este caracterizată în mod adecvat: numai puţine conţinuturi pot atinge gradul cel mai înalt de conştienţă şi numai un număr limitat de conţinuturi pot fi menţinute simultan în cîmpul conştienţei. Activitatea conştientului este *selectivă*. Selecţia presupune o direcţionare. Direcţionarea presupune însă *excluderea tuturor conţinuturilor ce nu aparţin direcţiei respective*. De aici trebuie să rezulte întotdeauna o anumită unilateralitate a orientării conştiente. Conţinuturile excluse şi inhibate de direcţia aleasă cad mai întîi în inconştient, dar constituie apoi totuşi, datorită existenţei lor efective, o contrapondere a orientării conştiente, care sporeşte odată cu sporirea unilateralităţii conştiente şi duce, în cele din urmă, la o tensiune notabilă. Această tensiune înseamnă o anumită inhibare a activităţii conştiente, care poate fi înfrîntă, ce e drept, prin eforturi conştiente sporite. Dar cu timpul, tensiunea creşte într-atît încît conţinuturile inconştiente inhibate se arată totuşi conştientului, şi anume pe calea viselor şi a imaginilor «spontane». Cu cît e mai pronunţată unilateralitatea atitudinii conştiente, cu atît mai puternic antagonice îi sînt conţinuturile provenite din inconştient, astfel încît se poate vorbi de un adevărat contrast între conştient şi inconştient. În acest caz, compensarea apare sub forma unei funcţii contrastante. Acest caz este extrem. De regulă, compensarea de către inconştient nu se opune orientării conştiente, ci o echilibrează şi o completează. Inconştientul furnizează, bunăoară în vise, toate conţinuturile constelate de situaţia conştientă, dar inhibate de alegerea conştientă, a căror cunoaştere ar fi indispensabilă conştientului pentru o adaptare deplină.

În stare normală, compensarea este inconştientă, adică exercită 841
inconştient un efect reglator asupra activităţii conştiente. În nevroză, inconştientul ajunge într-un contrast atît de puternic cu conştientul încît compensarea este perturbată. De aceea, terapia analitică are drept ţel conştientizarea conţinutului inconştient pentru a restabili în felul acesta compensarea.

Complexul puterii. Numesc uneori complex al puterii întregul 851
complex al tuturor acelor reprezentări şi năzuinţe care au tendinţa să ridice eu-l deasupra altor influenţe şi de a le subordona pe acestea eu-lui, indiferent dacă aceste influenţe provin de la oameni sau din anumite relaţii sau dacă provin din propriile imbolduri, sentimente sau gînduri subiective.

Concretism. Prin conceptul de concretism înţeleg o anumită ca- 842
racteristică a *gîndirii* şi *sentimentului,* care constituie opusul abstracţiunii. Concret înseamnă de fapt «crescut laolaltă». Un concept gîndit concret este un concept reprezentat concrescut, contopit cu alte concepte. Un astfel de concept nu este abstract, nu este izolat şi gîndit în sine, ci în corelaţie şi în amestec cu altceva. Nu este un concept diferenţiat, ci conţine încă material intuitiv furnizat de simţuri. Gîndirea concretă lucrează exclusiv cu concepte şi viziuni concrete şi se raportează mereu la senzorialitate. Deopotrivă, sentimentul concret nu se delimitează niciodată de dependenţa senzorială.

Gîndirea primitivă şi sentimentul primitiv sînt exclusiv concre- 843
te, ele se raportează întotdeauna la senzorialitate. Gîndul primitivilor nu are o autonomie bine delimitată, ci aderă la fenomenul material. El se ridică cel mult la treapta analogiei. Tot aşa, sentimentul primitiv este întotdeauna raportat la fenomenul material. Gîndirea şi sentimentul se bazează pe senzaţie şi diferă doar în

mică măsură de aceasta. De aceea, concretismul este un **arhaism** (vezi acolo). Influenţa magică a fetişului nu este trăită ca stare afectivă subiectivă, ci resimţită ca senzaţie a efectului magic. Iată un concretism al sentimentului. Primitivul nu trăieşte gîndul de zeitate ca pe un conţinut subiectiv, ci arborele sfînt este sălaşul zeului, ba chiar zeul însuşi. Iată un concretism al gîndirii. La omul civilizat, concretismul gîndirii constă, de pildă, în incapacitatea de a gîndi altceva decît fapte de provenienţă senzorială, nemijlocit învederate, ori în incapacitatea de a deosebi sentimentul subiectiv de obiectul senzorial dat al sentimentului.

844 Concretismul este un concept subsumat conceptului mai general de **«participation mystique»** (vezi acolo). Aşa cum această «participation mystique» constituie o întrepătrundere a individului cu obiectele exterioare, concretismul constituie o întrepătrundere a gîndirii şi sentimentului cu senzaţia. Concretismul face ca întotdeauna obiectul gîndirii şi sentimentului să fie totodată şi obiect al senzaţiei. Această întrepătrundere împiedică diferenţierea gîndirii şi sentimentului şi menţine cele două funcţii în sfera senzaţiei, adică a dependenţei senzoriale, ele neputîndu-se, astfel, dezvolta în funcţii pure, ci rămînînd mereu însoţitoare ale senzaţiei. Se instalează astfel o precumpănire a factorului senzaţie în orientarea psihologică. (Pentru semnificaţia factorului senzaţie vezi **Senzaţie** şi **Tip**).

845 Dezavantajul concretismului constă în ataşarea funcţiei de senzaţie. Cum senzaţia este o percepţie a stimulilor fiziologici, concretismul fie menţine tot timpul funcţia în sfera senzorială, fie o readuce mereu în această sferă. Efectul este o dependenţă senzorială a funcţiilor psihologice, care limitează autonomia psihică a individului, în favoarea datelor senzoriale. Pentru o recunoaştere a faptelor, o asemenea orientare este, desigur, bine venită, dar nu şi pentru o *interpretare* a lor şi a raportării lor la individ. Concretis-

mul duce la o precumpănire a însemnătăţii faptelor şi totodată la o reprimare a individualităţii şi a libertăţii acesteia, în favoarea procesului obiectiv. Dar cum individul nu este determinat numai de stimuli fiziologici, ci şi de factori ce se opun uneori faptelor exterioare, concretismul produce o proiecţie a acestor factori interiori asupra faptelor exterioare şi duce totodată la o supraevaluare – am putea spune – superstiţioasă a faptelor pure, exact ca la primitivi. Un bun exemplu în acest sens este concretismul sentimentului la Nietzsche şi acea supraapreciere a regimului alimentar apărută la el în consecinţă, precum şi materialismul lui Moleschott («Omul este ceea ce mănîncă»[25]). Un alt exemplu de supraapreciere superstiţioasă a faptelor este ipostazierea noţiunii de energie în monismul lui Ostwald.

Constructiv. Acest concept îl folosesc în mod asemănător cu cel de *sintetic*, oarecum ca explicaţie a acestuia din urmă. A construi înseamnă şi «a compune». Folosesc termenii «constructiv» şi «sintetic» pentru desemnarea unei metode contrare celei reductive. Metoda constructivă se foloseşte în prelucrarea produselor inconştiente (vise, fantezii). Ea porneşte de la produsul inconştient ca de la o expresie simbolică (vezi **Simbol**), ce reprezintă cu anticipaţie un fragment de evoluţie psihică.[26] Maeder vorbeşte, în acest sens, de o adevărată *funcţie prospectivă* a inconştientului, care anticipează, parcă ludic, evoluţia psihologică viitoare.[27] Şi Adler recunoaşte o funcţie de premoniţie a in- 846

[25] Vezi nota 6 la capitolul *Descrierea generală a tipurilor.*

[26] Un exemplu relevant în acest sens se găseşte în Jung, *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene, Gesammelte Werke*, vol. I.

[27] Maeder, *Über das Traumproblem*, în *Jahrbuch für psychoanalitische und psychopathologische Forschungen*, vol.V, p.647.

conştientului.[28] Fără îndoială, produsul inconştientului nu trebuie privit unilateral, ca ceva împlinit, oarecum ca un produs final, căci ar trebui să-i tăgăduim atunci orice rost. Chiar şi Freud conferă visului un rol teleologic, cel puţin ca «păzitor al somnului»[29], în timp ce funcţia sa prospectivă o reduce, în esenţă, la «dorinţe». Dar, prin analogie cu alte funcţii psihologice sau fiziologice, caracterul de finalitate al tendinţelor inconştiente nu poate fi negat a priori. Noi înţelegem, de aceea, produsul inconştientului ca pe o expresie orientată spre un ţel sau spre un scop, care îşi prezintă însă ţinta într-un limbaj simbolic.[30]

847 În conformitate cu această concepţie, metoda constructivă de interpretare nu se ocupă de izvoarele sau de materialele iniţiale de la care porneşte produsul inconştient, ci caută să aducă produsul simbolic la o expresie comună inteligibilă.[31] Asociaţiile libere la produsul inconştient nu sînt deci luate în considerare în sensul provenienţei, ci în sensul orientării spre un scop. Ele sînt privite din punctul de vedere al acţiunii viitoare; raportului lor cu starea conştientului i se dă multă atenţie, deoarece conform înţelegerii compensatorii a inconştientului, activitatea inconştientului are însemnătate, în principal, ca activitate de echilibrare sau întregire a stării conştiente. Cum este vorba de o preorientare, se pune mult mai puţin problema relaţiei reale cu obiectul decît în cazul procedeului reductiv, care se ocupă de relaţii cu obiectul ce au avut loc în realitate. Este vorba mai degrabă de atitudinea subiectivă, în care obiectul are mai mult un rol de semnal pentru tendinţele

28 Adler, *Über den nevrösen Charakter.*

29 Freud, *Traumdeutung.*

30 Silberer, în formularea semnificaţiei *anagogice*, exprimă ceva asemănător. Vezi *Probleme der Mystik und ihrer Symbolik*, 1914, p.149.

31 Jung, *Über die Psychologie des Unbewußten*, p.145, *Gesammelte Werke*, vol. VII.

subiectului. Scopul metodei constructive este, de aceea, găsirea unui sens al produsului inconştient, referitor la atitudinea viitoare a subiectului. Cum inconştientul nu poate produce, de regulă, decît expresii simbolice, metoda constructivă caută să lămurească sensul exprimat simbolic, pînă cînd rezultă din el o sugestie corectă pentru orientarea conştientă, o sugestie prin care să se obţină acel consens cu inconştientul care este necesar subiectului în acţiunile sale.

Dat fiind că nici o metodă de interpretare psihologică nu se 848
bazează exclusiv pe materialul asociaţiilor celui analizat, nici punctul de vedere constructiv nu se limitează la atît, ci se serveşte şi de anumite materiale de comparaţie. Aşa cum interpretarea reductivă se serveşte de anumite reprezentări analoge de ordin biologic, fiziologic, folcloristic, literar ş.a.m.d., procesul constructiv trebuie să recurgă, în cazul problemelor de gîndire, la paralele filozofice, iar în cazul celor de intuiţie, la paralele din mitologie şi istoria religiilor.

Metoda constructivă este necesarmente *individuală*, deoarece o 849
atitudine colectivă viitoare se dezvoltă numai prin individ. Dimpotrivă, metoda reductivă este *colectivă*, deoarece plecînd de la cazul individual duce înapoi la atitudini sau fapte fundamentale generale. Metoda constructivă poate fi aplicată şi de către subiectul însuşi asupra materialelor sale subiective. În acest ultim caz, ea este o metodă *intuitivă*, folosită pentru extragerea sensului general al unui produs al inconştientului. Această extragere a sensului are loc prin anexarea altor materiale, pe cale *asociativă* (aşadar nu activ **aperceptivă**, vezi acolo), acestea îmbogăţind şi adîncind expresia simbolică a inconştientului (bunăoară visul) pînă cînd se ajunge la acea claritate care face posibilă conceperea sa conştientă. Prin îmbogăţirea expresiei simbolice, ea îşi va găsi locul în corelaţii mai generale şi va fi astfel asimilată.

758 **Conştient.** Prin conştient înţeleg corelarea conţinuturilor psihice cu **eu**-l (vezi acolo), în măsura în care eu-l resimte ca atare această corelare.[32] Relaţiile cu eu-l neresimţite ca atare sînt **inconştiente** (vezi acolo). Conştientul este funcţia sau activitatea[33] care întreţine relaţiile conţinuturilor psihice cu eu-l. Conştientul nu este identic cu *psihicul* căci psihicul reprezintă ansamblul tuturor conţinuturilor psihice, care nu sînt toate, în mod necesar, direct legate de eu, adică nu sînt toate într-atît de corelate cu eu-l încît să li se poată atribui calitatea de a fi conştiente. Există o multitudine de complexe psihice care nu sînt legate în mod necesar de eu.[34]

778 **Diferenţiere** înseamnă dezvoltarea distinctului, distingerea părţilor dintr-un întreg. În lucrarea de faţă, folosesc conceptul de diferenţiere în principal cu referire la funcţiile psihologice. Atît timp cît o funcţie mai este contopită cu una sau mai multe alte funcţii, de pildă gîndirea cu sentimentul sau sentimentul cu senzaţia ş.a.m.d., într-atît încît nu se poate manifesta deloc de sine stătător, ea este într-o stare **arhaică** (vezi acolo), ea nu este diferenţiată, adică separată ca o parte anume dintr-un întreg şi existentă, ca atare, pentru sine. O gîndire nediferenţiată este incapabilă să gîndească independent de alte funcţii, adică în ea se amestecă statornic senzaţii sau sentimente sau intuiţii; un sentiment nediferenţiat se amestecă, de pildă, cu senzaţii şi fantezii, ca în cazul sexualizării sentimentului şi gîndirii în nevroză (Freud). De regulă, funcţia nediferenţiată este caracterizată şi prin faptul că are

32 Natorp, *Einleitung in die Psychologie*, p.11, deopotrivă şi Lipps, *Leitfaden der Psychologie*, 1906, p.3.

33 Vezi Riehl, în *Zur Einführung in die Phylosophie*, p.161, unde conştientul este înţeles de asemenea ca «activitate», ca «proces».

34 Jung, *Über die Psychologie der Dementia preacox, Gesammelte Werke*, vol. III.

proprietatea *ambivalenţei* sau *dublei tendinţe*[35], ceea ce înseamnă că orice poziţie este în mod notabil însoţită de negaţia sa, de aici provenind inhibiţiile caracteristice în utilizarea funcţiei nediferenţiate. Funcţia nediferenţiată îşi are şi propriile sale părţi contopite, aşa, bunăoară, facultatea simţurilor este prejudiciată de faptul că sfere diferite de senzaţii se amestecă (audition coloriée), iar sentimentul nediferenţiat se caracterizează, de pildă, printr-un amestec de ură şi iubire. În măsura în care o funcţie este întru totul sau în mare parte inconştientă, ea nu este nici diferenţiată, ci îşi are părţile contopite şi este contopită, la rîndul ei, cu alte funcţii. Diferenţierea constă în separarea funcţiei de alte funcţii şi în separarea propriilor sale elemente unele de altele. Fără diferenţiere, orientarea este imposibilă, căci orientarea unei funcţii, respectiv dirijarea sa, se bazează pe izolarea şi excluderea elementelor neaferente ei. Prin contopirea sa cu elemente neaferente ei, dirijarea funcţiei devine imposibilă; numai o funcţie diferenţiată se dovedeşte a fi *dirijabilă*

Disimilare. Vezi **Asimilare**. 779

Emoţie. Vezi **Afect.** 785

Empatie. Empatia este o **introiecţie** (vezi acolo) a obiectului. 780
Pentru o descriere mai amănunţită a conceptului empatiei vezi capitolul VII (vezi şi **Proiecţie**).

Enantiodromie. Enantiodromie înseamnă «trecerea unui lucru 793
în opusul său». Acest concept este folosit în filozofia lui Heraclit[36]

[35] Bleuler, *Die negative Suggestibilität* în *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift*, 1904; *Zur Theorie des schizophrenen Negativismus*, 1910; *Lehrbuch der Psychiatrie*, 1916, p.92, 285.

[36] Stobaeus, Ekl. I, 60.

pentru a descrie jocul contrariilor în desfăşurarea evenimentelor, într-o versiune conform căreia tot ceea ce este trece în opusul său. «Viul devine mort, iar mortul devine viu, tînărul bătrîn iar bătrînul tînăr, cel treaz devine adormit, iar adormitul treaz, fluxul izvodirii şi sfîrşirii nu se opreşte niciodată.» «Căci formarea şi distrugerea, distrugerea şi formarea, aceasta este norma care stă la baza tuturor cercurilor vieţii naturii, a celor mărunte ca şi a celor mari. Aşadar şi cosmosul însuşi, aşa cum a ieşit din focul primordial, se va întoarce la acesta – un dublu proces care se derulează în intervale măsurate, chiar dacă enorme şi aşa se va întîmpla iarăşi şi iarăşi mereu.»[37] Aceasta este enanţiodromia lui Heraclit, după spusele unor interpreţi competenţi. Sînt nenumărate vorbele lui Heraclit care dau glas acestei opinii. El spune: «Şi natura tinde spre contrarii şi obţine armonia din acestea şi nu din cele asemănătoare.»

794 «Cînd se nasc, sînt destinate să trăiască şi prin asta să suporte moartea.»

795 «Pentru suflare, moartea înseamnă să devină apă, pentru apă moartea este să devină pămînt. Din pămînt se va face apă, iar din apă suflare.»

796 «Schimbarea are loc alternativ, totul se schimbă în foc şi focul se schimbă în tot, aşa cum se schimbă aurul pe mărfuri şi mărfurile pe aur.»

797 Ca aplicaţie psihologică a principiului său, Heraclit spune: «Să nu vă lipsească niciodată bogăţia, efesieni, pentru ca decăderea voastră să poată ieşi la iveală.»[38]

798 Prin enantiodromie, eu înţeleg apariţia contrariului din inconştient, şi anume în ordine temporală. Acest fenomen caracteristic

[37] Zeller, *Die Philosophie des Griechen*, vol. I, 1856, p.456

[38] Gomperz, *Griechische Denker*, vol. I, 1911, p.53

are loc aproape peste tot unde domină o direcţie extrem de unilaterală a vieţii conştiente, astfel că în timp se formează o poziţie opusă inconştientă, la fel de puternică, care se exteriorizează la început prin inhibarea activităţii conştiente, iar mai tîrziu prin schimbarea direcţiei conştiente. Un exemplu bun de enantiodromie este psihologia lui Pavel şi convertirea sa la creştinism; deopotrivă istoria convertirii lui Raymundus Lullius; identificarea cu Cristos a lui Nietzsche bolnav; idolatrizarea lui Wagner şi apoi adversitatea lui faţă de acesta; metamorfozarea lui Swedenborg dintr-un învăţat în clarvăzător ş.a.m.d.

Eu. Prin «eu» înţeleg un complex de reprezentări care se 810
constituie pentru mine în centrul cîmpului meu conştient şi îmi apare ca fiind de o pronunţată continuitate şi identitate cu sine însuşi. De aceea vorbesc despre un *complex al eu-lui*.[39] Complexul eu-lui este un conţinut al conştientului, dar totodată şi o condiţie a existenţei conştientului (vezi **Conştient**), deoarece un element psihic îmi este conştient atunci cînd el se corelează cu complexul eu-lui. Întrucît însă eu-l este numai centrul cîmpului conştientului, el nu este identic cu totalitatea psihicului meu, ci doar un complex printre alte complexe. De aceea, deosebesc *eu-l* de *sine*, căci eu-l este doar subiect al conştientului meu, pe cînd sinele este subiectul întregului meu psihic, inclusiv al celui inconştient. În acest sens, sinele ar fi o entitate (ideală) care include eu-l. Sinele apare în fanteziile inconştiente de preferinţă ca personalitate supraordonată, cam ca Faust la Goethe şi Zarathustra la Nietzsche. De dragul idealizării, trăsăturile arhaice ale sinelui sînt reprezentate oarecum separate de sinele «superior», la Goethe sub forma lui Mefisto, la Spitteler sub forma lui

[39] Jung, *Über die Psychologie der Dementia praecox*, p.45; *Gesammelte Werke*, vol.III.

Epimeteu, în psihologia creştină ca diavol sau anticrist, iar la Nietzsche Zarathustra îşi descoperă umbra în «oamenii odioşi».

799 **Extravertire.** Extravertire se numeşte o întoarcere spre exterior a **libido**-ului (vezi acolo). Cu această noţiune desemnez o vădită raportare a subiectului la obiect în sensul unei deplasări pozitive a interesului subiectiv către obiect. Cel care se află într-o stare extravertită, gîndeşte, simte şi acţionează raportîndu-se la obiect şi încă într-un mod direct şi clar perceptibil din exterior, astfel încît nu rămîne nici o îndoială privind atitudinea sa pozitivă faţă de obiect. De aceea extravertirea este oarecum o deplasare înspre exterior a interesului, din subiect înspre obiect. Dacă extravertirea este intelectuală – subiectul se gîndeşte pe sine însuşi în obiect; dacă este bazată pe sentiment, subiectul se simte pe sine însuşi în obiect, este empatic faţă de obiect. În starea de extravertire este prezentă o puternică, dacă nu chiar exclusivă condiţionare prin obiect. Se poate vorbi despre o extravertire activă, atunci cînd extravertirea este voită, este intenţionată şi despre o extravertire pasivă cînd extravertirea este determinată de obiectul care îşi atrage asupră-şi interesul subiectului, eventual împotriva voinţei acestuia.

800 Dacă starea de extravertire este obişnuită, apare *tipul extravertit* (vezi **Tip**).

858 **Fantezie.** Prin fantezie înţeleg două lucruri distincte, şi anume, în primul rînd, *fantasma* şi în al doilea rînd, *activitatea imaginativă*.[40] Rezultă din textul lucrării mele la ce mă refer de fiecare dată prin expresia de fantezie. Prin fantezie ca *fantasmă* înţeleg un complex de reprezentări care se distinge de alte complexe de reprezentări

[40] În primul caz, în traducerea de faţă, apare cuvîntul fantezie (de obicei la plural: fantezii), iar în al doilea caz: fantazare. (n.t.)

prin faptul că nu-i corespunde nici o stare de lucruri exterioară. Chiar dacă fanteziile se pot întemeia, iniţial, pe amintiri ale unor trăiri ce au avut loc într-adevăr, conţinutul lor nu corespunde totuşi nici unei realităţi exterioare, ci este, în esenţă, numai un rezultat învederat al activităţii spirituale creatoare, o activizare sau un produs al combinării unor elemente psihice încărcate de energie. Întrucît energia psihică poate fi supusă unei dirijări voite, fanteziile pot fi provocate conştient şi voit, fie în întregime, fie numai în parte. În primul caz, nu este vorba decît de nişte combinaţii de elemente conştiente. Acest caz nu este totuşi decît un experiment artificial, de însemnătate teoretică. În realitatea experienţei psihologice cotidiene, fanteziile sînt îndeobşte fie declanşate de o atitudine intuitivă aflată în aşteptare, fie de o irupţie de conţinuturi inconştiente în conştient.

Se pot deosebi fantezii *active* şi fantezii *pasive*; primele se 859
produc prin intuiţie, adică printr-o atitudine îndreptată spre percepţia conţinuturilor inconştiente, care face ca libido-ul să se reverse neîntîrziat asupra tuturor elementelor ce se ivesc din inconştient şi să le aducă pe acestea, prin asociere cu alte materiale paralele, la un înalt grad de claritate şi perceptabilitate; pe cînd celelalte apar de la sine într-o formă perceptibilă fără să fie precedate sau însoţite de o atitudine intuitivă, subiectul respectiv avînd o atitudine complet pasivă. Aceste fantezii aparţin «automatismelor» psihice (Janet). Fanteziile de tipul al doilea survin, firește, numai într-o stare relativ disociată a psihicului, căci ivirea lor presupune ca o cantitate considerabilă de energie să se fi sustras controlului conştient spre a însufleţi materialele inconştiente. Bunăoară, viziunea lui Saul presupune faptul că el, inconştient, era deja un creştin, fapt care scăpa totuşi înţelegerii sale conştiente. Fanteziile pasive provin, de bună seamă, întotdeauna, dintr-un proces inconştient aflat în contradicţie cu

conştientul, proces care acumulează cam tot atîta energie cîtă are atitudinea conştientă, căpătînd astfel puterea de a înfrînge rezistenţa acesteia.

860 Fanteziile active, în schimb, nu îşi datorează existenţa, în mod unilateral, numai unui proces inconştient intens, aflat în opoziţie, ci, deopotrivă, tendinţei atitudinii conştiente de a recepţiona fragmentele relativ neaccentuate sau abia sugerate ale unor corelaţii inconştiente şi de a le da formă prin asocierea unor elemente paralele, aducîndu-le la o deplină perceptibilitate. În cazul fanteziilor active, nu este vorba, aşadar, neapărat, de o stare psihică disociată, ci mai degrabă de o participare pozitivă a conştientului.

861 În timp ce forma pasivă de fantazare poartă nu arareori pecetea maladivului sau cel puţin a anormalului, forma sa activă ţine adesea de cele mai elevate activităţi spirituale umane, deoarece activitatea aceasta apare la confluenţa personalităţii conştiente şi a celei inconştiente a subiectului, dînd un produs comun al lor, care are totodată rolul de a le reuni. O fantezie astfel produsă poate fi cea mai elevată expresie a unităţii unei individualităţi şi poate chiar genera această individualitate tocmai prin expresia perfectă a unităţii sale. (Vezi şi conceptul lui Schiller de «acord estetic».) Fantazarea pasivă, nu este, de bună seamă, niciodată expresia unei individualităţi ajunse la unitate, căci, după cum am spus, presupune o accentuată disociere, care, la rîndul ei, nu se poate întemeia decît pe o la fel de accentuată contradicţie între inconştient şi conştient. De aceea, fanteziile ce irup în conştient într-o asemenea stare nu vor putea fi, desigur, niciodată expresia perfectă a unei individualităţi unitare, ci vor reprezenta, în principal, poziţia personalităţii inconştiente. Viaţa lui Pavel e un bun exemplu pentru cele spuse: convertirea sa la credinţa creştină a echivalat cu o acceptare a poziţiei anterior inconştiente şi totodată cu refularea poziţiei conştiente anti-

creştine de pînă atunci, poziţie ce s-a manifestat apoi în crizele sale de isterie. Fanteziile pasive au nevoie, deci, întotdeauna, de o *critică* venită din partea conştientului, pentru ca ele să nu impună unilateral punctul de vedere al opoziţiei inconştiente. Din contră, fanteziile active, fiind, pe de o parte, produse ale unei atitudini conştiente ce nu se opune inconştientului şi, pe de altă parte, produse ale unor procese inconştiente care nu vin să contrazică, ci doar să compenseze conştientul, nu au nevoie de această critică, ci, pur şi simplu, de *înţelegere.*

Ca în cazul viselor (care nu sînt nimic altceva decît fantezii 862
pasive), şi în cazul fanteziilor trebuie să deosebim un sens *manifest* şi un sens *latent.* Primul sens rezultă dintr-o contemplare nemijlocită a imaginii provenite din fantazare, din ceea ce spune nemijlocit complexul de reprezentări fantastice. Adesea, sensul manifest nu prea merită numele de sens, deşi în cazul fantazării este întotdeauna cu mult mai dezvoltat decît în vis, ceea ce se datorează, probabil, faptului că, de regulă, fanteziile din vis nu au nevoie de prea multă energie spre a se putea contrapune rezistenţei slabe a conştientului aflat în stare de somn, putînd ajunge astfel la limita perceptibilităţii chiar tendinţe ce nu sînt într-o opoziţie accentuată, ci vin doar să producă uşoare compensări. Fanteziile în stare de veghe trebuie însă neapărat să dispună de o energie considerabilă pentru a învinge inhibiţia provenită de la atitudinea conştientă. De aceea, opoziţia inconştientă trebuie să fie deja de mare importanţă, pentru a putea ajunge în conştient. Dacă ar consta numai din sugestii vagi şi greu inteligibile, nu ar fi niciodată în stare să atragă atenţia (libido-ul conştient) în aşa măsură încît să poată rupe coerenţa conţinuturilor conştiente. Conţinutul inconştient are deci nevoie de o foarte accentuată coerenţă interioară, care se exteriorizează tocmai într-un sens manifest evident.

863 Sensul manifest are întotdeauna caracterul unui proces concret, clar perceptibil, care, din pricina irealităţii sale obiective, nu poate satisface cerinţele de inteligibilitate ale conştientului. De aceea, se va trece la căutarea unei alte semnificaţii a fanteziilor, la căutarea unei *interpretări* a lor, adică a unui sens latent. Chiar dacă existenţa unui sens latent al fanteziei nu este de la bun început certă, chiar dacă nimic nu ne opreşte să contestăm posibilitatea existenţei unui sens latent, totuşi, nevoia unei înţelegeri mulţumitoare constituie o motivaţie suficient de puternică pentru căutarea unor sensuri mai profunde. Această căutare a sensului latent poate fi, în primă instanţă, de ordin pur *cauzal*, punîndu-se problema cauzelor psihologice ce au dat naştere fanteziilor. Acest mod de a pune problema duce pe de o parte la motivele aflate mai în profunzime ce au declanşat fantezia şi, pe de altă parte, la stabilirea forţelor instinctuale ce pot fi făcute răspunzătoare energetic pentru generarea ei. După cum se ştie, Freud a lucrat deosebit de mult în această direcţie. Acest mod de interpretare l-am numit *reductiv*. Justificarea unei concepţii reductive este fără doar şi poate evidentă şi, deopotrivă, este mai mult decît acceptabil că pentru un anumit temperament acest mod de interpretare a faptelor psihologice are ceva satisfăcător în sine, astfel că nu se va mai ridica nici o pretenţie pentru vreun alt mod de înţelegere. Dacă cineva a strigat după ajutor, faptul acesta este în suficientă măsură şi pe deplin satisfăcător explicat dacă se descoperă că respectivul se afla în acel moment în pericol de moarte. Dacă cineva visează o masă întinsă şi se descoperă că îi era foame cînd s-a dus la culcare, visul lui este mulţumitor explicat. Dacă cineva care îşi refulează sexualitatea, un sfînt medieval – de pildă –, are fantezii sexuale, faptul acesta se explică suficient de bine prin reducţie la sexualitatea refulată.

864 Şi totuşi, dacă am vrea să explicăm viziunea lui Petru, reducînd-o la faptul că ar fi suferit de foame şi de aceea ar fi căpătat din

inconştient somaţia de a mînca animale necurate sau la faptul că a mînca animale necurate ar însemna, pînă la urmă, doar a-ţi împlini o dorinţă interzisă, o asemenea explicaţie nu ar avea nimic prea mulţumitor în sine. Deopotrivă, nu ar satisface aşteptările noastre să reducem viziunea lui Saul, de pildă, la invidia sa refulată, provocată de rolul pe care îl juca Cristos faţă de conaţionalii săi, invidie în virtutea căreia el s-ar fi identificat cu Cristos. Ambele explicaţii conţin, poate, un oarecare adevăr în ele, dar nu au, totuşi, nici o legătură cu psihologia istoric condiţionată a lui Petru sau a lui Pavel. Această explicaţie este prea simplă şi prea ieftină. Istoria universală nu poate fi tratată ca o problemă a psihologiei sau a unei cronici de scandal personale. Acest punct de vedere ar fi prea mărginit. Sîntem nevoiţi, aşadar, să lărgim considerabil concepţia asupra sensului latent al fanteziilor, în primul rînd în ce priveşte cauzalitatea lor: psihologia individului nu poate fi explicată exhaustiv prin el însuşi, ci trebuie să ne lămurim pe deplin dacă şi în ce fel este condiţionată această psihologie de situaţia istorică. Ea nu este doar o problemă fiziologică, biologică sau personală, ci şi o problemă a epocii istorice. Şi apoi, niciodată o stare de fapt psihologică nu va putea fi explicată exhaustiv numai prin cauzalităţile sale; ca fenomen al vieţii, ea este întotdeauna indisolubil înlănţuită în continuitatea procesului vieţii, astfel încît, deşi este mereu, pe de o parte, ceva ce trece, pe de altă parte însă este întotdeauna ceva ce devine, ceva ce se creează.

Momentul psihologic are două feţe, ca Ianus: priveşte şi îndărăt 865
şi înainte. Căci înfăptuindu-se pregăteşte şi cele viitoare. Dacă nu ar fi aşa, intenţia, scopul, stabilirea unor ţeluri, plănuirea sau presentimentul ar fi psihologic imposibile. Cînd cineva exprimă o opinie, iar noi raportăm acest lucru numai la faptul că un altul a exprimat anterior o altă opinie, explicaţia aceasta este, practic, cu totul insuficientă, căci noi nu vrem să aflăm numai provenienţa

acţiunii sale spre a o înţelege, ci vrem să ştim şi la ce se referă, ce rost şi ce scop are, ce vrea să obţină prin acţiunea sa. Dacă le ştim pe toate acestea, sîntem, de regulă, mulţumiţi. În viaţa cotidiană, dăm explicaţiilor, fără ezitare şi complet instinctiv, şi un aspect de finalitate; ba chiar considerăm decisiv, adesea, tocmai acest aspect, trecînd cu vederea complet peste momentul cauzal, iar asta, în mod evident, datorită unei recunoaşteri instinctive a momentului creator propriu existenţei psihice. Dacă în experienţa cotidiană procedăm astfel, atunci şi o psihologie ştiinţifică trebuie să dea socoteală de această situaţie, şi anume nededicîndu-se exclusiv poziţiei strict cauzale, pe care a preluat-o iniţial din ştiinţele naturii, ci ţinînd seama şi de aspectele de finalitate ale psihismului.

866 Dacă, aşadar, orientarea finalistă a conţinuturilor conştientului este, în virtutea experienţei cotidiene, deasupra oricărei îndoieli, nu există absolut nici un motiv să presupunem, pînă la proba contrarie, că nu ar fi valabil acelaşi lucru şi în cazul conţinuturilor inconştiente. Conform experienţei mele, nu există nicidecum vreun motiv să contestăm orientarea finalistă a conţinuturilor inconştiente, ci, dimpotrivă, cazurile în care nu poate fi obţinută o explicaţie mulţumitoare decît prin introducerea punctului de vedere finalist sînt de-a dreptul numeroase. Dacă, aşadar, studiem viziunea lui Saul, bunăoară, avînd în vedere misiunea universală a Sfîntului Pavel şi ajungem astfel la concluzia că Saul, deşi la nivelul conştientului era un prigonitor al creştinilor, adoptase inconştient o poziţie creştină şi că prin victoria şi irupţia inconştientului a fost făcut creştin, dat fiind că personalitatea sa inconştientă se îndrepta spre acest ţel, înţelegînd instinctiv necesitatea şi însemnătatea acestei fapte, mie mi se pare că această explicaţie a semnificaţiei celor întîmplate este mai adecvată decît o explicaţie reductivă prin momente personale, chiar dacă acestea din urmă au fost, fără îndoială, mărturisite într-o formă sau alta, căci «mult prea ome-

nescul» nu lipseşte nicăieri. De asemenea, explicaţia finalistă a viziunii lui Petru, sugerată în istoria faptelor apostolilor, este mult mai acceptabilă decît orice ipoteză fiziologic-personală.

867 Rezumînd cele de mai sus, putem spune, aşadar, că fanteziile trebuie înţelese atît în cauzalitatea cît şi în finalitatea lor. Explicaţia cauzală le prezintă ca *simptome* ale unei stări fiziologice sau personale, rezultînd din evenimente anterioare. Explicaţia finalistă, în schimb, prezintă fanteziile ca *simboluri*, care, cu ajutorul materialelor existente, caută să formuleze sau să marcheze un anumit ţel sau mai degrabă o anumită linie de dezvoltare psihologică viitoare. Deoarece fantazarea activă este trăsătura principală a activităţii spirituale artistice, artistul nu este doar un *prezentator*, ci un *creator* şi chiar un *educator*, dat fiind că operele sale au valoarea unor simboluri ce indică linii ale evoluţiei viitoare. Valabilitatea socială mai largă sau mai restrînsă a simbolurilor depinde de vitalitatea mai cuprinzătoare sau mai mărginită a individualităţii creatoare. Cu cît mai anormală este individualitatea sau, altfel spus, cu cît mai lipsită de vitalitate este, cu atît mai îngrădită este valabilitatea socială a simbolurilor pe care le produce, chiar dacă simbolurile sînt de o însemnătate absolută pentru individualitatea respectivă.

868 Existenţa sensului latent al fanteziilor ar putea fi contestată numai dacă am considera totodată că procesele naturale în genere sînt lipsite de un sens acceptabil. Ştiinţele naturii au relevat totuşi un sens al proceselor naturale, sub forma legilor naturii. Legile naturii sînt în general înţelese ca ipoteze ale oamenilor, elaborate pentru explicarea proceselor naturale. Dar în măsura în care se stabileşte cu certitudine că legea elaborată e în concordanţă cu procesul obiectiv, sîntem îndreptăţiţi să vorbim despre un sens al fenomenului natural. Iar în măsura în care reuşim să descoperim o legitate a fanteziilor, sîntem de asemenea îndreptăţiţi să vorbim despre un sens al lor. Dar sensul găsit este numai atunci accepta-

bil, sau cu alte cuvinte: legitatea desprinsă îşi merită numai atunci numele, cînd redă în mod adecvat esenţa fanteziilor. Există o legitate în cadrul căreia se desfăşoară fenomenul natural şi o legitate intrinsecă a fenomenului natural. Este, ce-i drept, legic să visezi în timpul somnului, dar asta nu este o legitate care să spună ceva despre esenţa visului. Este doar o condiţie a lui. Descoperirea unei provenienţe fiziologice a fanteziilor înseamnă că s-a găsit o condiţie a existenţei lor, dar nu o lege a esenţei lor. Fanteziile fiind un fenomen psihologic, legea lor trebuie să fie tot de ordin psihologic.

869 Ajungem acum la al doilea punct al explicaţiilor noastre privind, de această dată, conceptul de fantazare ca *activitate imaginativă*. Imaginaţia este activitatea de reprezentare sau de creaţie a spiritului în genere, fără să fie o facultate de sine stătătoare, căci se poate desfăşura sub toate formele fundamentale ale fenomenului psihic, ca gîndire, sentiment, senzaţie sau intuiţie. Fantazarea ca activitate imaginativă este pentru mine, pur şi simplu, expresia nemijlocită a activităţii vitale psihice, a energiei psihice, care nu se arată conştientului decît sub formă de imagini sau conţinuturi, după cum nici energia fizică nu iese la iveală decît sub formă de stări fizice care excită, pe cale fizică, organele de simţ. După cum nici o stare fizică – privită energetic – nu este altceva decît un sistem de forţe, nici un conţinut psihic nu este nimic altceva – dacă îl privim energetic – decît un sistem de forţe ce se arată conştientului. De aceea, din acest punct de vedere, se poate spune că fanteziile nu sînt nimic altceva decît o anumită cantitate de libido, care nu se poate arăta niciodată conştientului altfel decît sub forma unei imagini. Fanteziile sînt «idei-forţă». Fantazarea ca activitate imaginativă este identică desfăşurării procesului energetic psihic.

807 **Funcţie** (vezi şi **Funcţie slab diferenţiată**). Prin funcţie psihologică înţeleg o anumită formă de activitate psihică, care rămîne ase-

menea sieşi în împrejurări diferite. Privită din punct de vedere energetic, funcţia este o formă de manifestare a **libido**-ului (vezi acolo), care rămîne, în principiu, asemenea sieşi în împrejurări diferite, cam în acelaşi fel în care forţa fizică poate fi considerată ca o formă de manifestare anumită a energiei fizice. Deosebesc în total patru funcţii fundamentale, două raţionale şi două iraţionale, în speţă *gîndirea* şi *sentimentul*, respectiv *senzaţia* şi *intuiţia*. Nu pot da a priori nici un temei conform căruia tocmai aceste patru funcţii ar fi fundamentale, pot afirma doar că am ajuns la această concepţie în urma unei experienţe îndelungate. Deosebesc aceste funcţii între ele, deoarece nu pot fi puse într-o relaţie reciprocă, respectiv nu pot fi reduse una la alta. Principiul gîndirii, bunăoară, este absolut diferit de principiul sentimentului ş.a.m.d. Deosebesc în mod principial aceste funcţii de fantazare, deoarece fantazarea îmi apare ca o formă de activitate caracteristică, care se poate manifesta în toate cele patru funcţii fundamentale. Voinţa mi se pare un fenomen întru totul secundar şi atenţia, de asemenea.

Funcţie slab diferenţiată.[41] Prin funcţie slab diferenţiată înţeleg acea funcţie care rămîne în urmă în procesul de diferenţiere. Căci, conform experienţei, nu prea este posibil – din pricina condiţiilor în general nefavorabile –, ca cineva să-şi dezvolte toate funcţiile psihologice în acelaşi timp. Chiar cerinţele sociale fac ca omul să-şi diferenţieze în primul rînd şi în cea mai mare măsură fie acea funcţie pentru care are, prin natura sa, cele mai multe aptitudini, fie pe cea care îi oferă cele mai eficiente mijloace de obţinere a unor succese sociale. Foarte frecvent, ba chiar de regulă, omul se identifică mai mult sau mai puţin cu 852

41 Pentru *minderwertige Funktion*, traducerea ad literam ar fi «funcţie de valoare inferioară». În traducerea de faţă am folosit însă expresia echivalentă, tocmai conform definiţiei de aici a autorului, de «funcţie slab diferenţiată» (n.t.).

funcţia sa favorizată şi, deci, în cea mai mare măsură dezvoltată. În felul acesta iau naştere tipurile (vezi **Tip**) psihologice. Datorită unilateralităţii acestui proces de evoluţie, o funcţie sau mai multe rămîn în urmă ca dezvoltare, în mod necesar. Ele pot fi numite, aşadar, în mod adecvat, «slab diferenţiate», şi anume în sens psihologic, dar nu în sens psihopatologic, deoarece aceste funcţii nedezvoltate nu sînt în nici un caz patologice, ci doar retardate faţă de funcţia favorizată. Funcţia slab diferenţiată este, ce-i drept, ca fenomen, conştientă, dar valoarea sa intrinsecă nu este recunoscută. Se comportă ca multe alte conţinuturi refulate sau insuficient avute în vedere, care sînt parţial conştiente, dar parţial inconştiente, cam aşa cum se întîmplă ca un om să-ţi fie cunoscut ca figură, dar să nu ştii prea bine cine este. În cazuri normale, funcţia slab diferenţiată este, cel puţin în ce priveşte efectele sale, conştientă, în nevroză însă cade parţial sau în cea mai mare parte în zona inconştientă. Tocmai în măsura în care întregul libido este acordat funcţiei favorizate, funcţia slab diferenţiată evoluează regresiv, adică revine la stadiile arhaice anterioare, devenind astfel incompatibilă cu funcţia conştientă favorizată. Dacă o funcţie care în mod normal trebuie să fie conştientă, cade în inconştient, atunci şi energia proprie acestei funcţii cade în inconştient. O funcţie naturală, cum este de pildă sentimentul, posedă o energie ce-i este în mod natural atribuită, ea constituie un sistem viu bine organizat, căreia nu-i poate fi răpită complet energia, în nici un caz.

853 Devenind inconştientă, funcţia slab diferenţiată transmite restul ei de energie inconştientului, inconştientul fiind astfel nefiresc însufleţit. Apar astfel fanteziile aferente funcţiei care a devenit arhaică. O eliberare prin analiză a funcţiei slab diferenţiate din inconştient poate avea loc, deci, numai prin conturarea fanteziilor inconştiente provocate tocmai de funcţia devenită inconştientă.

Prin conştientizarea acestor fantezii, este readusă în conştient totodată şi funcţia slab diferenţiată şi îi este redată posibilitatea de a se dezvolta.

Funcţie transcendentă.[42] Vezi **Simbol.** 910

Gînd. Gîndul este un conţinut sau un material al funcţiei gîndire (vezi **Gîndire**) determinat printr-o discriminare intelectuală. 808

Gîndire. Consider gîndirea ca fiind una dintre cele patru funcţii psihologice fundamentale (vezi **Funcţie**). Gîndirea este acea funcţie psihologică, care, conform propriilor sale legi, aduce anumite conţinuturi, anumite reprezentări într-o corelaţie (conceptuală). Este o activitate aperceptivă şi se împarte, ca atare, în activitate de gîndire *activă* şi *pasivă*. Gîndirea activă este o acţiune voită, iar gîndirea pasivă o întîmplare. În primul caz îmi supun reprezentările unui act voit de judecată, în cel de-al doilea se formează corelaţii conceptuale, au loc judecăţi, care uneori pot veni în contradicţie cu intenţiile mele, pot să nu corespundă scopurilor mele şi de aceea îmi deturnează direcţia sentimentului, deşi, ulterior, printr-un act de apercepţie activă pot ajunge să le dau dreptate. Gîndirea activă corespunde, aşadar, conceptului meu de *gîndire dirijată*.[43] *Gîndirea pasivă* a fost desemnată, inadecvat, în lucrarea mea mai sus citată, ca «fantazare». Aş numi-o astăzi gîndire intuitivă. 774

O simplă înşiruire de reprezentări, numită de anumiţi psihologi gîndire *asociativă*, nu o consider gîndire, ci pură *reprezentare*. 775

42 Vezi Jung, *Die transzendente Funktion, Gesammelte Werke*, vol. VIII.

43 Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, p. 7. Ediţie nouă: *Symbole der Wandlung, Gesammelte Werke*, vol.V.

Despre gîndire nu putem vorbi decît acolo unde apare o corelare a reprezentărilor printr-un concept, adică acolo unde se face un act de judecată, indiferent dacă acest act de judecată corespunde intenţiei noastre sau nu.

776 Capacitatea de gîndire dirijată o denumesc *intelect*, capacitatea de gîndire pasivă sau nedirijată o numesc *intuiţie intelectuală*. Apoi, numesc gîndirea dirijată, intelectul, funcţie raţională (vezi **Raţional**), întrucît ordonează reprezentările conform unei norme de care sînt conştient. Dimpotrivă, gîndirea nedirijată, intuiţia intelectuală este pentru mine o funcţie iraţională (vezi **Iraţional**), întrucît judecă şi ordonează reprezentările după norme ce nu-mi sînt conştiente şi deci raţional recunoscute. Pot însă, cîteodată, să-mi dau seama ulterior că şi actul judecăţii intuitive corespunde raţiunii, deşi a luat naştere pe o cale ce mi s-a părut a fi iraţională.

777 Prin gîndire afectivă nu înţeleg gîndirea intuitivă, ci o gîndire dependentă de sentiment, adică o gîndire care nu se supune propriului său principiu logic, ci principiului sentimentului. În gîndirea afectivă, legile logicii sînt prezente doar aparent, căci în realitate sînt date la o parte spre a lăsa loc intenţiilor sentimentului.

811 **Idee.** Folosesc în această lucrare conceptul de idee pentru a desemna un anumit element psihologic strîns corelat cu ceea ce numesc **imagine** (vezi acolo). Imaginea poate fi de provenienţă *personală* sau *impersonală*. În al doilea caz este colectivă şi se remarcă prin trăsături mitologice. O numesc atunci *imagine primordială*. Dacă nu are totuşi caracter mitologic, adică îi lipsesc trăsăturile de viziune concretă şi este doar colectivă, atunci vorbesc despre o idee. Folosesc deci cuvîntul idee referindu-mă la sensul unei imagini primordiale, sens care e rupt, abstras din concretismul imaginii. Întrucît ideea este o abstracţie, ea pare

dedusă sau dezvoltată din ceva elementar, pare un produs al gîndirii. În acest sens, de ceva secundar, de ceva dedus a fost înţeleasă ideea de către Wundt[44] şi alţii.

Dar întrucît ideea nu este decît sensul formulat al unei ima- 812
gini primordiale, imagine prin care ea a fost deja prezentată *simbolic*, natura ideii nu este de ordinul a ceva dedus sau produs, ci, din punct de vedere psihologic, este ceva a priori existent, ca o posibilitate generală de corelare a gîndurilor, dinainte dată. De aceea, ideea este prin natura sa (nu şi prin formularea sa) o entitate psihologică a priori existentă şi determinantă. În acest sens, la Platon, ideea este o imagine originară a lucrurilor, la Kant un «model originar de folosire a intelectului», un concept transcendent, care depăşeşte, ca atare, graniţele experienţei[45], un concept al raţiunii, «al cărei obiect nu se poate întîlni deloc în experienţă»[46]. Kant spune: «Chiar dacă trebuie să spunem tocmai despre conceptele raţiunii că *ele sînt doar idei*, nu înseamnă că le considerăm inutile sau lipsite de importanţă. Cu toate că prin ele nu se poate defini nici un obiect, ele pot totuşi servi, în fond şi pe neobservate, intelectului, drept canon al folosirii sale generale şi unanime, prin care acesta nu cunoaşte, ce-i drept, nimic *în plus* faţă de ceea ce ar cunoaşte prin conceptele sale, dar va fi condus în această cunoaştere mai bine şi mai departe. Nemaivorbind că ele fac probabil posibilă o trecere de la conceptele naturale la cele practice şi pot crea în felul acesta consistenţa ideilor morale cu cunoştinţele speculative ale raţiunii.»[47]

44 *Philosophische Studien*, vol. VII, 13.

45 *Kritik der reinen Vernunft*. Ed. Kehrbach, p.279.

46 *Logik*, p.140.

47 *Kritik der reinen Vernunft*. Ed. Kehrbach, p.284.

813 Schopenhauer spune: «Înţeleg aşadar prin idee orice treaptă determinată şi bine stabilită a obiectivării voinţei, în măsura în care e lucru în sine şi deci străin de pluralitate, treaptă care se referă totuşi la lucrurile singulare, ca forme veşnice sau modele ale lor»[48]. La Schopenhauer ideea este, totuşi, de ordinul viziunii, căci el o concepe exact în sensul în care înţeleg eu imaginile primordiale, ea fiind incogniscibilă de către individ şi relevîndu-se numai «subiectului pur al cunoaşterii», care s-a ridicat deasupra voinţei şi individualităţii.[49]

814 Hegel ipostaziază deplin ideea, conferindu-i atributul unicei existenţe reale. Ea este «conceptul, realitatea conceptului şi unitatea amîndurora.»[50] Este «eterna creaţie».[51]

815 La Lasswitz, ideea este o «lege care arată direcţia în care trebuie să se dezvolte experienţa noastră». Ea este «cea mai certă şi cea mai înaltă realitate».[52]

816 La Cohen ideea este «conştiinţa de sine a conceptului», «fundamentarea» fiinţei.[53]

817 Nu voi continua cu mărturiile privind natura primară a ideii. Citatele sînt deja suficiente pentru a arăta că ideea este înţeleasă ca o entitate fundamentală, a priori existentă. Această din urmă calitate o are de la treapta sa anterioară, **imaginea** (vezi acolo) primordială, simbolică. Natura sa secundară, a abstractului şi dedusului o are de la prelucrarea raţională căreia îi este supusă imaginea primordială, spre a o face aptă pentru o utilizare raţio-

48 *Die Welt als Wille und Vorstellung*, vol.I, §25.

49 op.cit. §49.

50 *Ästhetik*, vol.I, 138

51 *Logik*, vol.III, p.242.

52 *Wirklichkeiten*, pp.152, 154.

53 *Logik der reinen Erkenntins*, pp.14, 18.

nală. Imaginea primordială fiind o entitate psihologică ce reapare mereu şi pretutindeni în forme adecvate, se poate spune – într-un anume sens – acelaşi lucru şi despre idee, deşi ea este în mult mai mare măsură supusă, prin natura sa raţională, schimbării date de prelucrarea sa raţională puternic influenţată de moment şi de împrejurări, prelucrare ce îi conferă formulările corespunzătoare spiritului fiecărei epoci. Datorită provenienţei sale din imaginea primordială, unii filozofi îi conferă calităţi transcendente, care, de fapt, nu-i revin ideii, aşa cum o concep eu, ci mai degrabă imaginii primordiale, căreia îi este proprie calitatea atemporalităţii, ea fiind dintotdeauna şi pretutindeni dată spiritului uman ca parte integrantă a lui. Autonomia ideii provine de asemenea de la imaginea primordială, care nu este niciodată produsă, ci permanent prezentă, apărînd de la sine în percepţie, astfel încît s-ar putea spune chiar că ar tinde de la sine la realizarea sa, fiind resimţită de spirit ca potenţialitate activ determinantă. Această viziune nu este totuşi generală, ci este, de bună seamă, o chestiune de atitudine (vezi cap.VII).

Ideea este o entitate psihologică, care determină nu numai gîn- 818
direa, ci (ca idee practică) şi sentimentul. De regulă, folosesc totuşi termenul de idee numai dacă vorbesc de determinarea gîndirii la gînditor; dar aş putea vorbi, deopotrivă, de idee la determinarea sentimentului la afectiv. Din punct de vedere terminologic, este corect să vorbim totuşi de o determinare prin imaginea primordială atunci cînd se pune problema determinării apriorice în cazul unei funcţii nediferenţiate. Natura dublă a ideii, ca ceva primar şi totodată secundar face ca expresia să fie folosită uneori în indistincţie cu «imagine primordială». Pentru atitudinea introvertită, ideea este un primum movens, iar pentru cea extravertită – un produs.

819 **Identificare.** Prin identificare se înţelege un proces psihologic prin care personalitatea se *disimilează* (vezi **Asimilare**), parţial sau total, de sine însăşi. Identificarea este o înstrăinare a subiectului de sine însuşi, în favoarea unui obiect în care subiectul se înveşmîntează, în oarecare măsură. Identificarea cu tatăl, de pildă, înseamnă practic o adoptare a modului de a fi al tatălui, ca şi cum fiul ar fi identic cu tatăl şi nu o individualitate diferită de tată. Identificarea se deosebeşte de *imitaţie* prin faptul că identificarea este o *imitaţie inconştientă*, în timp ce imitaţia este o copiere conştientă. Imitaţia este un mijloc indispensabil personalităţii juvenile aflate încă în dezvoltare. Are un efect favorabil, atîta timp cît nu se recurge la acest mijloc din pură comoditate, fiind împiedicată astfel obţinerea unei metode individuale potrivite. Identificarea poate fi şi ea favorabilă, atîta timp cît calea individuală nu este încă practicabilă. Dar dacă se iveşte o posibilitate individuală mai bună, identificarea îşi dovedeşte caracterul patologic prin faptul că devine pe atît de inhibantă, pe cît de mobilizatoare şi favorabilă era. Are atunci un efect disociant, subiectul dezbinîndu-se din pricina ei în două personalităţi străine una de alta.

820 Identificarea nu este legată întotdeauna de persoane, ci uneori şi de lucruri (de pildă de o mişcare spirituală, de o afacere etc.) sau de funţii psihologice. Ultimul caz este chiar deosebit de important (vezi cap.II). În acest caz, se ajunge la formarea unui caracter secundar şi anume prin faptul că individul se identifică cu cea mai bine dezvoltată funcţie a sa în aşa măsură încît se îndepărtează în mare parte sau întru totul de constituţia iniţială a caracterului său, adevărata sa individualitate căzînd astfel în inconştient. Acest caz constituie aproape o regulă la toţi oamenii cu o funcţie diferenţiată. Este chiar un punct prin care se trece în mod necesar pe calea oricărei individuaţii. Identificarea cu părinţii sau cu alte persoane apropiate din familie este, în parte, un fenomen normal,

în măsura în care coincide cu *identitatea familială* a priori existentă. În acest caz, e recomandabil să vorbim nu de identificare, ci, corespunzător situaţiei, de identitate. Identificarea cu cei din familie se deosebeşte de identitate tocmai prin aceea că nu este un fapt a priori dat, ci se iveşte doar în mod secundar prin următorul proces: individul pe cale să iasă, în dezvoltarea sa, din identitatea familială iniţială întîmpină în procesul ei de adaptare şi dezvoltare o dificultate de neînlăturat cu uşurinţă; ca urmare se produce o acumulare de libido care îşi caută, pînă la urmă, o ieşire regresivă. Prin regresiune sînt retrăite stări anterioare, printre altele şi identitatea familială. Această identitate depăşită deja, de fapt, şi retrăită acum regresiv este identificarea cu cei din familie. Toate identificările cu persoane apar pe calea aceasta. Identificarea urmăreşte întotdeauna scopul de a obţine un avantaj sau de a înlătura o dificultate sau de a rezolva o problemă pe calea şi cu mijloacele altuia.

Identitate. Vorbesc despre identitate în cazul unei echivalenţe 821
psihologice. Identitatea este întotdeauna un fenomen inconştient, căci o echivalenţă conştientă ar fi deja conştienţa a două lucruri care sînt echivalente, ceea ce ar presupune deci o separare a subiectului de obiect, fenomenul identităţii fiind astfel înlăturat. Identitatea psihologică trebuie să fie inconştientă. Este o caracteristică a mentalităţii primitive şi adevăratul fundament al acelei «participation mystique», care, de fapt, nu este nimic altceva decît o rămăşiţă a indistincţiei psihice primordiale dintre subiect şi obiect, adică a stării primordiale inconştiente; mai este şi o caracteristică a stării spiritului infantil timpuriu şi, în fine, este, de asemenea, o caracteristică a conţinutului inconştient la omul civilizat adult, conţinut care, dacă nu a devenit conştient, rămîne multă vreme într-o stare de identitate cu obiectul. Pe identitatea cu părinţii se bazează **identificarea** (vezi acolo) cu părinţii; deopotrivă, pe

această identitate se bazează şi **proiecţia** (vezi acolo) şi **introiecţia** (vezi acolo).

822 Identitatea este în primul rînd o echivalenţă inconştientă cu obiectul. Nu este o *echivalare*, o identificare, ci o echivalenţă aprioric, care, în genere, nu a fost niciodată obiect al conştientului. Pe identitate se bazează prejudecata naivă că psihologia unuia ar fi la fel cu psihologia altuia, că la toţi sînt valabile aceleaşi motivaţii, că ceva ce îmi place mie este fără doar şi poate o plăcere şi pentru celălalt, că ceva ce mie mi se pare imoral, trebuie să fie imoral şi pentru celălalt ş.a.m.d. Pe identitate se bazează tendinţa generală de a încerca să corectezi la celălalt ceea ce ar trebui să corectezi, de fapt, la tine însuţi. Pe identitate se bazează, apoi, posibilitatea sugestionării şi contaminării psihice. Deosebit de clar iese în evidenţă identitatea în cazurile psihopatologice, de pildă în delirul paranoic, cînd propriile conţinuturi subiective sînt atribuite, fără ezitare, altora. Dar identitatea face totodată posibil şi un colectivism conştient, o atitudine socială conştientă care şi-a găsit expresia cea mai înaltă în iubirea creştină a aproapelui.

823 **Imaginaţie.** Vezi **Fantezie**.

759 **Imagine.** Cînd vorbesc despre imagine în lucrarea de faţă, nu mă refer la copia imaginii obiectului exterior, ci mai degrabă la o viziune, în sensul limbajului poetic, adică la o imagine a fanteziei, care e corelată doar indirect cu percepţia obiectului exterior. Imaginea aceasta se bazează pe activitatea inconştientă a fanteziei mai degrabă, şi apare conştientului, în mod mai mult sau mai puţin abrupt, ca un produs al acestei activităţi, ca o viziune sau ca o halucinaţie, eventual, dar fără să aibă caracterul patologic al acestora, adică fără să aparţină tabloului clinic al unei boli. Imaginea are caracterul psihologic al unei reprezentări a fanteziei şi

niciodată caracterul cvazi-real al halucinaţiei, adică nu vine niciodată să înlocuiască realitatea şi este deosebită întotdeauna de realitatea senzorială ca fiind o imagine «interioară». De regulă, e lipsită totodată de orice proiecţie în spaţiu, deşi, în cazuri excepţionale, poate să apară, într-o oarecare măsură, şi din exterior. Acest mod de apariţie poate fi numai **arhaic** (vezi acolo), dacă nu e în primul rînd patologic, ceea ce nu-i înlătură însă caracterul arhaic. La nivelul primitiv, adică în mentalitatea primitivilor, imaginea interioară se plasează lesne în spaţiu, ca viziune sau ca halucinaţie auditivă, fără să fie patologică.

Chiar dacă imaginii nu-i revine, de regulă, o valoare de realita- 760
te, i se poate ataşa totuşi o însemnătate mare în viaţa sufletească, adică o valoare *psihologică* mare, ea reprezentînd o realitate «interioară», care întrece uneori ca însemnătate realitatea «exterioară». În acest caz, individul nu este orientat către adaptarea la realitate, ci către adaptarea la cerinţele interioare.

Imaginea interioară este o entitate complexă, compusă din dife- 761
rite materiale de provenienţe foarte diferite. Dar nu este un conglomerat, ci un produs unitar în sine, care are sensul său propriu, autonom. Imaginea este o *expresie concentrată a situaţiei psihice globale*, şi nu numai – şi nici măcar cu precădere – a conţinuturilor inconştiente pur şi simplu. Este, ce e drept, expresia unor conţinuturi inconştiente, dar nu a absolut tuturor conţinuturilor, ci numai a celor momentan constelate. Această constelare rezultă pe de o parte din activitatea proprie a inconştientului, iar pe de alta din starea momentană a conştientului, care stîrneşte întotdeauna, simultan, şi activitatea materialelor subliminale aferente ei şi le inhibă pe cele neaferente. Ca atare, imaginea este o expresie a situaţiei momentane inconştiente, precum şi conştiente. Tălmăcirea sensului ei nu poate porni, deci, nici dinspre conştient numai, nici dinspre inconştient numai, ci exclusiv din relaţia lor reciprocă.

762 Numesc imaginea *primordială*[54], atunci cînd are un caracter *arhaic*. Vorbesc despre un caracter arhaic atunci cînd imaginea coincide în mod frapant cu motive mitologice cunoscute. În acest caz, exprimă, pe de o parte, materiale preponderent *colectiv-inconştiente* (vezi **Inconştient**) şi, pe de altă parte, indică faptul că starea momentană a conştientului se află sub influenţe de natură nu atît personală, cît mai degrabă colectivă.

763 O imagine *personală* nu are nici caracter arhaic, nici însemnătate colectivă, ci exprimă conţinuturi personal-inconştiente şi o stare personal condiţionată a conştientului.

764 Imaginea primordială, pe care am denumit-o şi «arhetip», este întotdeauna colectivă, adică este comună cel puţin unui popor întreg sau anumitor epoci. Principalele motive mitologice sînt comune, probabil, tuturor raselor şi epocilor; astfel, am putut urmări o serie de motive ale mitologiei greceşti în visele şi fanteziile unor psihopaţi de cea mai pură rasă neagră.[55]

765 Din punctul de vedere cauzal al ştiinţelor naturii, imaginea primordială poate fi înţeleasă ca un sediment mnemic, o *engramă* (Semon), care s-a format prin condensare, din nenumărate procese asemănătoare între ele. Privită astfel, este un sediment şi totodată o formă fundamentală tipică a unei anumite trăiri sufleteşti ce revine mereu. Ca motiv mitologic, este o expresie mereu reluată şi mereu eficace, care fie trezeşte, fie dă o formă adecvată anumitor trăiri sufleteşti. Din acest punct de vedere, este expresia psihică a unei constituţii bine determinate anatomic şi fiziologic. Privită de pe poziţia conform căreia structurile anatomice s-ar forma prin

[54] Un exemplu remarcabil de imagine arhaică se găseşte în Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, p.35, ediţie nouă: *Symbole der Wandlung*, *Gesammelte Werke*, vol.V.

[55] Mă inspir aici de la J.Burckhardt. Vezi Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, p.35, în ediţie nouă: *Symbole der Wandlung*, *Gesammelte Werke*, vol.V.

acţiunea condiţiilor mediului asupra materiei organice, imaginea primordială ar trebui să corespundă, cu ocurenţa sa statornică şi general răspîndită, unei acţiuni exterioare la fel de generale şi statornice, care trebuie, deci, să aibă caracterul unei legi a naturii. În felul acesta, mitul ar putea fi raportat la natură, miturile solare, de pildă, la răsăritul şi apusul zilnic al soarelui sau la succesiunea, la fel de evidentă, a anotimpurilor şi aşa îl şi concep, de fapt, mulţi mitologi. Dar rămîne astfel deschisă o problemă: de ce nu apar atunci drept conţinuturi ale mitului, în mod direct şi neînvăluit, soarele şi modificările sale manifeste? Faptul că soarele sau luna sau fenomenele meteorologice apar într-un mod cel puţin alegoric ne indică însă existenţa unei colaborări autonome a psihicului, care nu poate fi în nici un caz doar un produs sau un calc al condiţiilor de mediu. Căci de unde i s-ar mai trage atunci capacitatea de a adopta o poziţie cu totul exterioară percepţiei senzoriale? De unde i-ar mai veni atunci capacitatea de a produce mai mult sau altceva decît cele atestate prin mijlocirea simţurilor? În faţa acestor întrebări, teoria ştiinţific-cauzală a engramelor lui Semon nu mai este suficientă. Trebuie să admitem, de aceea, prin forţa lucrurilor, că structura cerebrală dată nu-şi datorează modul de a fi numai acţiunii condiţiilor de mediu, ci, deopotrivă, şi alcătuirii caracteristice şi autonome a materiei organice şi, deci, unei legi date odată cu viaţa. Alcătuirea dată a organismului este, deci, un produs al condiţiilor exterioare, pe de o parte, iar pe de alta, a predispoziţiilor inerente fiinţei vii. Ca atare, imaginea primordială trebuie corelată şi ea, pe de o parte, fără îndoială, cu anumite procese din natură, perceptibile prin simţuri, procese ce se repetă şi îşi fac efectul mereu, dar pe de altă parte, deopotrivă fără nici o îndoială, cu anumite predispoziţii interioare ale vieţii spirituale şi ale vieţii în genere. Lumina este întîmpinată de organism printr-o formaţie specifică, ochiul, iar fenomenul natural este întîmpinat de spirit

printr-o imagine, care îl sesizează exact aşa cum sesizează ochiul lumina. Şi exact aşa cum ochiul este o mărturie a activităţii creatoare autonome caracteristice materiei organice, imaginea primordială este o expresie a forţei formative proprii, necondiţionate a spiritului.

766 Imaginea primordială este astfel o expresie concentrată a procesului vital. Ea dă percepţiilor senzoriale şi celor interioare, spirituale, care apar la început în dezordine şi incoerent, un sens ordonator şi corelant şi eliberează astfel energia psihică din dependenţa sa de percepţia pură şi neînţeleasă. Ea leagă însă, totodată, energiile descătuşate prin percepţia stimulului, de un anumit sens ce dirijează apoi acţiunea pe căile corespunzătoare lui. Dă un curs energiilor inutilizabile acumulate, îndreptînd spiritul către natură şi transpunînd imboldul pur natural în forme spirituale.

767 Imaginea primordială este treapta premergătoare *ideii* (vezi **Idee**), este substratul ei germinativ. Din ea dezvoltă raţiunea, dînd la o parte *concretismul* (vezi **Concretism**) caracteristic şi necesar imaginii primordiale, un *concept* – adică tocmai o idee –, care se deosebeşte însă de toate conceptele celelalte prin faptul că nu e dat de experienţă, ci se dovedeşte a fi un principiu subiacent tuturor experienţelor. Această caracteristică a ideii derivă din imaginea primordială, care, ca expresie a structurii cerebrale specifice, conferă, totodată, o anumită formă oricărei experienţe.

768 Gradul eficacităţii psihologice a imaginii primordiale este determinat de atitudinea individului. Dacă atitudinea este introvertită, rezultă, în mod natural, ca urmare a sustragerii libido-ului de la obiectul exterior, o mai mare accentuare a obiectului interior, a gîndului. De aici urmează o dezvoltare deosebit de intensă a gîndului pe linia prescrisă inconştient de imaginea primordială. În felul acesta, imaginea primordială se manifestă mai întîi indirect. Continuarea dezvoltării pe planul gîndului

duce la idee, care nu este nimic altceva decît imaginea primordială ajunsă la o formulare de ordinul gîndului. Dincolo de idee duce numai dezvoltarea funcţiei opuse, ceea ce înseamnă că ideea, odată sesizată intelectual, va acţiona pînă la urmă asupra vieţii. Ea implică pentru asta sentimentul, care este însă, în acest caz, cu mult mai puţin diferenţiat şi, deci, mai concret decît gîndirea. De aceea, sentimentul este impur şi, fiind nediferenţiat, este încă în contopire cu inconştientul, iar individul este incapabil să reunească un astfel de sentiment cu ideea. În acest caz, imaginea primordială apare ca **simbol** (vezi acolo) în cîmpul vizual interior; cuprinde, pe de o parte, datorită naturii sale concrete, sentimentul aflat într-o stare nediferenţiată concretă; dar sesizează, totodată, datorită semnificaţiei sale, şi ideea – a cărei născătoare este ea însăşi, de altfel – şi reuneşte astfel ideea cu sentimentul. În modul acesta, imaginea primordială intervine ca mijlocitor şi dă dovadă tocmai de acea eficacitate eliberatoare, pe care a avut-o întotdeauna în religii. De aceea, aş pune mai degrabă pe seama imaginii primordiale ceea ce spune Schopenhauer despre idee, ideea trebuind înţeleasă, aşa cum am arătat la articolul **Idee**, nu ca ceva întru totul şi exclusiv aprioric, ci tocmai ca ceva totodată dedus şi dezvoltat. De aceea, în citatele pe care le dau mai jos din Schopenhauer, rog cititorul să înlocuiască de fiecare dată în text cuvîntul «idee» cu «imagine primordială», ca să ajungă la înţelegerea celor la care mă refer aici.

«De către individ ca atare, ea – ideea – nu este cunoscută niciodată, ci numai de cel care s-a ridicat deasupra oricărei vreri şi deasupra oricărei individualităţi, la subiectul pur al cunoaşterii: ea este, deci, accesibilă, numai geniului sau, încă, celui care printr-un spor al forţei sale pure de cunoaştere, provocat îndeobşte de opera geniului, ajunge într-o dispoziţie genială: de aceea ea nu este 769

direct, ci doar condiţionat comunicabilă, ideea sesizată şi reprodusă (de ex.) în opera de artă vorbind fiecăruia numai după măsura valorii sale intelectuale proprii» etc.

770 «Ideea este unitatea descompusă, în virtutea aprehendării noastre intuitive a timpului şi spaţiului, unitatea descompusă în multiplicitate.»

771 «Conceptul se aseamănă cu un recipient mort, în care tot ceea ce s-a introdus stă, într-adevăr, laolaltă, dar din care nici nu se poate scoate mai mult decît s-a introdus: ideea, dimpotrivă, dezvoltă în cel care a sesizat-o, reprezentări ce sînt noi în raport cu conceptul cu acelaşi nume: ea se aseamănă cu un organism viu, în dezvoltare, dotat cu forţă productivă, care scoate la iveală ceea ce nu era înmagazinat în el.»[56]

772 Schopenhauer a recunoscut clar că la «idee», la imaginea primordială, după definiţia mea, nu se poate ajunge pe calea pe care se formează un concept sau o «idee» («ideea» înţeleasă în sensul lui Kant, ca un «concept din noţiuni»[57]), ci că asta ţine şi de un element de dincolo de intelectul formativ, ceva de ordinul «dispoziţiei geniale», după spusele lui Schopenhauer, prin care nu se înţelege nimic altceva decît o stare afectivă. Căci de la idee se ajunge la imaginea primordială numai continuînd drumul ce a dus la idee, dincolo de culmea ideii, în funcţia opusă.

773 Imaginea primordială are, faţă de claritatea ideii, avantajul vitalităţii. Este un adevărat organism viu, «dotat cu forţă productivă», căci imaginea primordială este o organizare ereditară a energiei psihice, un sistem stabil, care nu este numai expresia, ci şi posibilitatea desfăşurării procesului energetic. Caracterizează, pe de o parte, modul în care s-a desfăşurat dintotdeauna, iarăşi şi iarăşi în

56 *Die Welt als Wille und Vorstellung*, vol.I, 49.

57 *Kritik der Reinen Vernunft*, Ed. Kehrbach, p.279.

același fel, procesul energetic și face posibilă totodată mereu aceeași desfășurare legică, permițînd o aprehendare sau sesizare psihică a situațiilor în așa fel încît vieții să-i poată fi întotdeauna dată o nouă continuare. Este, astfel, contrapartea necesară a *instinctului*, care e o acțiune adecvată, dar presupune o sesizare pe cît de conformă simțurilor, pe atît de adecvată a fiecărei situații. Aprehendarea situației date este asigurată de imaginea a priori existentă. Ea reprezintă formula aplicabilă, fără de care aprehendarea unei situații noi ar fi imposibilă.

Imaginea sufletului. Imaginea sufletului este un caz particular 887
al *imaginilor* (vezi **Imagine**) psihice pe care le produce inconștientul. După cum persona[58], atitudinea exterioară, este reprezentată în vise prin imaginea anumitor persoane care posedă însușirile respective într-o formă deosebit de pronunțată, sufletul, adică atitudinea interioară, este de asemenea reprezentat de către inconștient prin anumite persoane care posedă însușiri corespunzătoare sufletului. O asemenea imagine o numim imagine a sufletului. Uneori este vorba chiar de persoane complet necunoscute sau mitologice. De regulă, la bărbați, sufletul este reprezentat de către inconștient printr-un personaj feminin, iar la femei, printr-un personaj masculin. În acele cazuri în care individualitatea este inconștientă și, deci, asociată cu sufletul, sufletul apare ca un caracter de același sex. În toate acele cazuri în care este prezentă o identitate cu *persona* (vezi **Suflet**) și, deci, sufletul este inconștient, imaginea sufletului este atribuită unei persoane reale. Această persoană este obiectul unei iubiri intense sau a unei uri la fel de intense (sau este chiar obiect al fricii). Influențele acestei persoane au un caracter nemijlocit, de constrîngere necondiționată, ele

[58] Noțiunea de *persona* este definită la articolul **Suflet**, §879. (n.t.)

provocînd întotdeauna un răspuns afectiv. Afectul provine din faptul că o adevărată adaptare conştientă la obiectul ce reprezintă sufletul este imposibilă. Datorită imposibilităţii şi inexistenţei unei relaţii obiective, libido-ul se acumulează şi explodează într-o descărcare afectivă. Afectele vin întotdeauna să înlocuiască adaptările nereuşite. O adaptare conştientă la obiectul ce reprezintă sufletul este imposibilă tocmai pentru că sufletul îi este inconştient subiectului. Dacă i-ar fi conştient, l-ar putea deosebi de obiect şi ar putea înlătura totodată efectele nemijlocite ale obiectului, căci aceste efecte provin din proiecţia sufletului asupra obiectului.[59]

888 Ca purtător real al sufletului, la bărbat cea mai potrivită este o femeie, datorită aspectului feminin al sufletului său, iar pentru femeie se potriveşte cel mai mult un bărbat. Ori de cîte ori între sexe se instalează o relaţie necondiţionată, cu efecte – am putea spune – magice, este vorba de o proiecţie a imaginii sufletului. Iar cum asemenea relaţii sînt frecvente, sufletul trebuie să fie foarte frecvent inconştient, adică mulţi oameni trebuie să fie inconştienţi de felul cum se raportează ei la procesele psihice interioare. Deoarece această inconştienţă merge întotdeauna mînă în mînă cu o relativ deplină identificare cu *persona*, este evident că o astfel de identificare trebuie să fie de asemenea frecventă. Iar acest fapt corespunde realităţii, întrucît mulţi oameni se identifică, într-adevăr, cu atitudinea lor exterioară şi nu au, deci, un comportament conştient faţă de procesele interioare. Totuşi, se întîlnesc şi cazuri inverse, în care imaginea sufletului nu este proiectată, ci rămîne în subiect, ceea ce produce o asemenea identificare cu sufletul încît subiectul respectiv rămîne convins că modul în care se comportă faţă de procesele sale interioare este singurul şi adevăratul său caracter. În acest

[59] Vezi Jung, *Die Psychologie der Übertragung, Gesammelte Werke*, vol.XVI.

caz *persona*, fiind inconştientă, este proiectată, şi anume asupra unui obiect de acelaşi sex, ceea ce constituie fundamentul multor cazuri de homosexualitate manifestă sau mai mult latentă sau a unor cazuri de transfer asupra tatălui la bărbaţi şi asupra mamei la femei. În asemenea cazuri, este vorba întotdeauna de oameni cu o adaptare exterioară deficientă şi cu o relativă lipsă de relaţii, căci identificarea cu sufletul produce o atitudine orientată preponderent spre percepţia proceselor interioare, obiectul fiind privat astfel de o influenţă determinantă.

Dacă imaginea sufletului este proiectată, intervine o legătură 889
afectivă necondiţionată cu obiectul. Dacă nu este proiectată, apare o stare de relativă inadaptare, pe care Freud a descris-o, parţial, sub numele de *narcisism*. Proiecţia imaginii sufletului dezleagă de preocuparea privind procesele interioare, atîta timp cît comportamentul obiectului e în concordanţă cu cel al imaginii sufletului. Astfel, subiectul e pus în situaţia să-şi trăiască şi să-şi dezvolte *persona*. Dar oricum, obiectul nu va fi în nici un caz în stare să corespundă statornic cerinţelor imaginii sufletului, deşi există femei care, neglijîndu-şi propria viaţă, reuşesc să reprezinte pentru soţii lor, foarte multă vreme, o imagine a sufletului. Le dă concursul în acest sens instinctul feminin. Acelaşi lucru îl poate face, inconştient, şi un bărbat pentru soţia sa, doar că este împins astfel la fapte ce îi depăşesc pînă la urmă capacităţile, atît în bine cît şi în rău. Şi aici îşi dă concursul instinctul biologic masculin.

Dacă imaginea sufletului nu este proiectată, se instalează cu 890
timpul o diferenţiere de-a dreptul patologică a relaţiei cu inconştientul. Subiectul va fi copleşit în măsură tot mai mare de conţinuturi inconştiente pe care din cauza lipsei relaţiilor cu obiectul, nu le poate nici valorifica, nici prelucra în vreun fel. E de la sine înţeles că asemenea conţinuturi prejudiciază în foarte mare

măsură raportul cu obiectul. Aceste două atitudini sînt, fireşte, cazuri limită, două extreme, între care se plasează atitudinile normale. După cum se ştie, cel normal nu se remarcă nicidecum printr-o deosebită claritate, puritate sau profunzime a fenomenelor sale psihologice, ci mai degrabă printr-o nebulozitate generală a lor şi prin caracterul lor şters. La oameni cu o atitudine exterioară blîndă şi lipsită de agresivitate, imaginea sufletului are de regulă un caracter rău. Un exemplu literar de acest fel este femeia demonică, însoţitoare a lui Zeus în *Olympische Frühling* a lui Spitteler. Bărbatul ratat este adesea un purtător al imaginii sufletului pentru femeile idealiste, de unde şi «fantezia salvării» foarte frecventă în asemenea cazuri; acelaşi lucru se întîmplă şi la bărbaţi la care prostituata e înconjurată de aureola sufletului ce trebuie salvat.

911 **Imbold.** [60] Cînd în această lucrare sau în altele vorbesc despre imbold, mă refer la ceea ce se înţelege în mod obişnuit prin acest cuvînt, şi anume *constrîngerea* la anumite acţiuni. Constrîngerea poate veni de la un stimul extern sau intern care declanşează psihic mecanismul imboldului sau de la fenomene fundamentale organice ce se află în afara sferei relaţiilor cauzale psihice. Este *pornit din imbold* orice fenomen psihic care nu este cauzat de nici o intenţie a voinţei, ci de o constrîngere dinamică, fie că această constrîngere provine direct din surse organice, deci extra-psihice, fie că este, în esenţă, condiţionată de energii doar declanşate de intenţii ale voinţei, rezultatul produs depăşind efectul voit. Noţiunea de imbold cuprinde toate procesele psihice de a căror energie

[60] Am tradus *Trieb* prin *imbold*, şi nu prin *instinct*, ca în traducerile franceze din opera lui Jung, Jung folosind şi cuvîntul *Instinkt*, deseori într-un sens diferit de *Trieb* (după cum rezultă chiar din paragraful de faţă); şi nici prin *pulsiune*, ca în traducerile din Freud, acest cuvînt fiind deja încărcat de sensuri freudiene (n.t.).

conştientul nu poate dispune.[61] Conform acestei concepţii, afectele (vezi **Afect**) aparţin şi ele proceselor de tipul imboldurilor şi, de asemenea, procesele sentimentului (vezi **Sentiment**). Procesele psihice care în condiţii normale sînt procese supuse voinţei (adică supuse în întregime controlului conştient) pot deveni, în cazuri anormale, procese de tipul imboldurilor, dacă le este insuflată o energie inconştientă. Acest fenomen se produce în toate cazurile în care fie că sfera conştientului este îngrădită prin refularea unor conţinuturi incompatibile, fie că are loc un «abaissement du niveau mental»[62] (Janet) datorită oboselii, intoxicării sau proceselor cerebrale patologice în genere, într-un cuvînt: în toate cazurile în care conştientul nu mai controlează procesele puternic accentuate.

Procesele care au fost cîndva conştiente la un individ, dar cu 912
timpul au devenit *automate* nu le-aş denumi imbolduri, ci procese automate. Ele nici nu au, în mod normal, comportament de imbolduri, căci nu capătă niciodată, în condiţii normale, un caracter de constrîngere. O fac doar dacă le revine o energie ce le este străină.

Inconştient. Conceptul de inconştient este, pentru mine, un 915
concept *exclusiv psihologic* şi nu unul filozofic, cu sens metafizic. Inconştientul este, în concepţia mea, un concept limită psihologic care acoperă toate acele conţinuturi sau procese psihice ce nu sînt conştiente, adică nu sînt corelate în mod perceptibil cu eu-l. Îndreptăţirea de a vorbi, în genere, despre existenţa proceselor inconştiente, rezultă, pentru mine, numai şi numai din experienţă, şi anume în primul rînd din experienţa psihopatologică, din care rezultă dovezi neîndoielnice că, bunăoară într-un caz de amnezie

61 Vezi Jung, *Instinkt und Unbewußtes*, în *Über psychische Energetik und das Wesen der Träume.*, p.259, *Gesammelte Werke* , vol.VIII.

62 «coborîre a nivelului mental» (în franceză, n.t.).

isterică, eu-l nu ştie nimic de existenţa unor complexe psihice extinse, dar o procedură hipnotică simplă e în stare să facă imediat reproductibil conţinutul pierdut. Din miile de experienţe de acest fel se deduce îndreptăţirea de a vorbi despre existenţa conţinuturilor psihice inconştiente. Problema stării în care se găseşte un conţinut inconştient atîta timp cît nu este anexat conştientului, se sustrage oricărei cunoaşteri posibile. De aceea, e întru totul de prisos să ne hazardăm în presupuneri în această privinţă. Printre fanteziile de acest fel se numără ipoteza cerebraţiei, a procesului psihologic ş.a.m.d. Este de asemenea întru totul imposibil să specificăm care ar fi sfera inconştientului, adică ce conţinuturi ar fi cuprinse în el. În această privinţă nu poate hotărî decît experienţa. Din experienţă ştim mai întîi că un conţinut conştient poate deveni, prin pierderea valorii sale energetice, inconştient. Acesta este procesul normal al uitării. Aceste conţinuturi nu se pierd pur şi simplu sub pragul conştienţei, lucru pe care îl ştim din experienţa faptului că uneori, în împrejurări prielnice, ele se pot ivi chiar după decenii, din străfunduri, bunăoară în vise, sub hipnoză, în criptomnezie[63] sau prin împrospătarea asociaţiilor cu conţinutul uitat.

916 Alte experienţe ne învaţă că anumite conţinuturi conştiente pot cădea, fără pierderi considerabile de valoare, sub pragul conştienţei, prin uitare intenţionată – fenomen numit de Freud *refulare* a conţinuturilor penibile. Un efect asemănător apare prin disocierea personalităţii, adică prin disoluţia coeziunii conştientului în urma unor afecte violente sau în urma unui şoc nervos sau prin dezbinarea personalităţii în schizofrenie (Bleuler).

63 Vezi Flournoy, *Des Indes à la Planète Mars*, 1900; *Nouvelles observations sur un cas de somnambulisme avec glossolalie*, în *Archives de Psychologie*, I, 1901, p.101 şi Jung, *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene*, precum şi articolul despre *criptomnezie*, ambele în *Gesammelte Werke*, vol. I.

Tot din experienţă ştim că unele percepţii senzoriale, din pricina slabei lor intensităţi sau a distragerii atenţiei, nu ajung apercepţii conştiente, dar devin totuşi conţinuturi psihice prin apercepţie inconştientă, fapt ce poate fi demonstrat tot prin hipnoză, bunăoară. Acelaşi lucru se poate întîmpla cu anumite raţionamente şi alte feluri de combinaţii, care, datorită unei valori prea mici sau a distragerii atenţiei, rămîn inconştiente. În fine, experienţa ne mai învaţă că există conţinuturi psihice inconştiente coerente, de pildă imagini mitologice, care nu au fost niciodată obiecte ale conştienţei şi care provin, aşadar, întru totul dintr-o activitate inconştientă. 917

Pînă aici, experienţa ne oferă puncte de sprijin pentru a admite existenţa conţinuturilor inconştiente. Dar ea nu ne poate spune în nici un caz ce anume *ar putea fi* conţinut inconştient. Ar fi inutil să ne hazardăm în a emite ipoteze în această privinţă, deoarece e absolut imprevizibil cîte lucruri ar putea fi conţinuturi inconştiente. Unde se află limita inferioară a percepţiei senzoriale subliminale? Există vreo măsură a subtilităţii şi bogăţiei combinaţiilor inconştiente? Cînd se şterge complet un conţinut uitat? Aceste întrebări nu au răspuns. 918

Experienţa noastră de pînă acum privind natura conţinuturilor inconştiente ne permite totuşi să facem o anumită departajare a acestora. Putem deosebi un inconştient *personal*, care cuprinde toate achiziţiile existenţei personale, adică cele uitate, cele refulate, cele percepute, gîndite şi simţite subliminal. Pe lîngă aceste conţinuturi inconştiente personale există însă alte conţinuturi care nu provin din achiziţii personale, ci din posibilitatea ereditară a funcţionării psihice în genere, în speţă din structura cerebrală ereditară. Acestea sînt conţinuturile mitologice coerente, motivele sau imaginile care pot reapare oricînd şi oriunde fără tradiţie istorică sau migraţie. Aceste conţinuturi le numesc *colectiv inconştiente*. 919

După cum ne învaţă experienţa, conţinuturile inconştiente sînt implicate şi ele într-o anumită activitate, ca şi cele conştiente. Aşa cum din activitatea psihică conştientă reies anumite rezultate şi produse, din activitatea inconştientă reies de asemenea produse, de pildă vise şi fantezii. E o speculaţie inutilă să ne întrebăm cît de mare ar putea fi aportul conştientului la vise, bunăoară. Un vis ni se prezintă, nu-l creăm conştient. Desigur, reproducerea conştientă sau chiar percepţia în sine modifică mult visul, fără să suprime însă imboldul creator de provenienţă inconştientă.

920 Despre raportul funcţional al proceselor inconştiente cu conştientul trebuie să spunem că este *compensator* (vezi **Compensare**), procesul inconştient scoţînd la lumină – după cum arată experienţa – materialul subliminal constelat în starea de conştienţă, adică toate acele conţinuturi care, dacă totul ar fi conştient, nu ar putea lipsi din imaginea situaţiei conştiente. Funcţia compensatoare a inconştientului iese la lumină cu atît mai lămurit, cu cît mai unilaterală este atitudinea conştientă, fapt pentru care patologia ne furnizează din abundenţă exemple.

829 **Individ**. Individul este o fiinţă unică, individul psihologic este caracterizat prin psihologia sa unică în felul ei şi în anumite privinţe irepetabilă. Specificul psihicului individual apare mai puţin în elementele sale şi mai mult în conformările sale complexe. Individul (psihologic) sau individualitatea psihologică există a priori, inconştient, iar conştient numai în măsura în care există o conştienţă a specificului, adică o distingere conştientă de alţii. Odată cu individualitatea fizică este dată, ca ceva corelat, şi individualitatea psihică, dar, aşa cum spuneam, iniţial inconştient. E nevoie de un proces conştient de diferenţiere, de **individuaţie** (vezi acolo) pentru ca individualitatea să devină conştientă, adică pentru a o scoate din identitatea cu obiectul. Identitatea individua-

lităţii cu obiectul este echivalentă cu inconştienţa sa. Dacă individualitatea este inconştientă, nu există un individ psihologic, ci doar o psihologie colectivă a conştientului. În acest caz, individualitatea inconştientă apare ca fiind identică obiectului, este proiectată asupra obiectului. Obiectul are, în consecinţă, o valoare prea mare şi este prea puternic determinant.

Individualitate. Prin individualitate înţeleg unicitatea şi par- 824
ticularitatea individului din toate punctele de vedere psihologice. Individual este tot ceea ce nu e colectiv, aşadar tot ceea ce nu revine unui grup mai mare de indivizi. Elementele psihice nu pot fi considerate individuale, ci doar grupările şi conţinuturile lor unice şi specifice (vezi **Individ**).

Individuaţie. Noţiunea de individuaţie nu joacă un rol 825
neînsemnat în psihologia noastră. Individuaţia este, în general, procesul formării şi particularizării fiinţei individuale, în speţă dezvoltarea individului psihologic ca o fiinţă distinctă de cea generală, de psihologia colectivă. De aceea, individuaţia este un *proces de diferenţiere* care are drept ţel dezvoltarea personalităţii individuale. Individuaţia este o necesitate naturală întrucît înfrînarea ei printr-o orientare făcută preponderent sau chiar exclusiv după norme colective înseamnă o prejudiciere a activităţii vitale individuale. Individualitatea este însă chiar fizic şi fiziologic dată şi se exprimă, ca atare, şi psihologic. O puternică înfrînare a individualităţii înseamnă, de aceea, o mutilare atificială. Este, fără doar şi poate, clar că un grup social constituit din indivizi mutilaţi nu poate fi o instituţie sănătoasă şi pentru multă vreme viabilă, căci numai acea societate care îşi poate păstra coeziunea internă şi valorile colective lăsînd cea mai mare libertate posibilă indivizilor are şansa unei viabilităţi de lungă durată. Cum individul nu este

doar fiinţă individuală, ci existenţa sa presupune şi relaţii colective, nici procesul individuaţiei nu poate avea loc în *însingurare*, ci într-o corelaţie cît mai intensă şi cît mai extinsă cu colectivul.

826 Procesul psihologic al individuaţiei este strîns legat de aşa-numita *funcţie transcendentă*, prin această funcţie fiind date acele linii ale dezvoltării individuale, la care nu se poate ajunge nicidecum pe căile indicate de normele colective (vezi **Simbol**).

827 Individuaţia nu poate fi în nici un caz unicul ţel al educaţiei psihologice. Înainte de a putea fi luată drept ţel individuaţia, trebuie să se fi atins ţelul educării în sensul unei adaptări la normele colective ce constituie minimul necesar pentru existenţă: o plantă ce urmează să fie adusă la maxima desfăşurare a caracteristicilor sale, trebuie mai întîi să poată creşte în solul în care este plantată.

828 Individuaţia se află întotdeauna, mai mult sau mai puţin, în opoziţie cu norma colectivă, căci e o despărţire şi o diferenţiere de general şi o constituire a particularului, dar nu a unui particular *căutat*, ci a unui particular a priori întemeiat prin însăşi constituţia individului. Opoziţia cu norma colectivă este, de fapt, doar aparentă, poziţia individuală, privită mai îndeaproape, nefiind orientată *împotriva* normei colective, ci doar *în alt fel*. Calea individuală nici nu poate fi, propriu-zis, în opoziţie cu norma colectivă, deoarece opusul acesteia din urmă nu ar putea fi decît o *normă* contrară. Dar calea individuală, tocmai că nu este niciodată o normă. Norma se constituie din totalitatea căilor individuale şi are un drept la existenţă şi un efect propice vieţii numai atunci cînd există, în genere, căi individuale ce tind să se orienteze, din cînd în cînd, după o normă. O normă nu serveşte la nimic dacă are o valabilitate absolută. Un conflict real cu norma colectivă apare numai atunci cînd o cale individuală este ridicată la rang de normă, intenţie caracteristică individualismului extrem. Această intenţie este, firesc, patologică şi extrem de potrivnică vieţii. În consecinţă,

nu are nimic de-a face cu individuaţia, care deşi propune o altă cale, individuală şi distinctă, are nevoie, tocmai de aceea, şi de normă, pentru orientarea în relaţiile cu societatea şi pentru stabilirea corelaţiei vital necesare a individului cu societatea. De aceea, individuaţia duce la o valorificare naturală a normei colective, în timp ce unei orientări exclusiv colective a vieţii, norma îi devine în tot mai mare măsură superfluă, moralitatea propriu-zisă pierzîndu-se astfel. *Cu cît mai puternică este normarea colectivă a omului, cu atît mai pronunţată devine imoralitatea sa individuală.* Individuaţia coincide cu dezvoltarea conştientului din *starea* iniţială *de identitate* (vezi **Identitate**). De aceea, individuaţia înseamnă o lărgire a sferei conştientului şi a vieţii psihologice conştiente.

Intelect. Numesc intelect **gîndirea** (vezi acolo) dirijată. 830

Introiecţie. Termenul de introiecţie a fost introdus de Avenarius[64] într-un sens echivalent proiecţiei. Procesul de transfer al unui conţinut subiectiv în obiect, la care se referea Avenarius poate fi foarte bine descris prin noţiunea de proiecţie, aşa încît, pentru acest proces, ar trebui păstrat termenul de «proiecţie». Ferenczi, în schimb, defineşte noţiunea de introiecţie în opoziţie cu «proiecţia» şi anume ca pe o atragere a obiectului în sfera de interes subiectivă, «proiecţia» însemnînd, dimpotrivă, un transfer spre exterior a unui conţinut subiectiv, în obiect. În timp ce paranoicul izgoneşte în afara eu-lui său pornirile devenite neplăcute, neuroticul se salvează preluînd în eu-l său propriu o parte cît mai mare cu putinţă a lumii exterioare spre a o face obiect al unor fantezii inconştiente.[65] Primul mecanism este proiecţia, iar cel de-al doilea 831

64 *Der menschliche Weltbegriff*, 1905, p.25.

65 Ferenczi, *Introjektion und Übertragung*, 1910, p.10.

este introiecţia. Introiecţia este un fel de «proces de diluare», o «extindere a sferei de interes». După Ferenczi introiecţia există şi ca proces normal.

832 Din punct de vedere psihologic, introiecţia este aşadar un proces de disimilare. Introiecţia înseamnă o identificare a obiectului cu subiectul, iar proiecţia, dimpotrivă: o distingere a obiectului de subiect, prin intermediul unui conţinut subiectiv transferat în obiect. Introiecţia este un proces de extravertire, deoarece pentru identificarea cu obiectul este nevoie de o simţire în obiect, adică de empatie şi de o luare în posesie a lui. Se pot deosebi introiecţii *pasive* şi introiecţii *active*; primei forme îi aparţin procesele de transfer ce au loc în cursul tratamentului nevrozelor şi absolut toate cazurile în care obiectul exercită o atracţie necondiţionată asupra subiectului; celeilalte forme îi aparţine empatia ca proces de adaptare.

833 **Introvertire.** Introvertire se numeşte o întoarcere spre interior a **libido**-ului (vezi acolo). Acest lucru exprimă un raport negativ al subiectului cu obiectul. Interesul nu se deplasează spre obiect, ci se retrage dinspre el, îndărăt asupra subiectului. Cel care are o atitudine introvertită, gîndeşte, simte şi acţionează într-un mod care lasă clar să se vadă că subiectul constituie motivaţia principală, în timp ce obiectului îi revine o valoare cel mult secundară. Introvertirea poate avea un caracter mai degrabă intelectual sau mai degrabă bazat pe sentiment, după cum poate fi caracterizat şi prin intuiţie sau senzaţie. Introvertirea este *activă* dacă subiectul *vrea* o anumită izolare faţă de obiect şi *pasivă*, dacă subiectul nu este în stare să reîntoarcă asupra obiectului fluxul de libido venit dinspre acesta. Dacă introvertirea este atitudinea obişnuită, se vorbeşte despre un *tip* introvertit *(vezi **Tip**)*.

Intuiţie. Intuiţia (de la intueri – a privi în) este, în concepţia 834
mea, o funcţie psihologică fundamentală (vezi **Funcţie**). Intuiţia este o funcţie psihologică ce produce percepţii *pe cale inconştientă*. Această percepţie poate avea ca obiect orice: obiecte exterioare şi interioare sau corelaţii ale lor. Intuiţia se caracterizează prin faptul că nu este nici percepţie senzorială, nici sentiment, nici concluzie a intelectului, cu toate că poate să apară şi în aceste forme. În cazul intuiţiei, orice conţinut se prezintă ca un tot gata conturat, fără ca noi să fim în stare să dăm socoteală sau să descoperim în ce mod a luat naştere acest conţinut. Intuiţia este un mod de sesizare instinctivă, indiferent a cărui conţinut. Este, ca şi **senzaţia** (vezi acolo) o funcţie de percepţie **iraţională** (vezi acolo). Conţinuturile sale au, ca şi cele ale senzaţiei, caracterul a ceva dinainte dat, contrar caracterului de «dedus», «produs» al conţinuturilor sentimentului şi gîndirii. Cunoştinţele intuitive au, de aceea, caracterul lor specific de certitudine, caracterul lor neîndoielnic, care i-a permis lui Spinoza să considere «scientia intuitiva» drept o formă superioară de cunoaştere[66]. Intuiţia are această trăsătură comună cu senzaţia, a cărei certitudine are drept temei şi cauză fundamentul său fizic. Certitudinea intuiţiei se bazează, deopotrivă, pe o stare psihică bine determinată, dar a cărei naştere şi prezenţă nu au fost conştientizate. Intuiţia apare în formă *subiectivă* şi *obiectivă*; prima este percepţia unor stări psihice inconştiente, de provenienţă în principal subiectivă, iar a doua percepţia unor stări ce se bazează pe percepţia subliminală a unor obiecte şi pe sentimentele şi gîndurile subliminale provocate de acestea. Se deosebesc şi forme *concrete* şi *abstracte* de intuiţie, după gradul de participare al senzaţiei. Intuiţia concretă duce la percepţii legate de starea lucrurilor, pe cînd cea abstractă duce la percepţia unor corelaţii ideatice.

66 Tot aşa şi Bergson.

Intuiţia concretă este un proces reactiv, întrucît rezultă direct din situaţiile date. Intuiţia abstractă însă necesită, ca şi senzaţia abstractă, un anumit element direcţionant, o voinţă sau o intenţie.

835 Intuiţia este, alături de senzaţie, o caracteristică a psihologiei infantile şi primitive. Ea permite copilului şi primitivului să perceapă, în contraparte cu impresia senzorială puternică, imaginea mitologică, treaptă anterioară **ideii** (vezi acolo). Intuiţia se raportează compensator la senzaţie şi este, ca şi senzaţia, matricea din care se dezvoltă gîndirea şi sentimentul ca funcţii raţionale. Intuiţia este o funcţie iraţională, deşi multe intuiţii se pot descompune ulterior în componentele lor, modul în care au apărut putînd fi adus astfel în consens cu legile raţiunii. Cel care îşi orientează atitudinea după principiul intuiţiei, adică după percepţiile conţinuturilor inconştiente, aparţine *tipului intuitiv* [67] (vezi **Tip**). După felul cum este valorificată intuiţia, fie spre interior, pentru cunoaştere şi contemplare interioară, fie spre exterior, pentru acţiune şi realizări, se distinge un intuitiv introvertit şi unul extravertit. În cazuri anormale, intervine o exagerată contopire cu şi dependenţă de conţinuturile inconştientului colectiv, tipul intuitiv devenind astfel extrem de iraţional şi incomprehensibil.

836 **Iraţional**. Folosesc acest concept, nu în sensul de «contrar raţiunii», ci în sensul de «exterior raţiunii», referindu-mă, mai precis, la ceea ce nu poate fi fundamentat raţional. Aici îşi au locul faptele elementare, de pildă faptul că Pămîntul are o Lună, că, bunăoară, clorul este un element, că apa îşi atinge densitatea maximă la 4°C etc. Iraţionalul este, apoi, întîmplătorul, chiar dacă s-ar putea pune în evidenţă ulterior o eventuală cauzalitate raţională.[68] Iraţionalul

[67] Meritul de a fi descoperit acest tip îi aparţine lui M.Moltzer.

[68] Vezi Jung, *Synchronizität als ein Prinzip akausaler Zusammenhänge*, *Ges.W ., VIII.*

este un factor al fiinţei, care, prin complicarea explicaţiilor raţionale, poate fi mereu împins îndărăt, dar care, pînă la urmă, complică explicaţia într-atît încît depăşeşte puterea de înţelegere raţională a gîndirii, atingîndu-i limitele înainte ca aceasta să fi subsumat întreaga lume unei reţele de legi ale raţiunii. O explicaţie pur raţională a unui obiect real existent (nu numai statuat, aşadar) este o utopie sau un ideal. Numai un obiect statuat poate fi explicat pe deplin raţional, căci în acesta nu este, de la bun început, cu nimic mai mult decît ceea ce a statuat raţiunea gîndirii. Chiar şi ştiinţa empirică statuează obiecte raţional limitate, căci, prin eliminarea intenţionată a întîmplătorului, nu permite studiul obiectului real în totalitatea sa, ocupîndu-se numai de o parte a acestuia, pusă în evidenţă tocmai în vederea studiului raţional. Astfel, gîndirea ca *funcţie dirijată* este raţională, deopotrivă şi sentimentul. Dacă însă aceste funcţii nu se opresc asupra unei selecţii raţional determinate de obiecte sau însuşiri sau relaţii între obiecte, ci asupra celor percepute întîmplător, inerente obiectului real, atunci scapă de sub dirijare şi pierd astfel ceva din caracterul lor raţional, deoarece înregistrează întîmplătorul. Devin astfel parţial iraţionale. Gîndirea şi sentimentul care se orientează după percepţii întîmplătoare şi sînt deci iraţionale, sînt, respectiv *gîndire* şi *sentiment de tip intuitiv* sau *senzorial. Intuiţia*, precum şi *senzaţia* sînt funcţii psihologice care îşi ating perfecţiunea în *perceperea absolută* a evenimentului, în genere. Prin însăşi natura lor, deci, trebuie să fie îndreptate către întîmplătorul absolut şi posibilitatea acestuia; deci trebuie să fie complet lipsite de dirijare raţională. Le numesc, de aceea, funcţii iraţionale, spre deosebire de gîndire şi sentiment, care ajung la perfecţiune printr-o conformare deplină legilor raţiunii.

Deşi iraţionalul ca atare nu poate fi niciodată obiectul unei 837
ştiinţe, este de mare importanţă pentru o psihologie practică să

evalueze corect componenta iraţională. Căci psihologia practică ridică multe probleme care nu pot fi nicidecum soluţionate raţional, ci necesită o dezlegare iraţională, adică dezlegarea pe o cale care nu corespunde legilor raţiunii. Printr-o căutare exclusivă a căilor raţionale sau prin convingerea că orice conflict poate fi aplanat raţional, găsirea adevăratei soluţii iraţionale poate fi de multe ori compromisă (vezi şi **Raţional**).

850 **Libido.**[69] Prin libido înţeleg *energia psihică.* Energia psihică este intensitatea procesului psihic, *valoarea sa psihologică.* Prin asta nu trebuie să înţelegem vreo valoare de natură morală, estetică sau intelectuală conferită procesului psihic, valoarea lui psihologică fiind definită pur şi simplu de forţa sa *determinantă,* care se exteriorizează în anumite efecte psihice (în «eficienţa» sa). Prin libido nu înţeleg nici o *forţă* psihică, aşa cum au crezut adesea, în mod greşit, criticii. Nu ipostaziez conceptul de energie, ci îl folosesc ca pe un concept pentru intensităţi sau valori. Problema existenţei sau inexistenţei unei forţe psihice specifice nu are nimic de-a face cu conceptul de libido. Folosesc adesea expresia de libido în acelaşi sens cu «energie». Am arătat pe larg în lucrările indicate în nota de subsol că sîntem îndreptăţiţi să numim energia psihică libido.

854 **Nivel obiect.** Prin interpretare la nivel obiect înţeleg acea explicare a unui vis sau a unei fantezii, prin care persoanele şi raporturile apărute sînt puse în corespondenţă cu persoane sau raporturi reale, obiectiv existente. Din contră, printr-o interpretare la **nivel subiect** (vezi acolo) persoanele şi raporturile apărute în vis sînt puse în corespondenţă cu entităţi subiective.

[69] Vezi Jung, *Wandlungen und Symbolen der Libido,* p.119, în ediţie nouă: *Symbole der Wandlung, Gesammelte Werke* vol.V şi *Über psychische Energetik und das Wesen der Träume,* p.7, *Gesammelte Werke,* vol. VIII.

Concepţia lui Freud asupra visului rămîne aproape exclusiv la nivel obiect, întrucît dorinţele onirice sînt interpretate ca fiind raportate la obiecte reale sau sînt puse în corelaţie cu procese sexuale, care ţin de sfera fiziologică, adică extra-psihologică.

Nivel subiect. Prin interpretare la nivel subiect înţeleg acel 892
mod de a privi un vis sau o fantezie conform căruia persoanele sau relaţiile ce apar în cadrul lor sînt raportate la factori subiectivi, aparţinînd în totalitate psihicului propriu al subiectului. Se ştie că imaginea unui obiect în psihicul nostru nu este niciodată absolut identică obiectului însuşi, ci, cel mult, asemănătoare. Se formează, ce-i drept, prin percepţia senzorială şi prin apercepţia stimulului respectiv, dar totuşi prin procese ce aparţin deja psihicului nostru şi sînt doar generate de obiect. Mărturia simţurilor noastre coincide, conform experienţei, în mare măsură cu proprietăţile obiectului, dar apercepţia noastră suferă influenţe subiective ce sînt aproape imposibil de întrezărit, care îngreunează extrem de mult cunoaşterea corectă a unui caracter uman, bunăoară. O entitate psihică atît de complexă cum este caracterul uman, oferă, de altfel, percepţiei senzoriale pure extrem de puţine puncte de sprijin. Cunoaşterea sa cere şi empatie, reflecţie şi intuiţie. Datorită acestor complicaţii, judecata finală este, firește, întotdeauna, de o valoare foarte îndoielnică, astfel că imaginea pe care ne-o formăm despre un obiect uman, este în orice caz, extrem de subiectiv condiţionată. De aceea, în psihologia practică e bine să facem o deosebire strictă între *imago-ul* unui om şi existenţa sa reală. Ca urmare a formării sale extrem de subiective, un imago este nu arareori mai degrabă imaginea unui complex de funcţii ale subiectului, decît imaginea obiectului însuşi. Iată de ce este esenţial, în examinarea analitică a produselor inconştiente, ca imago-ul să nu fie considerat identic cu obiectul, ci să fie considerat mai degrabă o imagine a relaţiei

subiective cu obiectul. Tocmai în asta constă înţelegerea la nivel subiect.

893 Din examinarea unui produs inconştient la nivel subiect rezultă prezenţa unor judecăţi şi tendinţe subiective, cărora obiectul le serveşte drept purtător. Dacă, deci, într-un produs inconştient apare imago-ul unui obiect, nu este vorba neapărat de obiectul real, ci totodată, ba poate chiar în mai mare măsură, de un complex de funcţii ale subiectului (vezi şi **Imagine a sufletului**). Aplicarea interpretării la nivel subiect ne permite o interpretare psihologică completă nu numai viselor, ci şi a operelor literare, în care personajele sînt reprezentante ale unor complexe de funcţii relativ autonome din psihicul autorului.

855 **Orientare**. Numesc orientare principiul general al unei atitudini (vezi **Atitudine**). Orice atitudine se orientează după un anumit punct de vedere, fie că acest punct de vedere este conştient sau nu. O aşa-numită atitudine de tip putere se orientează conform punctului de vedere al puterii eu-lui asupra influenţelor şi condiţiilor ce l-ar putea reprima. O atitudine de tip gîndire se orientează, de pildă, după principiile logicii, ca legi ale sale supreme. O atitudine de tip senzaţie se orientează după percepţia senzorială a faptelor date.

856 **«Participation mystique»**. Acest termen provine de la Lévy-Bruhl[70] şi denumeşte un mod specific de ataşare psihologică de obiect, care constă în faptul că subiectul nu se poate distinge clar de obiect, ci este legat de acesta printr-o relaţie nemijlocită, ce poate fi numită şi identitate parţială. Această identitate se întemeiază pe o stare de indistincţie aprioric a obiectului şi subiectului.

[70] Lévy-Bruhl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, 1912.

Participarea mistică este, de aceea, rămăşiţa unei stări primordiale. Ea nu priveşte întreaga relaţie a subiectului cu obiectul, ci numai anumite relaţii în care apare fenomenul acestei corelări specifice. Desigur, participarea mistică este un fenomen ce poate fi observat cel mai bine la primitivi; dar există foarte frecvent şi la omul civilizat, ba poate chiar cu aceeaşi extindere şi intensitate. La omul civilizat, se instalează, de regulă, între persoane, mai rar între o persoană şi un lucru. În primul caz e vorba de o aşa-numită relaţie de transfer, în care caz obiectul exercită (de regulă) o acţiune oarecum magică, adică necondiţionată asupra subiectului. În al doilea caz, este vorba fie de o acţiune de felul acesta exercitată de un obiect, fie de un fel de identificare cu un obiect sau cu ideea acelui obiect.

Persona. Vezi **Suflet.** 857

Proiecţie. Proiecţie înseamnă transferarea în exterior, într-un 870
obiect, a unui proces subiectiv (în opoziţie cu **Introiecţia**, vezi acolo). Proiecţia este un proces de disimilare, deoarece un conţinut subiectiv este înstrăinat subiectului şi încorporat oarecum într-un obiect. Poate fi vorba atît de conţinuturi penibile, incompatibile, de care subiectul se debarasează astfel, cît şi de valori pozitive, inaccesibile subiectului din anumite motive, de pildă ca urmare a faptului că el se subestimează. Proiecţia se întemeiază pe **identitatea** (vezi acolo) arhaică a subiectului cu obiectul, dar poate fi numită cu adevărat proiecţie abia în momentul în care intervine necesitatea desfacerii identităţii cu obiectul. O astfel de necesitate intervine atunci cînd identitatea devine supărătoare, adică atunci cînd absenţa conţinutului proiectat aduce prejudicii importante adaptării şi este deci de dorit ca acest conţinut să fie readus în subiect. Din acest moment, identitatea parţială existentă anterior

capătă caracter de proiecţie. Se numeşte proiecţie, aşadar, o stare de identitate care a fost remarcată şi a devenit astfel obiectul criticii, fie a criticii subiectului însuşi, fie a criticii altuia.

871 Se deosebesc proiecţii *pasive* şi proiecţii *active*. Prima formă este forma obişnuită a tuturor proiecţiilor patologice şi a multor proiecţii normale, care nu sînt rezultatul vreunei intenţii, ci sînt evenimente exclusiv automate, întîmplătoare. Cealaltă formă apare ca parte componentă esenţială a actului *empatiei*. **Empatia** (vezi acolo) este, de fapt, în ansamblul ei, un proces de introiecţie deoarece serveşte la aducerea obiectului într-o relaţie intimă cu subiectul. Pentru a realiza o astfel de relaţie, subiectul separă din sine însuşi un conţinut, de pildă un sentiment, îl transpune în obiect însufleţindu-l astfel şi atrage în felul acesta obiectul în sfera sa subiectivă. Dar forma activă a proiecţiei se regăseşte, totodată, şi în actul judecăţii destinate să separe subiectul de obiect. În acest caz, o judecată subiectivă este desprinsă din subiect şi transpusă în obiect ca fiind realmente inerentă lucrurilor, despărţindu-se astfel subiectul de obiect. Proiecţia este un proces de introvertire, deoarece, în opoziţie cu introiecţia, nu este însoţită de atragerea în interior şi identificarea, ci de distingerea şi separarea obiectului de subiect. De aceea joacă un rol important în paranoia, care duce, de regulă, la o totală izolare a subiectului.

872 **Psihic**. Vezi **Suflet.**

873 **Raţional** este ceea ce corespunde raţiunii. Înţeleg raţiunea ca pe o atitudine al cărei principiu este să modeleze gîndirea, sentimentul şi acţiunea după valori obiective. Valorile obiective se constituie din experienţa comună a faptelor psihologice pe de o parte exterioare, pe de alta interioare. Aceste experienţe ar putea să nu constituie totuşi «valori» obiective, dacă nu ar fi

«valorizate» ca atare de subiect, ceea ce este deja un act al raţiunii. Atitudinea raţională, care ne permite să considerăm valabile valorile obiective, nu este însă opera subiectului izolat, ci a istoriei omenirii.

Majoritatea valorilor obiective – şi, deci, implicit, raţiunea 874
însăşi – sînt complexe de reprezentări transmise din vechime şi bine stabilite, la a căror organizare au lucrat nenumărate secole, din aceeaşi necesitate din care şi natura organismului viu reacţionează, în genere, la condiţiile comune şi mereu repetate ale mediului şi le vine în întîmpinare cu complexe de funcţii corespunzătoare, de pildă, cu ochiul perfect adaptat naturii luminii. De aceea, s-ar putea vorbi despre o raţiune universală metafizică, preexistentă, dacă această preexistenţă nu ar fi în genere indispensabil condiţionată de reacţia organismului la acţiunea exterioară comună – gînduri ce au fost exprimate deja de Schopenhauer. Raţiunea umană, nu este, deci, nimic altceva decît expresia adaptării la fapticitatea comună, care s-a sedimentat treptat în complexe de reprezentări bine organizate, care constituie valorile obiective. Legile raţiunii sînt, deci, acele legi care definesc şi reglementează atitudinea «corect» adaptată. Raţional este tot ceea ce se conformează acestor legi, iar **iraţional** (vezi acolo) tot ceea ce iese din sfera acestor legi.

Gîndirea şi sentimentul sînt funcţii raţionale, întrucît sînt 875
influenţate decisiv de momentul reflecţiei. Ele îşi ating pe deplin scopul atunci cînd se conformează perfect legilor raţiunii. Funcţiile iraţionale, în schimb, sînt cele care urmăresc percepţia pură, precum intuirea şi perceperea senzorială, căci ele trebuie să înlăture cît se poate de mult raţionalul care presupune excluderea a tot ceea ce e exterior raţiunii, spre a putea ajunge la o percepţie deplină a oricărei fapticităţi.

876 **Reductiv** înseamnă «ceea ce duce îndărăt». Folosesc această expresie pentru a desemna acea metodă de interpretare psihologică, care înţelege produsul inconştient nu din unghiul de vedere al exprimării simbolice, ci *semiotic*, ca semn sau simptom al unui proces mai profund. În consecinţă, metoda reductivă tratează produsul inconştient în sensul unei reduceri la elementele sale, la procesele sale de bază, fie că acestea sînt reminiscenţe ale unor evenimente ce au avut într-adevăr loc, fie că sînt procese elementare ce afectează psihicul. Metoda reductivă este deci orientată înapoi, spre deosebire de **metoda constructivă** (vezi acolo), atît în sensul istoriei, cît şi în sensul figurat al reducerii unei entităţi complexe şi diferenţiate la fenomene generale şi elementare. Atît metoda de interpretare freudiană, cît şi cea adleriană sînt reductive, întrucît amîndouă fac o reducere la procese elementare – dorinţe sau tendinţe spre putere –, în ultimă instanţă de natură infantilă sau fiziologică. Produsului inconştient îi revine astfel, inevitabil, numai valoarea unei exprimări inadecvate, pentru care termenul de **simbol** (vezi acolo) nu poate fi în nici un caz folosit. Efectul reducţiei în ce priveşte interpretarea procesului inconştient este un efect de descompunere, întrucît fie duce îndărăt la nivelele istorice anterioare ale fenomenului, anihilîndu-l, fie îl reintegrează acelor procese elementare din care a provenit.

801 **Sentiment** *(Fühlen).*[71] Consider sentimentul una din cele patru funcţii psihologice fundamentale. Nu mă pot afilia acelei direcţii psihologice care concepe sentimentul ca pe un fenomen secundar, dependent de «reprezentări» sau senzaţii, ci consider, cu Hoeffding, Wundt, Lehmann, Külpe, Baldwin şi alţii, că este o funcţie

[71] *Fühlen* se referă la funcţia sentiment, pe cînd *Gefühl* la sentimente particulare. Vezi şi nota 7 de la *Descrierea generală a tipurilor.* (n.t.)

autonomă sui generis.[72] Sentimentul *(Gefühl)* este mai întîi un proces care are loc între eu şi un conţinut dat, şi anume un proces care conferă conţinutului o anumită *valoare*, în sensul acceptării sau respingerii («plăcere», «neplăcere»), iar apoi şi un proces care, indiferent de conţinutul conştient momentan sau de senzaţiile momentane, poate apare – să zicem – izolat, ca «dispoziţie». Acest din urmă proces poate să derive cauzal din conţinuturi conştiente anterioare, dar nu neapărat, căci poate să provină la fel de bine din conţinuturi inconştiente, după cum o dovedeşte din plin psihopatologia. Dar şi dispoziţia, fie că e generală, fie că e doar sentiment parţial, constituie o valorizare, dar nu a unui conţinut singular bine definit al conştientului, ci a stării globale momentane a conştientului, şi anume tot în sensul unei acceptări sau a unei respingeri. Sentimentul este, deci, un proces în întregime *subiectiv*, care poate fi în toate privinţele independent de stimuli exteriori, chiar dacă se insinuează, de fapt, în orice senzaţie.[73] Chiar o senzaţie «indiferentă» are o «tonalitate afectivă», şi anume tocmai pe cea a indiferenţei, prin care e exprimată tot o valorizare. Sentimentul este, de aceea, tot un mod de a *judeca*, diferit însă de judecata intelectuală, căci are loc nu în vederea formării unei corelări conceptuale, ci în vederea unei acceptări sau respingeri mai degrabă subiective. Valorizarea prin sentiment se extinde asupra *tuturor* conţinuturilor conştientului, de orice natură ar fi acestea. Dacă intensitatea sentimentului creşte, ia naştere un **afect** (vezi acolo),

[72] Pentru istoria conceptului de sentiment şi pentru teoria sentimentului vezi Wundt, *Grundriß der Psychologie*, 1902, p.35. Nahlowsky, *Das Gefühlsleben in seinen wesentlichsten Erscheinungen* etc., 1907. Ribot, *Psychologie der Gefühle*, 1903. Lehmann, *Die Hauptgesetze des menschilchen Gefühlslebens*, 1908. Villa, *Einleitung in die Psychologie der Gegenwart*, 1902, p.208.

[73] Pentru deosebirea dintre sentiment şi senzaţie vezi Wundt *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, vol.I, 1902, p.350.

adică o stare afectivă cu inervări corporale considerabile. Sentimentul se deosebeşte de afect prin faptul că nu produce inervaţii corporale observabile, adică nu produce nici mai multe, nici mai puţine decît un proces obişnuit de gîndire.

802 Sentimentul obişnuit, «simplu» este **concret** (vezi acolo), adică amestecat cu elemente ale altor funcţii, foarte frecvent cu senzaţii, de pildă. În acest caz special poate fi denumit *afectiv* sau (ca în această lucrare, de pildă) *senzaţie afectivă,* prin care înţelegem o contopire inseparabilă a sentimentului cu elemente de senzaţie. Acest amestec caracteristic există în toate cazurile în care sentimentul se dovedeşte a fi nediferenţiat şi cel mai evident în psihicul unui neurotic cu gîndire diferenţiată. Deşi sentimentul este o funcţie în sine, autonomă, el poate deveni dependent de o altă funcţie, de pildă de gîndire, devenind astfel un sentiment care ţine isonul gîndirii şi care rămîne nerefulat din conştient numai în măsura în care se integrează în corelaţiile intelectuale.

803 Trebuie să deosebim sentimentul *abstract* de sentimentul obişnuit, concret. Aşa cum conceptul abstract (vezi **Gîndire**) lasă la o parte distincţiile dintre lucrurile pe care le concepe, sentimentul abstract se ridică deasupra deosebirilor conţinuturilor singulare pe care le valorizează şi produce o «dispoziţie» sau o stare afectivă, care include diferitele valori singulare, suspendîndu-le astfel. Aşa cum gîndirea ordonează conţinuturile conştientului după concepte, sentimentul ordonează conţinuturile conştiente după valorile lor. Cu cît este mai concret sentimentul, cu atît mai subiectivă şi mai personală este valoarea ce o conferă şi dimpotrivă, cu cît este mai abstract sentimentul, cu atît mai generală şi mai obiectivă este valoarea conferită de el. După cum un concept perfect abstract nu mai acoperă unicitatea şi specificitatea lucrului, ci numai generalitatea şi nedeterminatul său, tot aşa nici sentimentul perfect

abstract nu se mai suprapune cu momentul singular şi caracteristicile sale afective, ci numai cu totalitatea momentelor şi cu nedeterminatul din ele. Sentimentul este o funcţie *raţională*, ca şi gîndirea, pentru că, după cum arată experienţa, valorile sînt conferite în general după legi ale raţiunii, aşa cum şi conceptele se formează după legi ale raţiunii.

Fireşte, cu definiţiile de mai sus, nu este deloc caracterizată 804
natura sentimentului, ci este doar circumscris exterior sentimentul. Puterea de înţelegere intelectuală se dovedeşte a fi incapabilă să formuleze într-un limbaj conceptual natura sentimentului, căci gîndirea aparţine unei categorii incomensurabile cu sentimentul, după cum, de altfel, nici una dintre funcţiile psihologice fundamentale nu poate fi în totalitate exprimată printr-o alta. Iată de ce nici o definiţie intelectuală nu va fi în stare vreodată să redea specificul sentimentului într-un mod cît de cît satisfăcător. Printr-o clasificare a sentimentelor nu vom cîştiga nimic pentru înţelegerea naturii lor, deoarece nici cea mai precisă clasificare nu ne va putea da decît acel conţinut, intelectual sesizabil, cu care se corelează sentimentele, fără să fie sesizat astfel specificul sentimentului. Cîte conţinuturi diferite, intelectual sesizabile, există, atîtea sentimente vor fi deosebite, fără ca sentimentele însele să fie astfel exhaustiv clasificate, căci dincolo de toate clasele de conţinuturi intelectual sesizabile posibile, există încă sentimente ce se sustrag oricărei clasificări intelectuale. Chiar gîndul unei clasificări este intelectual şi deci străin naturii sentimentului. De aceea trebuie să ne mulţumim cu o delimitare a conceptului.

Modul de valorizare prin sentiment poate fi asemănat cu 805
apercepţia intelectuală, fiind, de fapt, o *apercepţie a valorii.* Există o apercepţie afectivă *activă* şi una *pasivă*. Actul pasiv al sentimentului se caracterizează prin faptul că un conţinut trezeşte sau atrage sentimentul, constrînge subiectul la participare afecti-

vă. Actul activ al sentimentului conferă, în schimb, valori, pornind de la subiect, valorizează conţinutul conform intenţiei, şi anume conform unei intenţii afective şi nu intelectuale. Sentimentul activ este, deci, o funcţie *dirijată*, o acţiune a voinţei, de pildă a iubi în opoziţie cu a fi îndrăgostit, această din urmă stare fiind un sentiment pasiv, *nedirijat*, aşa cum o arată şi limba, căci prima situaţie e denumită ca o activitate, pe cînd a doua ca o stare. Sentimentul nedirijat este *intuiţie afectivă*. Într-un sens strict, aşadar, numai sentimentul activ, dirijat poate fi numit *raţional*, în timp ce sentimentul pasiv este *iraţional*, întrucît produce valori fără participarea şi eventual chiar împotriva intenţiei subiectului.

806 Dacă atitudinea globală a individului se orientează după funcţia sentiment, vorbim de un *tip sentiment* (vezi Tip).

809 **Sentiment** *(Gefühl)*. Sentimentul este conţinutul sau materialul funcţiei sentiment, determinat printr-o discriminare afectivă.

786 **Senzaţie**. Senzaţia este în concepţia mea una din funcţiile psihologice fundamentale. Wundt consideră de asemenea că face parte din fenomenele psihice elementare[74].

787 Senzaţia este o funcţie psihologică ce transformă un stimul fizic în percepţie. Senzaţia este deci identică funcţiei percepţiei. Senzaţia trebuie deosebită strict de *sentiment*, întrucît sentimentul este un proces complet diferit, care se poate insinua, eventual, ca tonalitate afectivă, în senzaţie. Senzaţia se raportează nu numai la stimulul fiziologic extern, ci şi la cel intern, adică la

[74] Pentru istoria conceptului de senzaţie, vezi Wundt, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, I, 1902, p.350. Dessoir, *Geschichte der neueren deutlichen Psychologie*, 1894. Villa, *Einleitung in die Psychologie der Gegenwart*, 1902. Hartmann, *Die moderne Psychologie*, 1901.

modificări organice interne. Senzaţia este, de aceea, în primă instanţă, percepţie senzorială, adică percepţie prin mijlocirea organelor de simţ şi percepţie a senzaţiilor corporale (senzaţii kinestezice, vasomotorice etc.). Ea este, pe de o parte, un element al reprezentării, întrucît transformă imaginea percepută a obiectului exterior într-o reprezentare, iar pe de altă parte, un element al sentimentului, întrucît prin percepţia modificărilor corporale conferă sentimentului caracterul de afect (vezi **Afect**). Întrucît senzaţia prezintă conştientului modificările corporale, ea reprezintă şi imboldurile fiziologice. Nu este identică acestora, căci este doar o funcţie perceptivă.

Trebuie să facem distincţie între senzaţia concretă, senzorială şi 788
cea abstractă. Prima include formele mai sus prezentate. A doua este însă un tip de senzaţie abstras, adică rupt de alte elemente psihice. Senzaţia concretă nu apare niciodată în stare «pură», ci însoţită întotdeauna de reprezentări, sentimente şi gînduri. Senzaţia abstractă, în schimb, constituie o formă de percepţie care ar trebui numită «estetică», întrucît ea, urmîndu-şi propriul principiu, se izolează de orice imixtiune a distingerii obiectului perceput, precum şi de orice imixtiune subiectivă al sentimentului şi gîndurilor, ridicîndu-se astfel la un grad de puritate pe care senzaţia concretă nu-l atinge niciodată. Senzaţia concretă a unei flori, de pildă, nu furnizează numai percepţia florii înseşi, ci şi a codiţei, frunzelor, locului florii etc. Ea se încarcă, de asemenea, fără întîrziere, de sentimentele de plăcere sau de neplăcere provocate de cele văzute sau de percepţiile afective survenite concomitent sau de gînduri cum ar fi, de pildă, clasificarea botanică respectivă. Senzaţia abstractă, dimpotrivă, ridică de îndată caracteristica senzorială evidentă a florii, de pildă: culoarea sa roşie aprinsă, la rangul de conţinut principal sau unic al conştientului, rupt de orice amestecuri colaterale. Senzaţia abstractă este proprie, în prin-

cipal, artistului. Ea este, ca orice abstracţie, un produs al diferenţierii funcţiei, şi, aşadar, nu ceva originar. Forma originară a funcţiei este întotdeauna concretă, adică amestecată (vezi **Arhaism** şi **Concretism**). Senzaţia concretă este, ca atare, un fenomen reactiv. Dimpotrivă, senzaţia abstractă nu e niciodată lipsită, ca orice abstracţie, de altfel, de voinţă, adică de un element direcţionant. Voinţa îndreptată spre abstractizarea senzaţiei este expresia şi promotorul *atitudinii estetice.*

789 Senzaţia marchează foarte puternic firea copilului şi a primitivului, precumpănind, în orice caz, faţă de gîndire şi sentiment, dar nu neapărat faţă de intuiţie. Căci consider senzaţia ca fiind percepţia conştientă, în timp ce intuiţia o consider percepţie inconştientă. Senzaţia şi intuiţia constituie, după părerea mea, o pereche de contrarii sau două funcţii ce se compensează reciproc, întocmai ca gîndirea şi sentimentul. Funcţiile gîndire şi sentiment ca funcţii autonome se dezvoltă ontogenetic şi filogenetic din senzaţie. (Fireşte, şi din intuiţie, ca o contraparte necesară a senzaţiei.)

790 Senzaţia, în măsura în care e un fenomen elementar, constituie un dat imediat, nesupus legilor raţiunii, spre deosebire de gîndire şi sentiment. Spun, de aceea, că senzaţia este o funcţie iraţională (vezi **Iraţional**), chiar dacă raţiunii îi reuşeşte să combine un mare număr de senzaţii într-o corelaţie raţională.

791 Un om, care îşi orientează atitudinea globală după principiul senzaţiei, aparţine *tipului* senzaţie *(vezi **Tip**).*

792 Senzaţiile normale sînt relative, adică au o intensitate aproximativ corespunzătoare intensităţii stimulului fizic. Senzaţiile patologice nu sînt relative, adică sînt anormal de slabe sau anormal de puternice; în primul caz ele sînt inhibate, în al doilea, exagerat amplificate. Inhibiţia provine din dominaţia altei funcţii, iar amplificarea dintr-o anormală contopire cu o

altă funcţie, de pildă cu o funcţie sentiment sau gîndire încă nediferenţiată. Amplificarea exagerată a senzaţiei încetează, aşadar, de îndată ce funcţia contopită cu senzaţia devine o funcţie în sine, diferenţiată. Exemple deosebit de edificatoare în acest sens oferă psihologia nevrozelor, în care se manifestă o puternică *sexualizare* (Freud) a altor funcţii, adică o contopire a senzaţiei sexuale cu alte funcţii.

Simbol. Conceptul de simbol este, în concepţia mea, strict 894
diferit de conceptul de simplu *semn*. Semnificaţia simbolică şi cea semiotică sînt lucruri complet diferite. În cartea lui Ferrero[75] nu este vorba propriu-zis de simbol, ci de *semn*. Vechiul obicei, bunăoară, de a înmîna la vînzarea unui teren o bucată de glie e numit în mod obişnuit «simbolic», dar prin natura sa este exclusiv semiotic. Bucata de glie este un *semn* care reprezintă întregul teren. Roata cu aripi a angajaţilor căilor ferate nu este un simbol al căii ferate, ci un semn ce marchează apartenenţa la întreprinderea căilor ferate. Simbolul, în schimb, presupune întotdeauna ca expresia aleasă să desemneze sau să formuleze cel mai bine cu putinţă un fapt relativ necunoscut, dar a cărui existenţă este recunoscută sau necesară. Aşa încît, dacă roata cu aripi a angajatului căilor ferate ar fi interpretată ca simbol, s-ar afirma astfel că omul respectiv ar avea de-a face cu o entitate necunoscută, a cărei esenţă nu ar putea fi exprimată mai bine prin nimic altceva decît prin roata cu aripi.

Orice concepţie care explică expresia simbolică ca pe o analo- 895
gie sau desemnare prescurtată a unui lucru cunoscut este *semiotică*. O concepţie care explică expresia simbolică ca pe o formulare optimă şi deci, evident, nereprezentabilă mai clar sau mai

75 Ferrero, *Les lois psychologiques du symbolisme*, 1895.

caracteristic în nici un alt mod, a unui lucru relativ necunoscut, este *simbolică*. O concepţie care explică expresia simbolică ca pe o circumscriere sau reformulare intenţionată a unui lucru cunoscut, este *alegorică*. Interpretarea crucii ca un simbol al iubirii lui Dumnezeu este *semiotică*, deoarece cuvintele «iubirea lui Dumnezeu» reprezintă faptul ce trebuie exprimat în mod mai adecvat şi mai bine decît o cruce, care mai poate avea multe alte semnificaţii. Este, în schimb, simbolică acea explicare a crucii care o priveşte, dincolo de orice explicaţie imaginabilă, ca pe o expresie a unui fapt mistic sau transcendent, a unui fapt, aşadar, în primul rînd psihologic, fapt pînă acum necunoscut şi neînţeles, care are drept cea mai adecvată şi cea mai bună expresie a sa – crucea.

896 Atîta timp cît un simbol este viu, el este expresia unui lucru ce nu poate fi caracterizat mai bine în alt fel. Simbolul este viu numai atîta timp cît poartă în sine o semnificaţie. Dar de îndată ce sensul lui vede lumina zilei, adică este găsită acea expresie care formulează lucrul căutat, aşteptat sau bănuit, mai bine decît simbolul de pînă acum, simbolul este *mort*, adică nu mai are decît o importanţă istorică. De aceea, se mai poate vorbi despre el ca despre un simbol, dar cu presupunerea tacită că se vorbeşte despre ceea ce a fost pe cînd nu se născuse încă din el expresia sa mai bună. Modul în care tratează Pavel, precum şi vechea speculaţie mistică simbolul crucii, arată că pe atunci el era un simbol viu, care reprezenta, într-un mod *de neîntrecut*, ceva ce era de nespus. Pentru orice explicaţie ezoterică, simbolul este mort, căci prin ezoterie el capătă – sau se pretinde că ar fi căpătat – o expresie mai bună, devenind astfel un simplu semn convenţional pentru o corelaţie de altfel mai deplin şi mai bine cunoscută. Simbolul este viu numai pentru poziţia exoterică.

O expresie statuată pentru un lucru cunoscut va rămîne pentru totdeauna un simplu semn şi nu va putea fi niciodată un simbol. De aceea, este absolut imposibil să formezi un simbol viu, încărcat de semnificaţii, din corelaţii cunoscute. Ceea ce se poate forma în felul acesta nu va conţine niciodată mai mult decît s-a introdus acolo. Orice produs psihic, în măsura în care constituie, momentan, cea mai bună formă de exprimare pentru o stare de fapt necunoscută sau numai relativ cunoscută anterior, poate fi înţeles ca simbol, întrucît sîntem înclinaţi să acceptăm că expresia ar desemna şi ceea ce este abia bănuit, şi ceea ce nu este încă prea clar cunoscut. În măsura în care o teorie ştiinţifică include o ipoteză şi, deci, este o desemnare anticipatoare a unor fapte încă necunoscute în esenţa lor, ea este un simbol. Apoi, orice fenomen psihologic este un simbol, dacă admitem ipoteza că el spune sau înseamnă mai multe lucruri şi alte lucruri decît cele la care poate accede cunoaşterea actuală. Această ipoteză poate apare practic în toate cazurile cînd este prezentă o conştiinţă interesată de noi posibilităţi de interpretare a lucrurilor. Ea este imposibilă, chiar pentru aceeaşi conştiinţă, numai atunci cînd ea însăşi a formulat o expresie care trebuie să spună exact atît cît s-a intenţionat în momentul formulării ei, de exemplu: o expresie matematică. Dar această îngrădire nu rămîne nicidecum în vigoare pentru o altă conştiinţă. Chiar şi expresia matematică poate fi înţeleasă ca simbol al unui fapt psihic necunoscut, cu ţelurile formării sale ascunse, în măsura în care nu se poate demonstra că acest fapt ar fi cunoscut celui care a creat expresia semiotică şi deci, expresia neputînd fi obiectul unei utilizări conştiente. 897

Dacă ceva este sau nu este simbol, depinde în primul rînd de atitudinea celui care îl observă, a unui intelect, de pildă, care priveşte faptul dat nu numai ca atare, ci şi ca expresie a unor necunoscute. De aceea este pe deplin posibil ca cineva să definească 898

un lucru care lui nu i se pare deloc simbolic, dar acesta să pară simbolic altcuiva. Cazul invers este de asemenea posibil. Există totuşi produse al căror caracter simbolic nu depinde numai de atitudinea celui ce le observă, ci se revelează prin ele însele ca simboluri, exercitînd un efect simbolic asupra observatorului. Acestea sînt produse în aşa fel structurate încît ar fi lipsite de orice sens dacă nu ar avea un sens simbolic. Un triunghi cu un ochi înscris în el este atît de lipsit de sens ca fapt pur, încît observatorului îi este imposibil să-l conceapă ca pe un simplu joc întîmplător. O asemenea structură impune nemijlocit înţelegerea sa simbolică. Acest efect este susţinut fie de apariţia frecventă şi identică a aceleiaşi structuri, fie de o execuţie deosebit de îngrijită a lui, însemne ale unei valori deosebite ce i se conferă.

899 Simbolurile care nu au un efect prin ele însele, un efect de tipul celui descris mai sus, sînt fie moarte, adică depăşite de formulări mai bune, fie produse a căror natură simbolică depinde exclusiv de atitudinea observatorului. Putem numi, prescurtat, această atitudine, care percepe fenomenul dat ca fiind simbolic, *atitudine simbolică*. Ea este numai parţial justificată de natura lucrurilor, fiind, parţial, rezultatul unui anumit Weltanschauung[76], care conferă evenimentului, fie el mare sau mărunt, un sens şi pune mult mai mult preţ pe acest sens decît pe fapticitatea pură. Acest mod de a vedea lucrurile se opune altuia, care pune întotdeauna accentul pe fapticitatea pură şi subordonează sensul, faptelor. Pentru această din urmă atitudine nu există niciodată simboluri, acolo unde simbolistica depinde numai de modul de observare. Dar, totuşi, există şi pentru ea simboluri, şi anume tocmai din acelea care silesc observatorul să bănuiască existenţa unui sens ascuns. Imaginea unui zeu cu cap de taur se poate interpreta ca un trup de

[76] viziune asupra lumii (în germană, n.t.)

om cu cap de taur. Dar o astfel de interpretare nu prea va ţine piept interpretării simbolice, căci simbolul este prea evident pentru a putea fi trecut cu vederea.

Un simbol a cărui natură simbolică este evidentă, nu este 900
neapărat un simbol *viu*. El poate avea efect, de pildă, numai asupra intelectului istoric sau filozofic. E de interes intelectual sau estetic. Un simbol poate fi numit viu numai dacă este o expresie cît se poate de bună şi cît se poate de completă a celor întrezărite, dar încă neştiute de observator. În aceste condiţii, simbolul obligă la participare inconştientul. Are efecte dătătoare de viaţă şi provocatoare la viaţă. Cum spune Faust: «Ce straniu efect are semnul acesta asupra mea...».

Simbolul viu formulează un fragment inconştient esenţial şi 901
cu cît mai general răspîndit este acest fragment, cu atît mai general este şi efectul simbolului, căci atinge în fiecare coarda comună. Cum simbolul este, pe de o parte, expresia cea mai bună cu putinţă şi cea mai potrivită în epoca dată pentru ceea ce este încă necunoscut, el trebuie să provină din tot ce are mai diferenţiat şi mai complicat atmosfera spirituală contemporană lui. Cum, pe de altă parte, însă, simbolul trebuie să includă în sine ceea ce apropie un grup mai mare de oameni, pentru a avea în genere efect asupra acestuia, el trebuie să sesizeze tocmai ceea ce poate avea în comun acest grup de oameni. Iar asta nu poate fi niciodată ceea ce este cel mai diferenţiat, cel mai greu de atins, căci la acestea ajung şi pe acestea le înţeleg numai cei puţini, ci trebuie să fie ceva încă suficient de primitiv pentru ca omniprezenţa sa să fie deasupra oricărei îndoieli. Numai dacă sesizează astfel de lucruri şi numai dacă le aduce la expresia cea mai adecvată cu putinţă, poate avea simbolul un efect general. În asta constă efectul puternic şi totodată eliberator al unui simbol social viu.

902 Şi exact acelaşi lucru pe care l-am spus aici despre simbolul social este valabil şi pentru simbolul individual. Există produse psihice individuale, care au, în mod evident, caracter de simbol, care cer în mod manifest să fie înţelese ca simboluri. Au pentru individ o însemnătate funcţională asemănătoare cu cea a simbolurilor sociale pentru un grup uman mai mare. Aceste produse nu sînt însă niciodată exclusiv conştiente sau de origine exclusiv inconştientă, ci provin dintr-o conlucrare egală a conştientului şi a inconştientului. Produsele pur conştiente, precum şi produsele exclusiv inconştiente nu sînt, prin ele însele, neapărat simboluri, ci rămîne la latitudinea atitudinii simbolice a conştiinţei ce le observă să le confere caracter de simbol. Dar pot fi înţelese deopotrivă şi ca fapte condiţionate pur cauzal, oarecum în sensul în care erupţia roşie a scarlatinei poate fi înţeleasă ca un «simbol» al scarlatinei. Se vorbeşte, totuşi, în acest caz, pe bună dreptate, de un «simptom» şi nu de un simbol. Freud a vorbit, de aceea, pe bună dreptate, din punctul lui de vedere, nu de tratamente *simbolice*, ci *simptomatologice*[77], deoarece pentru el fenomenele acestea nu sînt simbolice, în sensul definit aici, ci semne simptomatice ale unui anumit proces fundamental, general cunoscut. Există desigur neurotici care cred că produsele lor inconştiente, care sînt în primul rînd şi în principal simptome de boală, sînt simboluri de o însemnătate deosebit de mare. Dar, în general, nu se întîmplă aşa. Dimpotrivă, neuroticul de astăzi este chiar prea mult tentat să înţeleagă şi ceea ce are, de fapt, însemnătate, numai ca «simptom». Faptul că există două concepţii contrare, susţinute cu ardoare şi de o parte şi de alta, privind sensul sau lipsa de sens a lucrurilor, ne învaţă că există, fără doar şi poate, procese care nu exprimă vreun sens deosebit, care sînt pure consecinţe, nimic altceva decît simptome şi alte

77 Freud, *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*.

procese, care poartă în sine un sens ascuns, care nu decurg, pur şi simplu, din ceva, ci mai degrabă tind să devină ceva şi care, de aceea, sînt simboluri. Rămîne la latitudinea tactului nostru şi a simţului nostru critic să hotărască unde avem de-a face cu simptome şi unde cu simboluri.

Simbolul este întotdeauna o formaţiune de natură extrem de 903
complexă, căci se compune din date ale tuturor funcţiilor psihice. Are, ce-i drept, o latură ce vine în întîmpinarea raţiunii, dar şi o latură inaccesibilă acesteia, căci este alcătuit nu numai din date de natură raţională, ci şi din date iraţionale ale percepţiei pure interioare şi exterioare. Cu bogăţia sa de semnificaţii abia întrezărite, simbolul se adresează atît gîndirii, cît şi sentimentului, iar plasticitatea sa specifică, dacă ia forme senzoriale, stimulează atît senzaţia cît şi intuiţia. Simbolul viu nu poate lua naştere într-un spirit obtuz şi nedezvoltat, căci un asemenea spirit se va mulţumi cu simbolurile deja existente pe care i le oferă tradiţia. Numai dorinţa arzătoare a unui spirit foarte dezvoltat, căruia simbolurile oferite nu-i mai furnizează unirea supremă într-o *singură* expresie, poate produce un nou simbol. Întrucît însă simbolul provine tocmai din realizările sale ultime şi supreme şi trebuie totodată să includă şi cele mai profunde temelii ale fiinţei sale, el nu poate reieşi unilateral din funcţiile spirituale foarte diferenţiate, ci trebuie, în aceeaşi măsură, să decurgă şi din pornirile de cea mai joasă şi primitivă speţă. Pentru ca această conlucrare de stări contradictorii să fie în genere posibilă, ambele stări trebuie să stea conştient alături, în deplinătatea contrastului lor. Această stare trebuie să fie o violentă dezbinare cu sine însuşi, întrucît teza şi antiteza se neagă, iar eu-l trebuie totuşi să recunoască participarea sa necondiţionată atît la teză, cît şi la antiteză. Dacă are loc o subordonare a uneia din părţi, simbolul va fi preponderent produsul părţii celeilalte şi în aceeaşi măsură va fi mai puţin simbol şi mai mult simptom, mai precis

simptom al unei antiteze refulate. În măsura în care însă un simbol este pur şi simplu simptom, îi lipseşte efectul eliberator, căci nu mai exprimă deplinul drept la existenţă al tuturor părţilor psihicului, ci aminteşte de reprimarea antitezei, deşi conştientul nu-şi dă seama de acest lucru.

904 Dacă însă subzistă o deplină egalitate şi îndreptăţire a contrariilor, datorată participării necondiţionate a eu-lui la teză şi antiteză, se ajunge la o stagnare a voinţei, căci nimic nu mai poate fi voit, deoarece orice motiv îşi are alături cu aceeaşi intensitate motivul contrar. Cum însă viaţa nu va suporta niciodată o stagnare, ia naştere o acumulare a energiei vitale, care ar duce la o stare insuportabilă, dacă din tensiunea contrariilor nu s-ar constitui o nouă funcţie unificatoare, care conduce dincolo de contrarii. Aceasta se constituie însă în mod natural din regresia de libido produsă de acumulare. Cum din pricina totalei dezbinări a voinţei, un progres nu mai este posibil, libido-ul se scurge îndărăt, torentul curge parcă îndărăt spre izvoarele sale, adică prin suspendarea şi inactivitatea conştientului, se produce o activitate a inconştientului, unde îşi au rădăcinile comune, arhaice, toate funcţiile diferenţiate, unde subzistă acea indistincţie de conţinuturi din care mentalitatea primitivă mai are multe reminiscenţe.

905 Prin activitatea inconştientului este scos la iveală astfel un conţinut constelat în egală măsură de teză şi de antiteză, care se comportă compensator (vezi **Compensare**) faţă de amîndouă. Cum acest conţinut prezintă o relaţie atît cu teza cît şi cu antiteza, el constituie o temelie comună pe baza căreia contrariile se pot uni. Dacă ne referim, de pildă, la contradicţia dintre senzorialitate şi spiritualitate, atunci conţinutul comun născut din inconştient, în virtutea bogăţiei sale în raporturi spirituale, oferă o expresie bine venită tezei spirituale, iar în virtutea plasticităţii sale senzoriale, sesizează atitudinea senzorială. Iar eu-l scindat între teză şi anti-

teză îşi găseşte în temeiul comun contrapartea, propria sa expresie unică, pe care se grăbeşte să şi-o însuşească, spre a se salva din scindare. De aceea, tensiunea contrariilor se scurge în expresia comună şi o apără de lupta, numaidecît începută, ce are loc pentru ea şi în ea, între contrariile care încearcă, amîndouă, să dea o dezlegare noii expresii în sensul lor. Spiritualitatea face din expresia inconştientului ceva spiritual, iar senzorialitatea ceva senzorial, una vrînd s-o facă ştiinţă sau artă, iar cealaltă trăire senzorială. Dezlegarea produsului inconştient într-un fel sau altul reuşeşte numai dacă eu-l nu a fost complet scindat, ci doar situat mai mult de o parte sau de cealaltă. Dacă unei părţi îi reuşeşte dezlegarea produsului inconştient, atunci nu numai produsul inconştient va cădea de acea parte, ci şi eu-l, instalîndu-se astfel o identificare a eu-lui cu funcţia privilegiată (vezi **Funcţie slab diferenţiată**). Ca urmare, procesul de scindare se va repeta mai tîrziu, la un nivel superior.

906 Dacă, datorită fermităţii eu-lui, nu-i reuşeşte nici tezei, nici antitezei să dezlege produsul inconştient, atunci se dovedeşte că expresia inconştientă este superioară atît unei părţi cît şi celeilalte. Fermitatea eu-lui şi superioritatea expresiei comune asupra tezei şi antitezei mi se par a fi corelate, ele condiţionîndu-se reciproc. Uneori va părea că fermitatea individualităţii astfel născute este decisivă, alteori că expresia inconştientă devine o forţă superioară, care obligă eu-l la o necondiţionată fermitate. În realitate însă, s-ar părea că fermitatea şi determinarea individualităţii, pe de o parte, şi forţa superioară a expresiei inconştiente, pe de altă parte, nu sînt decît semne ale uneia şi aceleiaşi stări.

907 Dacă expresia inconştientă se menţine în suficientă măsură, atunci ea se constituie într-o materie primă de nedescompus, ci doar de modelat, care va deveni un obiect comun al tezei şi antitezei. Ea va deveni astfel un conţinut nou care, dominînd întreaga

atitudine, înlătură scindarea şi constrînge forţa contrariilor la un curs comun. Astfel, stagnarea vieţii este suspendată, viaţa îşi poate urma cursul cu forţe noi şi ţeluri noi.

908 Procesul acesta pe care tocmai l-am descris, l-am numit, în totalitatea sa, *funcţie transcendentă,* înţelegînd aici prin «funcţie», nu o funcţie fundamentală, ci o funcţie complexă, compusă din alte funcţii, şi nereferindu-mă prin «transcendent» la vreo calitate metafizică, ci la faptul că prin această funcţie se produce trecerea de la o atitudine într-o altă atitudine. Materia primă prelucrată de teză şi antiteză, care prin procesul său de modelare uneşte contrariile, este simbolul viu. În materia sa primă de nedescompus pentru o lungă perioadă, pentru o întreagă epocă, stă bogăţia sa în semnificaţii profunde, iar în forma pe care materia primă o capătă prin acţiunea contrariilor, stă efectul său asupra tuturor funcţiilor psihice. Referiri vagi la fundamentele procesului de formare a simbolurilor se găsesc în relatările eliptice despre perioadele de iniţiere ale fondatorilor de religii, de pildă Isus şi Satana, Buddha şi Mara, Luther şi diavolul, Zwingli şi istoria sa anterioară lumească, reînvigorarea lui Faust prin contractul său cu diavolul, la Goethe. În *Zarathustra* găsim, spre sfîrşit, un exemplu excelent de reprimare a antitezei în personajul «omului odios».

891 **Sine.**[78] Ca un concept empiric, sinele semnifică totalitatea fenomenelor psihice din om. Exprimă unitatea şi deplinătatea întregii personalităţi. Întrucît însă aceasta din urmă, datorită componentei sale inconştiente, nu poate fi conştientă decît în parte, noţiunea de sine este, de fapt, în parte, potenţial empirică şi, deci, în aceeaşi măsură, un *postulat.* Cu alte cuvinte, cuprinde experimentabilul şi inexperimentabilul, respectiv încă neexperi-

[78] Această definiţie a fost scrisă în 1958 pentru vol. VII din *Gesammelte Werke.*

mentatul. Aceste însuşiri le are în comun cu multe noţiuni din ştiinţele naturii care sînt mai mult nomina decît idei. Întrucît deplinătatea, constituită din conţinuturi conştiente precum şi inconştiente, este un postulat, conceptul corespunzător este *transcendent*, căci presupune, pe temeiuri empirice, prezenţa unor factori inconştienţi şi caracterizează astfel o fiinţare ce nu poate fi descrisă decît în parte, rămînînd însă în parte pro tempore incognoscibilă şi nedelimitabilă. Cum, practic, există fenomene ale conştientului şi ale inconştientului, sinele ca deplinătate psihică are un aspect conştient, precum şi unul inconştient. Empiric, sinele apare în vise, mituri şi basme sub forma «personalităţii supraordonate», ca rege, erou, profet, mîntuitor etc. sau sub forma unui simbol al deplinătăţii ca cercul, patratul, quadratura circuli, crucea etc. Cum reprezintă o complexio oppositorum, o unificare a contrariilor, poate să apară ca o dualitate unită, cum ar fi, bunăoară, tao ca un joc între yang şi yin, fraţii învrăjbiţi sau eroul şi adversarul său (dragonul, fratele rău, duşmanul de moarte, Faust şi Mefisto etc.); ceea ce înseamnă că empiric, sinele apare ca un joc de lumini şi umbre, deşi conceptual este înţeles ca o deplinătate şi deci ca o unitate, în care contrariile sînt unite. Cum un asemenea concept este de neintuit el este – tertium non datur – şi din acest motiv transcendent. El ar fi chiar – logic – o speculaţie goală, dacă nu ar desemna şi nu ar denumi simbolul unităţii, empiric întîlnit. Sinele nu este o idee filozofică, întrucît nu îşi declară propria existenţă, adică nu se ipostaziază. Intelectual, are numai însemnătatea unei ipoteze. Simbolurile sale empirice posedă, în schimb, foarte frecvent, o însemnată *numinozitate* (ca, de pildă, o mandala), adică o valoare emoţională apriorică (de pildă «Deus est circulus...», tetratys-ul pitagoreic, cuaternitatea etc.) şi se dovedeşte astfel a fi o *reprezentare arhetipală*, care se

distinge de alte reprezentări de acest fel prin faptul că, corespunzător însemnătăţii conţinutului său şi numinozităţii sale, ocupă o poziţie centrală.

909 **Sintetic.** Vezi **Constructiv.**

877 **Suflet.** În cursul cercetărilor mele privind structura inconştientului, m-am văzut nevoit să fac o distincţie conceptuală între suflet şi *psihic*. Prin psihic înţeleg totalitatea proceselor psihice, atît conştiente cît şi inconştiente. Prin suflet, în schimb, înţeleg un anumit complex de funcţii, bine delimitat, pe care l-am putea caracteriza foarte bine ca pe o «personalitate». Pentru a arăta mai în amănunt la ce mă refer, trebuie să iau în consideraţie anumite puncte de vedere mai îndepărtate. Este vorba îndeosebi de fenomenele somnambulismului, dedublării caracterului, disocierii personalităţii, în a căror cercetare s-au făcut remarcaţi în primul rînd cercetători francezi, care ne-au apropiat de punctul de vedere al unei posibile pluralităţi de personalităţi în unul şi acelaşi individ.

878 Este fără doar şi poate clar că o asemenea pluralitate de personalităţi nu îşi poate face apariţia niciodată la un individ normal; dar posibilitatea unei disocieri a personalităţii, demonstrată prin aceste cazuri, ar trebui să existe, măcar sub forma unor indicii, şi în limitele normalului. Şi, într-adevăr, unei observaţii psihologice făcute cu ceva mai multă acuitate îi reuşeşte fără prea mari dificultăţi să descopere la indivizi normali, cel puţin indicii sau urme de disociere a caracterului. E suficient, bunăoară, să urmărim atent pe cineva, în împrejurări diferite, ca să descoperim cît de şocant i se schimbă personalitatea la trecerea dintr-un anturaj în altul, reieşind de fiecare dată un caracter bine conturat şi în mod evident diferit de cel dinainte. În zicătoarea «înger pe stradă, diavol acasă» îşi găseşte o expresie izvorîtă din experienţa cotidiană, fenomenul

disocierii personalităţii. Un anumit anturaj cere o anumită atitudine. Cu cît mai mult timp sau cu cît mai des este cerută această atitudine corespunzătoare anturajului, cu atît mai lesne devine o atitudine obişnuită. Foarte mulţi oameni din clasa cultivată trebuie să se mişte îndeobşte în două anturaje total diferite, în cercul de acasă, în familie şi în viaţa profesională. Cele două anturaje total diferite cer două atitudini total diferite, care determină o dedublare a caracterului proporţională cu gradul *identificării* eu-lui (vezi **Identificare**) cu fiecare atitudine. Conform condiţiilor şi necesităţilor sociale, caracterul social se orientează pe de o parte după aşteptările şi cerinţele mediului profesional, şi pe de altă parte după intenţiile şi ambiţiile subiectului. Caracterul de acasă ar trebui să se formeze, de regulă, mai mult după nevoile de comfort şi comoditate ale subiectului şi aşa se face că oameni extrem de energici, îndrăzneţi, încăpăţînaţi şi hotărîţi în viaţa publică par, acasă şi în familie, joviali, blînzi, toleranţi şi slabi. Care să fie oare adevăratul lor caracter, personalitatea lor reală? E imposibil de răspuns la această întrebare.

Această scurtă reflecţie arată că nici la individul normal disocierea caracterului nu este de domeniul imposibilului. Şi tocmai de aceea, sîntem îndreptăţiţi să tratăm disocierea personalităţii ca pe o problemă a psihologiei normale, deopotrivă. După părerea mea – ca să continuăm discuţia – la întrebarea de mai sus s-ar putea răspunde că un asemenea om nu are, în genere, un caracter real, adică nu este, în genere, **individual** (vezi acolo), ci **colectiv** (vezi acolo) sau, cu alte cuvinte, corespunzător împrejurărilor generale, aşteptărilor generale. Dacă ar fi individual, ar avea un singur caracter, unul şi acelaşi, cu toate diferenţele în atitudine. El nu ar fi identic cu atitudinea momentului şi nu ar putea şi nu ar vrea să-şi împiedice individualitatea să se manifeste cumva, atît într-o stare cît şi în cealaltă. De fapt, el este individual, ca orice fiinţă, dar

879

inconştient. Prin identificarea sa, mai mult sau mai puţin totală, cu atitudinea momentului înşeală cel puţin pe ceilalţi şi adesea chiar pe sine însuşi în ce priveşte adevăratul său caracter; îşi pune o *mască*, despre care ştie că e pe potriva intenţiilor sale, pe de o parte, şi a cerinţelor şi opiniilor anturajului său, pe de alta, şi astfel precumpăneşte cînd un aspect, cînd celălalt. Această mască, adică atitudinea adoptată ad hoc, o numesc *persona*[79] cum se numea masca actorilor antici.

880 Cele două atitudini din cazul de mai sus constituie două personalităţi colective, pe care le putem subsuma simplu numelui de persona sau personae. Am arătat deja mai sus că adevărata individualitate este diferită de amîndouă. Persona este, ca atare, un complex de funcţii ce se formează din motive de adaptare sau din nevoia de comoditate, dar nu este identică individualităţii. Complexul de funcţii al personei se referă exclusiv la raportul cu obiectul.

881 Dar relaţia individului cu obiectul exterior trebuie deosebită net de relaţia sa cu subiectul. Prin subiect înţeleg în primul rînd acei vagi sau obscuri stimuli, sentimente, gînduri sau senzaţii, care nu ne parvin în mod explicit din continuitatea trăirii conştiente legate de obiect, ci se ivesc mai degrabă, tulburător şi inhibant, uneori chiar presant, din interiorul obscur, din substraturile sau culisele conştientului şi care constituie, în totalitatea lor, percepţia vieţii inconştientului. Subiectul, conceput ca «obiect interior», este inconştientul. Aşa cum există un raport cu obiectul exterior, o atitudine exterioară, există şi un raport cu obiectul interior, o atitudine interioară. Se înţelege că această atitudine interioară, în virtutea naturii sale extrem de intime şi greu accesibile, este un lucru cu

[79] Vezi şi *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewußten*, p.61, *Gesammelte Werke*, vol. VII.

mult mai puţin cunoscut decît atitudinea exterioară, direct vizibilă oricui. Totuşi, nu mi se pare prea dificil să-ţi faci o idee despre această atitudine interioară. Toate acele aşa-numite inhibiţii, chefuri, dispoziţii întîmplătoare, sentimente vagi şi fantezii fragmentare, care tulbură din cînd în cînd activitatea concentrată sau chiar liniştea celui mai normal om şi cărora li se găsesc explicaţii raţionale în cauze organice sau alte pricini, îşi au aproape în mod regulat temeiul nu în cauzele ce le sînt în mod conştient atribuite, ci sînt percepţii ale unor procese inconştiente. Printre aceste fenomene se numără, firește, şi visele, pe care, după cum se ştie, ne place să le explicăm prin cauze exterioare şi superficiale ca indigestiile, poziţia în timpul somnului şi altele asemenea, deşi o astfel de explicaţie nu rezistă niciodată unei critici mai severe. Atitudinile oamenilor faţă de aceste lucruri diferă fundamental. Unul nu se lasă impresionat cîtuşi de puţin de procesele sale interioare, e în stare, am putea spune, să treacă peste ele întru totul; altul este însă în foarte mare măsură subjugat de ele: îndată ce se trezeşte, o fantezie oarecare sau un sentiment antipatic îi strică cheful pentru toată ziua, o vagă senzaţie neplăcută îi sugerează ideea unei boli ascunse, dintr-un vis rămîne cu presentimente sumbre, deşi, de altfel, nu e deloc superstiţios. Alţii, în schimb, sînt doar în anumite perioade accesibili acestor stimuli inconştienţi sau sînt accesibili numai unei anumite categorii a lor. Unuia nu i-au apărut, poate, absolut niciodată în conştient ca lucruri la care ai putea să reflectezi, pentru altul însă constituie o problemă cotidiană. Unul le valorifică psihologic sau le atribuie raporturilor cu aproapele său, pe cînd altul găseşte în ele o revelaţie religioasă.

Aceste moduri complet diferite de abordare a stimulilor incon- 882
ştientului ţin de obişnuinţă, la fel ca atitudinile diferite faţă de obiectul exterior. De aceea, atitudinea interioară corespunde unui complex de funcţii la fel de bine definit ca atitudinea exterioară.

Acele cazuri în care procesele psihice interioare sînt, în aparenţă, complet trecute cu vederea, sînt la fel de puţin lipsite de o atitudine interioară tipică, pe cît de puţin sînt lipsite de o atitudine exterioară cele care trec constant cu vederea peste obiectul exterior, peste realitatea faptelor. Persona acesor din urmă cazuri, nu foarte rare, se caracterizează printr-o lipsă de relaţie, uneori chiar printr-o oarbă lipsă de consideraţie, care, de multe ori, nu se frînge decît în faţa unor puternice lovituri ale soartei. Nu arareori, tocmai asemenea indivizi, cu persona caracterizată de o pronunţată lipsă de consideraţie, au faţă de procesele inconştientului o atitudine caracterizată de o extremă influenţabilitate. Pe cît de neinfluenţabile şi inaccesibile sînt din exterior, pe atît de slabe şi determinabile sînt în faţa proceselor lor interioare. De aceea, în aceste cazuri, atitudinea interioară corespunde unei personalităţi interioare diametral opuse celei exterioare. Cunosc, de pildă, un om care a distrus fără ruşine şi cu totală orbire fericirea celor apropiaţi lui, dar care îşi întrerupea călătorii de afaceri importante pentru a se putea delecta cu frumuseţea unei dumbrăvi pe care o zărise din tren. Tuturor le sînt, desigur, cunoscute asemenea cazuri sau altele asemănătoare, aşa încît nu e nevoie să mai dau exemple.

883 Aşa cum ne îndreptăţeşte să vorbim despre o personalitate exterioară, experienţa cotidiană ne îndreptăţeşte, deopotrivă, să admitem şi existenţa unei personalităţi interioare. Personalitatea interioară este modul în care se raportează cineva la procesele sale psihice interioare, este atitudinea sa interioară, caracterul cu care se întoarce către inconştient. Numesc atitudinea exterioară, caracterul exterior – persona, iar atitudinea interioară numesc o *anima, suflet*. În măsura în care o atitudine este obişnuită, ea este un complex de funcţii mai mult sau mai puţin stabil cu care eu-l se poate identifica, în mai mică sau mai mare măsură. Limba exprimă acest lucru foarte plastic; cînd cineva are o atitudine obişnuită faţă

de anumite situaţii, se spune: e complet *altul,* cînd face cutare sau cutare lucru. Se exprimă astfel autonomia complexului de funcţii al unei atitudini obişnuite: e ca şi cum individul ar fi luat în stăpînire de o altă personalitate, ca şi cum «ar fi intrat în el un alt spirit». Aceeaşi autonomie ce îi revine adesea atitudinii exterioare, şi-o revendică şi atitudinea interioară, sufletul. Una din realizările cele mai dificile ale educaţiei este să schimbe persona, atitudinea exterioară. Şi e la fel de dificil să schimbi sufletul, căci structura lui este de obicei la fel de bine stabilită, ca cea a personei. După cum persona este o fiinţă care constituie adesea întregul caracter manifest al unui om şi care îl însoţeşte, uneori, neschimbată, de-a lungul întregii sale vieţi, sufletul este, de asemenea, o fiinţă bine conturată cu un caracter autonom, stabil şi uneori de neschimbat. De aceea, de cele mai multe ori, poate fi foarte lesne caracterizat şi descris.

În ce priveşte caracterul sufletului, este valabilă, conform experienţei mele, legea generală că, în ansamblu, acesta se raportează *complementar* la caracterul exterior. Sufletul conţine îndeobşte, aşa cum arată experienţa, toate acele însuşiri general umane care îi lipsesc atitudinii conştiente. Tiranul bîntuit de vise rele, presentimente sumbre şi anxietăţi lăuntrice este o figură tipică. Lipsit, exterior, de consideraţie, rigid şi inaccesibil, el este accesibil interior oricărei umbre, supus oricărui capriciu, ca şi cum ar fi fiinţa cea mai lipsită de autonomie, cea mai influenţabilă cu putinţă. Sufletul său conţine aşadar acele însuşiri general umane ale influenţabilităţii şi slăbiciunii care-i lipsesc cu desăvîrşire atitudinii sale exterioare. Dacă persona este intelectuală, sufletul e fără nici o îndoială sentimental. Caracterul complementar al sufletului priveşte însă şi caracterul sexului, după cum am văzut de multe ori în modul cel mai clar. O femeie foarte feminină are un suflet de bărbat, un bărbat foarte masculin – un suflet de femeie. Această opoziţie provine

884

din faptul că bărbatul, de pildă, nu este în întregime şi în toate lucrurile masculin, ci are, în mod normal, şi anumite trăsături feminine. Cu cît mai bărbătească este atitudinea sa exterioară, cu atît mai mult sînt excluse din această atitudine trăsăturile feminine; ele îşi fac apariţia, deci, în inconştient. Această situaţie explică de ce tocmai bărbaţii foarte masculini sînt supuşi unor slăbiciuni caracteristice: ei au faţă de stimulii inconştientului un comportament de o influenţabilitate feminină. Invers, tocmai cele mai feminine femei sînt adesea, faţă de anumite lucruri interioare, de o ineducabilitate, de o îndărătnicie şi o încăpăţînare, ce nu pot fi întîlnite, cu o asemenea intensitate, la bărbaţi, decît ca însuşiri ale atitudinii exterioare. Este vorba aici de trăsături masculine, care, excluse din atitudinea feminină exterioară, au devenit însuşiri ale sufletului. De aceea, dacă vorbim de o *anima* la bărbaţi, la femei trebuie să vorbim neapărat de un *animus*. După cum la bărbaţi, în general, în atitudinea exterioară, logica şi obiectivitatea precumpănesc sau sînt, cel puţin, considerate ideale, la femei acest rol îl are sentimentul. Dar în suflet, raportul se răstoarnă; interior, bărbatul simte, iar femeia reflectează. De aceea, bărbatul ajunge mai uşor într-o totală dezorientare, acolo unde femeia mai poate crede şi spera şi de aceea cedează mai uşor decît femeia. Pe cît de uşor poate femeia să cadă pradă conjuncturilor sociale, ca prostituată, de pildă, pe atît de uşor cedează bărbatul impulsurilor inconştientului, alcoolismului sau altor vicii.

885 În ce priveşte însuşirile general umane, caracterul sufletului se poate deduce din caracterul personei. Tot ceea ce ar trebui să fie în mod normal în atitudinea exterioară, dar lipseşte de acolo în mod evident, se găseşte fără îndoială în atitudinea interioară. Aceasta este o regulă fundamentală, care mi-a fost confirmată mereu. În ce priveşte însă însuşirile individuale, nu se poate deduce nimic de felul acesta. Putem fi siguri doar că dacă cineva este identic cu

persona sa, atunci însuşirile sale individuale sînt asociate cu sufletul. Din această asociere provine simbolul, foarte frecvent în vise, al sufletului ce poartă un copil, ceea ce aminteşte de imaginea primordială a naşterii eroului. Copilul ce urmează să se nască reprezintă atunci individualitatea inexistentă încă în mod conştient. Aşa cum persona, ca expresie a adaptării la mediu este, de regulă, puternic influenţată şi modelată de mediu, sufletul este, de asemenea, puternic modelat de inconştient şi de calităţile acestuia. Aşa cum, într-un mediu primitiv, persona capătă în mod aproape necesar, trăsături primitive, sufletul preia pe de o parte trăsăturile arhaice ale inconştientului şi pe de altă parte caracterul simbolic-prospectiv al inconştientului. De aceea este atitudinea interioară «plină de presimţiri» şi «creatoare».

Identitatea cu persona determină automat o identitate incon- 886
ştientă cu sufletul, căci dacă subiectul, eu-l este nediferenţiat de persona, nu are nici o relaţie conştientă cu procesul inconştientului. Şi de aceea este însuşi acest proces, este identic cu el. Cel care este, necondiţionat, însuşi rolul său exterior, cade totodată pradă, în mod inexorabil, procesului interior, adică acesta din urmă îi va zădărnici în unele ocazii, în mod absolut necesar, rolul exterior sau îl va reduce la absurd (vezi **Enantiodromie**). O afirmare a liniei individuale este astfel exclusă, iar viaţa se desfăşoară în contraste ireconciliabile. În acest caz, sufletul este întotdeauna proiectat într-un obiect real corespunzător, faţă de care există, ca urmare, un raport de dependenţă necondiţionată. Toate reacţiile ce provin de la acest obiect au un efect nemijlocit asupra subiectului lăuntric acaparat. Este vorba adesea de legături tragice (vezi **Imaginea sufletului**).

Tip. Tipul este un exemplu sau un model ce redă în mod caracteristic un caracter al unei specii sau al unei grupări. În sensul mai

restrîns din lucrarea de faţă, tipul este modelul caracteristic al unei *atitudini* (vezi **Atitudine**) generale ce apare în multe forme individuale. Din numeroasele atitudini existente şi posibile relev în studiul de faţă în total *patru*, şi anume pe acelea ce se orientează în principal după cele patru funcţii psihologice fundamentale (vezi **Funcţie**), adică după gîndire, sentiment, intuiţie şi senzaţie. În măsura în care o asemenea atitudine este *obişnuită* şi îşi pune, în consecinţă, pecetea asupra carcterului individului, vorbesc de un tip psihologic. Aceste tipuri bazate pe funcţiile fundamentale, pe care le putem numi tip *gîndire, sentiment, intuiţie* şi *senzaţie*, se pot împărţi, după proprietăţile funcţiilor fundamentale, în două clase: în tipuri *raţionale* şi *iraţionale*. Primei clase îi aparţin tipul gîndire şi tipul sentiment; celei de a doua, tipul intuitiv şi tipul senzaţie (vezi şi **Raţional, Iraţional**). O altă împărţire în două clase se poate face după fluxul de libido dominant, adică după **introvertire** sau **extravertire** (vezi acolo). Toate tipurile fundamentale pot aparţine atît unei clase cît şi celeilalte, după atitudinea lor dominantă mai mult introvertită sau mai mult extravertită. Un tip gîndire poate aparţine de clasa introvertită sau de cea extravertită şi la fel orice alt tip. Împărţirea în tipuri raţionale şi iraţionale vine dintr-un alt punct de vedere şi nu are nimic de-a face cu introvertirea şi extravertirea.

914 În două comunicări anterioare privind tipologia[80], nu am deosebit tipul gîndire şi tipul sentiment de tipurile introvertit şi extravertit, ci am identificat tipul gîndire cu tipul introvertit şi tipul sentiment cu cel extravertit. Dar prelucrînd complet materialul, mi-am dat seama că tipul introvertit şi cel extravertit trebuie considerate drept categorii supraordonate tipurilor funcţie.

[80] Jung, *Zur Frage der psychologischen Typen*; şi apoi *Die Psychologie der unbewußten Prozesse*, în ediţie nouă: *Über die Psychologie des Unbewußten, Gesammelte Werke*, vol. VII.

Această separare corespunde foarte bine şi experienţei conform căreia există, neîndoielnic, de pildă: două feluri de tip sentiment, dintre care unul se orientează mai mult spre trăirea afectivă iar celălalt mai mult spre obiect.

Voinţă. Prin voinţă înţeleg suma energiei psihice disponibile conştientului. Actul de voinţă ar fi aşadar un proces energetic declanşat de o motivaţie conştientă. Nu voi numi, deci, act de voinţă un act psihic determinat de o motivaţie inconştientă. Voinţa e un fenomen psihologic care îşi datorează existenţa culturii şi educaţiei morale, deci care lipseşte în mare măsură din mentalitatea primitivă. 921

INIDICE

A

abstractizare 120, 121
- definiţie 119
abstracţiune 90, 133, 154, 194
activitate
- imaginativă 142, 150
adaptare 11, 13, 15, 18, 74, 108, 112, 159, 161, 169, 178, 186, 187, 213
- biologică 13
- conştientă 168
- la norma colectivă 176
- psihologică 13
adevăr 35, 39, 40, 81
- practic 81
Adler 53, 78, 130, 131, 135, 188
afect 23, 78, 122, 168, 171, 172, 190, 193
- definiţie 121
- primitiv 86
afectiv 166, 169
- constrîngere afectivă 61
- exteriorizări afective 49
- predicate afective 49
- relaţie afectivă 50, 51
- valoare afectivă 51
afectivitate 123
alcoolism 212
alegorie 196
altruism 37
ambiţie 93, 207
amnezie 171
amor propriu 89
analogie 124, 133
anatomie 133
anemie 94
anima 123, 212
- definiţie 210
animus 123, 212
anturaj 18, 207, 208
- influenţa anturajului 128
anxietate 78, 84, 211
apercepţie 56, 72, 125, 126, 127, 153, 183
- a valorii 191
- activă 123, 153
- conştientă 173
- definiţie 123
- inconştientă 173
- intelectuală 191
- pasivă 123
arbitrar 32
arbore (motiv mitic) 134
arhaic 138, 152, 161, 162, 185, 202, 213
arhaism 124, 134
- definiţie 124
arhetip 81, 106, 124
- definiţie 75, 162
- reprezentare arhetipală 205
artă 29, 97, 101, 107, 149, 166, 194, 203
- operă literară 184
artist 97, 99, 106, 113, 149
asimilare 49, 123, 124, 125, 137

- cu obiectul 23
asociaţii 124, 137, 172
- libere 136
atac la persoană 39, 87
atenţie 17, 127, 145, 151, 173
atitudine 11, 16, 65, 126, 127, 129, 142, 169, 180, 184, 186, 192, 197, 198, 204, 207, 208, 210, 211
- a conştientului 12, 23
- a inconştientului 21, 22, 25
- a observatorului 27
- abstractivă 120, 121
- colectivă 137
- conştientă 36, 37, 38, 40, 56, 108, 127, 128, 132, 144, 145, 174, 211
- dedublare a atitudinii 127
- definiţie 125
- estetică 194
- exterioară 168, 170, 208, 209, 210, 211, 212
- extravertită 17, 22, 25, 26, 27, 35, 56, 61, 62, 70, 74, 76, 77, 157
- faţă de obiect 11
- feminină 212
- generală 11, 128, 132, 214
- inconştientă 62, 127, 128
- intelectuală 36, 37
- interioară 167, 208, 209, 210, 211, 212
- introvertită 74, 77, 96, 103, 157, 164, 178
- intuitivă 63, 143
- masculină 212
- modificare a atitudinii 113
- perceptivă 68
- raţională 68
- refacere a atitudinii 51
- senzorială 60
- simbolică 198, 200
- socială 160
- subiectivă 136
- tipică 12, 14
audition coloriée 124, 139
auterotism 72
autonomie 134, 211
- a ideii 157
autoritate 35
Avenarius 177

B

Baldwin 189
basm 205
Bergson 179
biologie 13, 14, 137
biserică 46
Bleuler 123, 124, 172
Buddha 204
Burckhardt, Jakob 75

C

capriciu 47, 49, 211
caracter 12, 26, 158, 168, 183, 206, 208, 211, 214
- al personei 212
- al sufletului 211, 212
- dedublare a caracterului 206, 207
- disociere a caracterului 206, 207
- exterior 211
- social 207
căsătorie 48
cauzal 200
cauzalitate 81, 147, 148, 149, 162, 180
cauză 146, 209
cerc (simbol) 205
civilizaţie 24, 25, 110, 111
- contemporană 70
- om civilizat 130, 134, 159, 185
clarviziune 106
Cohen 156
colectiv 137, 175, 177, 207
- conţinut colectiv 129
- definiţie 129
- normă colectivă 176
- psihologie colectivă 175
- valoare colectivă 175
colectivism conştient 160
compasiune 92
compensare 20, 21, 25, 33, 49, 51, 59, 64, 77, 103, 108, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 136, 145, 174, 180, 194, 202
- definiţie 130
complex 138, 141, 172
- al eu-lui 129, 141
- al puterii 76, 129, 133
- de funcţii 183, 187, 206, 208, 209, 210, 211
- de inferioritate 96
comunicare 110
comuniune 69, 70
concept 117, 118, 119, 121, 154, 155, 156, 164, 166
- abstract 133, 190
- colectiv 130
- concret 121, 133
- diferenţiat 133

- empiric 80
- general 130
- transcendent 205
concret 28, 56, 58, 79, 90
concretism 124, 134, 154, 164
- al gîndirii 134
- al sentimentului 134
- definiţie 133
consens 69
- cu tradiţia 73
constelare 72, 120, 126, 127, 128, 129, 132, 161, 174, 202
constrîngere 167, 170
conştient 12, 16, 17, 26, 41, 61, 78, 82, 93, 101, 124, 127, 132, 141, 143, 144, 146, 148, 150, 153, 154, 161, 170, 171, 174, 177, 193, 200, 202, 205, 208, 209
- cîmp al conştientului 132, 141
- conţinut al conştientului 98, 141, 172
- definiţie 138
- introvertit 71, 77
conştientizare 23, 95, 133, 152, 179
contaminare (psihică) 160
contemplare 61, 108, 120
- lăuntrică 110
contrarii 204
- lupta contrariilor 203
- tensiunea contrariilor 202, 203
- unirea contrariilor 202, 204, 205
conţinut 124, 126, 127, 138
- abstract 121
- al inconştientului colectiv 174, 180
- al inconştientului personal 173
- colectiv 129
- conştient 124, 132, 141, 172, 189, 205
- inconştient 37, 132, 133, 145, 161, 169, 172, 173, 189, 205
- proiectat 186
- subiectiv 127, 177
convingere 64, 86, 87
copil 14, 48, 180, 194
copil (motiv mitic) 213
«corp astral» 44
creativitate 41, 80
creaţie 149, 150
creier 163
creştinism 141, 142, 148, 160
criptomnezie 172
Cristos 141, 147
cruce (simbol) 196, 205
cuaternitate 205
cultură 46, 60, 65, 110, 215
cunoaştere 69, 71, 72, 183, 197
- absolută 72
- obiectivă 72
Cuvier 83

D

Darwin 83
decizie 17
- intelectuală 34
delir (paranoic) 160
demon 102
dependenţă 86, 108, 213
- de medic 114
- de obiect 56, 59, 66, 77
- de situaţiile exterioare 63
- senzorială 134
deplinătate 204, 205
destin 64, 65, 110
diavol 142, 204
diferenţiere 119, 128, 138, 139, 151, 165, 169, 174, 175, 176, 194
- a gîndirii 134
- a sentimentului 134
- definiţie 138
disimilare 125, 158, 178, 185
disociere 83, 143, 144, 158
- a caracterului 206, 207
- a gîndirii 33
- a personalităţii 49, 51, 172, 206, 207
- a sentimentului 47
divinitate 89
dogmatism 39
dorinţă
- interzisă 147
- onirică 183
dragon 205
dragoste 59, 192
drept 130
dreptate 35
Dumnezeu 130, 196

E

Ebbinghaus 125
echilibru 19, 25, 127
economie 65
educaţie 13, 28, 48, 110, 149, 176, 211
- morală 215
egocentrism 22, 26, 47, 72, 74, 76, 89
egoism 23, 24, 37, 65, 72, 76, 96
elev 111
emotivitate 87
emoţie 91, 122

empatie 139, 142, 178, 183, 186
enanţiodromie 140, 213
- definiţie 139
energie 14, 21, 22, 23, 25, 41, 45, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 164, 166, 170, 171, 182, 202, 215
- definiţie 182
Epimeteu 142
erou 205, 213
estetică 36, 47, 58, 59, 105, 107, 108, 199
etică 37, 111
eu 49, 74, 76, 77, 78, 83, 89, 93, 123, 133, 138, 171, 177, 184, 189, 201, 202, 203, 207, 210, 213
- definiţie 74, 141
- fermitatea eu-lui 203
- identitatea eu-lui 51
extaz 90
extravertire 11, 25, 36, 37, 94, 157, 178, 214
- activă 142
- definiţie 142
- pasivă 142

F

familie 36, 38, 207
fanatism 40, 76
fantast 106
fantazare 144, 145, 150, 151, 153
- activă 149
- pasivă 144
fantezie 21, 81, 82, 114, 124, 135, 138, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 152, 153, 160, 162, 172, 174, 177, 182, 183, 209
- a salvării 170
- activă 143, 144, 145
- de putere 78
- de superioritate 78
- pasivă 143, 145
- sexuală 146
Faust 141, 199, 204, 205
fenomen psihogalvanic 122
Ferenczi 177, 178
Ferrero 195
fetiş 134
filantropie 39, 46
filozof 157
filozofie 29, 137
finalitate 136, 148, 149
fiziologie 44, 137, 188
fobie 59, 67
folclor 137
Freud 23, 53, 136, 138, 146, 169, 172, 183, 188, 195, 200
frică 167
- de obiect 78
- de sexul feminin 88
funcţie 17, 21, 33, 36, 42, 53, 56, 61, 72, 120, 123, 124, 129, 130, 134, 138, 158, 165, 166, 194, 201, 204
- auxiliară 111, 112, 113, 114
- conştientă 37, 101, 113, 132, 152
- definiţie 150
- denaturată 37
- diferenţiată 25, 27, 111, 129, 158, 201, 202
- dirijată 181, 192
- extravertită 90
- fundamentală 151, 153, 179, 188, 191, 192, 214
- inconştientă 82, 139
- iraţională 56, 114, 151, 154, 179, 180, 181, 187, 194
- judicativă 52, 56, 67, 113
- nediferenţiată 138, 139, 157
- perceptivă 54, 67, 113, 179, 193
- primară 112
- principală 27, 111, 112, 113
- raţională 52, 114, 151, 154, 180, 181, 187, 191
- refulată 114
- secundară 112, 114
- sexuală 128
- slab diferenţiată 25, 26, 54, 56, 60, 64, 84, 87, 109, 151, 152
- unificatoare 202
funcţie transcendentă 176, 204

G

gelozie 59
geniu 107, 165
gînd 165
- abstract 120
- definiţie 153
- subliminal 179
gîndire 26, 28, 29, 39, 41, 48, 50, 54, 55, 61, 64, 79, 81, 82, 100, 101, 112, 113, 120, 129, 133, 134, 137, 138, 142, 150, 151, 153, 157, 179, 181, 186, 187, 190, 191, 194, 201
- abstractivă 120
- activă 153
- afectivă 154

- asociativă 153
- autentică 112
- colectivă 130
- concretă 28, 124, 133
- diferenţiată 134, 190
- dirijată 154
- disociere a gîndirii 33
- extravertită 28, 29, 31, 33, 41, 46, 80
- filozofică 28
- inconştientă 51, 90, 93
- infantilă 51
- introvertită 29, 31, 79, 80, 82, 87, 89, 90
- intuitivă 153, 154
- la femeie 40
- mistică 81
- nediferenţiată 113, 138, 195
- nedirijată 154
- negativă 42, 43, 51
- pasivă 153
- pozitivă 41
- practică 28
- primitivă 90, 133
- procesul gîndirii 30, 32, 90
- proiectată 43
- refulată 42, 48, 66
- subiectivă 89

Goethe 141, 204

H

habitus 18, 25
halucinaţie 160
hedonism 57
Hegel 156
Heraclit 139, 140
hiperestezie 109
hipnoză 172, 173
Hoefding 189
homosexualitate 169

I

ideal 34, 38, 59
idee 29, 33, 59, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 89, 121, 125, 150, 154, 155, 156, 157, 164, 165, 166
- colectivă 130
- definiţie 154
- filozofică 205
- general valabilă 29, 31, 34
- obiectivă 28, 32
- raţională 68
- subiectivă 30, 32

idee fixă 67, 103
identificare 124, 125, 151, 158, 159, 186, 207, 210
- cu funcţia 203
- cu o idee 185
- cu părinţii 158
- cu persona 168, 212
- cu subiectul 178
- cu sufletul 168
- cu tatăl 158
- cu un obiect 185
- definiţie 158

identitate 124, 160, 185
- cu obiectul 174
- cu părinţii 159
- cu persona 167, 213
- cu sufletul 213
- definiţie 159
- familială 159

iluzie 20, 125
- a puterii 78

imaginaţie activă 150
imagine 71, 79, 81, 88, 100, 104, 105, 107, 150, 154, 161, 164, 173, 183, 184, 193, 198
- a sufletului 167, 168, 169, 170
- a unui om 183
- arhaică 81, 124
- colectivă 129, 154, 162
- definiţie 160
- inconştientă 93
- interioară 161
- intuitivă 61, 62
- mitologică 98, 173, 180
- personală 154, 162
- primordială 51, 75, 87, 89, 91, 98, 154, 156, 157, 162, 163, 164, 165, 166, 213
- simbolică 80, 156
- «spontană» 132
- subiectivă 103

imbold 22, 23, 129, 133, 164, 170, 171, 174, 193
- vezi şi instinct

imitaţie
- definiţie 158

incest 23
inconştient 16, 21, 26, 38, 51, 53, 54, 60, 66, 67, 68, 77, 78, 85, 87, 93, 100, 102, 103, 106, 108, 127, 131, 132, 136, 140, 141, 143, 144, 148, 158, 159, 161, 165, 167, 174, 199, 200, 202, 205, 212, 213
- accesul la inconştient 114

- confruntare cu inconştientul 114
- conţinut al inconştientului 37, 145, 161, 169, 172, 173
- definiţie 171
- opoziţie a inconştientului 49, 50, 51, 55, 59, 103, 108
inconştient colectiv 51, 79, 98, 103, 162
- conţinut al inconştientului colectiv 75, 173, 180
- definiţie 75, 173
inconştient personal 78, 162
- conţinut al inconştientului personal 173
- definiţie 173
indiferenţă 89, 91, 105, 189
individ 175
- definiţie 174
individual 130, 137, 175, 176, 207, 213
individualism 176
individualitate 144, 156, 158, 165, 207, 208
- conştientă 174
- definiţie 175
- fermitatea individualităţii 203
individuaţie 158, 174, 176, 177
- definiţie 175
infantil 23, 25, 27, 51, 52, 78, 159, 180, 188
infantilism 68
influenţabilitate 210, 211, 212
inhibiţie 132, 139, 141, 145, 158, 194, 209
iniţiere 204
instinct 13, 23, 51, 75, 146, 167
- feminin 169
- masculin 169
- vezi şi imbold
intelect 47, 88, 113, 155, 166, 179, 197
- definiţie 154, 177
- extravertit 29
- filozofic 199
- introvertit 29
- practic 113
- speculativ 113
intenţie 26, 37, 57, 102, 120, 147, 153, 154, 170, 180, 186, 192, 207
- ascunsă 84
- raţională 54, 68
interes 17, 178
interpretare 136, 146, 188
- a unei opere literare 184
- a visului 184
- adleriană 188
- freudiană 188
- la nivel subiect 183, 184
- la nivelul obiect 182
introiecţie 139, 160, 178, 185, 186
- activă 178
- definiţie 177
- pasivă 178
introvertire 22, 25, 94, 121, 157, 186, 214
- activă 178
- definiţie 178
- pasivă 178
introvertit 11
- definiţie 30
intuiţie 40, 52, 53, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 82, 87, 103, 104, 107, 113, 114, 120, 124, 137, 138, 143, 150, 151, 179, 181, 183, 194, 201
- abstractă 120, 180
- afectivă 192
- artistică 113
- concretă 179
- definiţie 179
- extravertită 102, 103
- fantastică 120
- filozofică 113
- intelectuală 154
- introvertită 103, 104, 105
- obiectivă 179
- refulată 54, 55, 57, 59, 60, 102
- simbolică 120
- subiectivă 179
invidie 147
ipohondrie 109
ipoteză 173, 197
iraţional 34, 40, 52, 57, 67, 68, 69, 82, 99, 181, 182, 192, 201
- definiţie 180
iraţionalitate 102
isterie 21, 47, 94, 103, 145
- amnezie isterică 171
- minciună isterică 21
istorie universală 147
Isus 204
iubire 48, 139, 167, 192
iubirea aproapelui 34, 35, 160
izolare 87
- a subiectului 186

J

James 31

Janet, Pierre 143, 171
judecată 27, 28, 43, 60, 64, 67, 68, 69, 79, 84, 95, 102, 108, 109, 126, 153, 154, 183, 186, 189
- afectivă 50, 113
- afectivă introvertită 88
- afectivă negativă 89, 91
- de convenienţă 45
- de inerenţă 41
- extravertită 28
- intelectuală 189
- intuitivă 154
- raţională 52, 53, 56, 60, 66, 67, 68, 94, 99
- refulată 107
- sintetică 41
- subiectivă 76

K

Kant 83, 106, 121, 155, 166
Külpe 189

L

lapsus 26
Lasswitz 156
Lehmann 189
Lévy-Bruhl 130, 184
liber arbitru 26
libertate 66, 77, 89
libido 11, 121, 142, 143, 150, 151, 152, 159, 168, 178, 182, 202, 214
- conştient 145
- definiţie 182
- retragere a libido-ului 121
linie ancestrală 106
logică 31, 42, 49, 50, 58, 94, 112, 154, 184, 212
Lullius, Raymundus 141
luptă pentru existenţă 14
Luther 204

M

Maeder 135
magic 82, 88, 134, 168, 185
- putere magică 79, 90
mamă 14, 48, 169
mandala 205
Mara 204
materialism 135
- raţionalist 33, 44
- vezi şi raţionalism
mediu 18, 163, 187, 207
- spiritual 29
Mefisto 142, 205
melancolic 90
metafizică 204
- indiană 44
metodă
- a asociaţiilor 117
- cantitativă 117
- constructivă 135, 136, 137, 188
- de interpretare 137
- intuitivă 137
- reductivă 136, 137, 146, 148, 188
metodică 111
mistic 90, 106, 130, 196
- gîndire mistică 81
mit 163, 205
- solar 163
mitologie 87, 102, 124, 137, 162, 167, 173
- greacă 162
- imagine mitologică 173, 180
mîntuitor 205
modă 46
- intelectuală 110
Moleschott 135
monstru 114
morală 18, 34, 57, 60, 64, 90, 105, 107, 108, 155
- conştiinţă morală 130
- imoralitate 177
motiv
- mitic 81, 162, 173
motivaţie 18, 27, 37, 63, 90, 112, 113, 146, 160, 178, 202
- conştientă 215
- inconştientă 215
- raţională 54
Mueller 125

N

Nahlowsky 120
naivitate 58, 86
narcisism 169
natură 163, 164
neurastenie 78, 83, 94, 103
neutralitate 101
nevroză 15, 21, 25, 36, 60, 66, 76, 78, 83, 93, 94, 127, 130, 131, 133, 138, 152, 177, 190, 195, 200
- obsesională 103, 109
- tratament al nevrozelor 178
Nietzsche 76, 83, 135, 141, 142

normă 28, 46, 79, 90, 154, 176, 177
- colectivă 175, 176
- tradiţională 46
- valorică 46
normal 18, 19, 27, 170, 206
numinozitate 205

O

obsesie 59, 60, 66, 103
- senzorială 55
om de afaceri 65
opinie 70, 76, 147
opinie publică 77, 109
opoziţie
- a inconştientului 24, 25, 49, 50, 51, 55, 59, 103, 108
Ostwald 135

P

paranoia 177, 186
- delir paranoic 160
«participation mystique» 124, 134, 159
- definiţie 184
pasiune 36, 91
patologic 27
patrat (simbol) 205
patrie 130
Pavel (Sfîntul) 141, 144, 147, 148, 196
părinte 110
percepţie 27, 28, 53, 56, 67, 69, 71, 72, 97, 104, 105, 107, 134, 143, 157, 169, 179, 181, 192, 201, 208, 209
- a factorului subiectiv 97
- a senzaţiilor corporale 193
- conştientă 194
- de posibilităţi 66
- estetică 193
- inconştientă 61, 179, 194
- intuitivă 103
- senzorială 55, 97, 100, 125, 163, 164, 173, 179, 183, 184, 193
- subiectivă 76, 97, 100, 101
- subliminală 173, 179
pericol 20, 79
persona 167, 168, 169, 208, 210, 211, 213
- caracterul personei 212
- identificare cu persona 212
- identitate cu persona 213
personalitate 12, 35, 39, 46, 48, 141, 158, 175, 204, 206, 207, 211
- colectivă 208
- conştientă 26, 144
- disociere a personalităţii 49, 51, 172, 206, 207
- exterioară 210
- extravertită 27
- inconştientă 26, 144, 148
- interioară 210
- introvertită 27
- multiplă 206
- supraordonată 205
Petru (Sfîntul) 146, 149
Pitagora 205
Platon 155
politician 65
pozitivism 72
prejudecată 160
premoniţie 135
presentiment 211
primitiv 23, 25, 27, 51, 60, 83, 130, 135, 180, 185, 194, 199
- gîndire primitivă 133
- mediu primitiv 213
- mentalitate primitivă 124, 159, 161, 202, 215
- sentiment primitiv 133
primitivism 68
profesor 111
profet 105, 106, 205
proiecţie 59, 66, 70, 93, 135, 160, 161, 168, 175, 177, 185, 186, 213
- a imaginii sufletului 168, 169
- activă 186
- conţinut proiectat 186
- definiţie 186
- normală 186
- pasivă 186
- patologică 186
prostituţie 212
psihic 138, 141, 163, 183, 202, 206
psihologie 118, 183
- individuală 128
- practică 182
psihologie fiziologică 118
psihopatologie 171, 189
psihoză 100
public (viaţă publică) 207
putere (sete de putere) 76

R

raţional 36, 48, 54, 57, 61, 64, 68, 69, 102, 180, 181, 182, 186, 187, 192, 201
raţionalism 40

- vezi şi materialism raţionalist
raţiune 39, 46, 52, 53, 54, 60, 64, 66, 67, 94, 111, 154, 155, 180, 181, 182, 187, 191, 194, 201
- subiectivă 54
- umană 187
- universală metafizică 187
reacţie 14, 18, 100
realism 57
reflecţie 183
refulare 22, 23, 36, 37, 39, 40, 50, 54, 55, 56, 57, 61, 66, 78, 102, 144, 147, 152, 171, 172, 173, 190, 202
- a sexualităţii 146
rege (motiv oniric) 205
relaţie 21, 61, 69, 77, 133, 168, 169, 183, 186, 202, 210
- a subiectului cu obiectul 185
- afectivă 26, 50, 51, 82, 92
- colectivă 176
- cu inconştientul 169
- cu lumea 12
- cu obiectul 77, 78, 85, 87, 91, 136, 169, 208
- cu societatea 177
- cu subiectul 208
- între sexe 168
- între tipuri diferite 69
- mamă-copil 14, 92
- negativă cu obiectul 84
- socială 65
- subiect-obiect 13
- tată-copil 38, 158
- umană 69, 70
religie 36, 40, 60, 130, 165
- fondator de religie 204
- istoria religiilor 137
- revelaţie religioasă 209
resentiment 39
retractilitate 72, 109
rezistenţă 50, 83, 100, 101
rit 60

S

sacrificiu 59
Satana 204
Saul 143, 147, 148
sănătate 38, 64
- fizică 15, 19
Schiller 144
schizofrenie 172
Schopenhauer 156, 165, 166, 187
Schumann 125
scrupulozitate 85
semiotic 188, 195
semn 195, 197
sens
- latent 145, 146, 147, 149
- manifest 145
sentiment 23, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 49, 50, 51, 54, 55, 61, 64, 72, 82, 87, 89, 100, 101, 112, 113, 114, 120, 122, 129, 130, 133, 134, 138, 142, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 171, 179, 181, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 201, 209, 212
- al inferiorităţii 131
- abstract 120, 190
- autentic 47, 48
- clasificarea sentimentelor 191
- colectiv 130
- concret 124, 133, 165, 190
- diferenţiere a sentimentului 134
- disociat 47
- estetic 120
- extravertit 45, 46
- intelectual 120
- introvertit 88, 89, 90
- intuitiv 181
- moral 120
- nediferenţiat 113, 138, 139, 165, 190, 195
- nedirijat 192
- negativ 88
- pasiv 192
- pozitiv 88
- primitiv 90, 133
- refulat 39, 66
- religios 120
- senzorial 181
- subiectiv 89, 90
- subliminal 179
senzaţie 30, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 69, 70, 82, 87, 96, 97, 100, 102, 103, 113, 120, 122, 123, 124, 129, 134, 138, 139, 150, 151, 179, 180, 181, 189, 190, 192, 194, 195, 201, 209
- abstractă 120, 193
- afectivă 190
- componentă subiectivă a senzaţiei 99, 100
- concretă 193
- estetică 120
- extravertită 104, 108

- introvertită 97, 98, 99, 104
- normală 194
- patologică 194
- refulată 54, 55, 66, 108
- subiectivă 55
senzorialitate 133, 202
senzualitate 55, 58
sexualitate 52, 128, 129, 138, 183, 195, 211
- refulată 146
simţ practic (lipsă de) 85
simbol 20, 75, 79, 81, 83, 108, 124, 135, 136, 137, 149, 155, 156, 165, 176, 188, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 213
- al deplinătăţii 205
- al sinelui 205
- al unităţii 205
- formarea simbolurilor 204
- imagine simbolică 80
- individual 200
- originea simbolului 200
- simbolul crucii 196
- social 199, 200
- viu 196, 199, 201, 204
simbolic 188
- atitudine simbolică 198, 200
- caracter simbolic 198
- înţelegere simbolică 198
- interpretare simbolică 199
- sens simbolic 198
simptom 149, 188, 200, 201
- obsesional 59, 66
- psihogen 59
sine 76, 141, 205
- definiţie 74, 204
- sinele şi lumea 77
sinucidere 25
soţie 48
social 149, 151, 160, 175, 212
- caracter social 207
- poziţie socială 38
- relaţii sociale 65
- tip social 129
- viaţă socială 35
societate 175, 177
somnambulism 206
Spinoza 179
spirit 105, 150, 157, 163, 164, 199, 201, 211
- critic 86
- uman 144, 157
spiritualitate 202
Spitteler 142, 170
stat 130
stil 59, 85
- al epocii 76, 95
- extravertit 80
subiectiv
- factor subiectiv 73, 76, 79
- poziţie subiectivă 73
subiectivism 73
subiectivizare
- a conştientului 73, 75, 76, 87, 90
subliminal 161, 173
- gînd subliminal 179
- percepţie subliminală 173, 179
- sentiment subliminal 179
suflet 167, 169, 206, 211, 213
- caracterul sufletului 211, 212
- definiţie 210
- identitate cu sufletul 213
- sentimental 211
sugestionabilitate 85
sugestionare 160
Sully 120
superstiţie 40, 60
susceptibilitate 38, 39, 87
Swedenborg 141

Ş

ştiinţă 29, 37, 40, 44, 117, 130, 182, 203
- a naturii 32, 118, 148, 149, 162, 205
- empirică 181
- literatură ştiinţifică 33
- teorie ştiinţifică 197

T

tată 158, 169
teatru 46
telepatie 44
teorie 81
teozofie 44
terapie
- analitică 133
tip 152
- de atitudine generală 11
- definiţie 213
- extravertit 17, 19, 22, 23, 26, 47, 50, 57, 71, 74, 75, 95, 99, 105, 142, 180, 214
- falsificare a tipului 15
- funcţional 11, 22
- gîndire 34, 41, 83, 88, 214

- introvertit 71, 72, 74, 75, 76, 78, 80, 84, 95, 96, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 178, 180, 214
- intuitiv 63, 64, 65, 66, 104, 105, 106, 107, 108, 180, 214
- irațional 52, 54, 67, 99, 111, 114, 180, 214
- judicativ 52
- perceptiv 67
- rațional 52, 60, 94, 95, 214
- sentiment 26, 47, 50, 192, 214
- senzație 57, 60, 66, 99, 194, 214
- social 129
tipologie 214
tiran 211
tiranie 35, 38, 93
toleranță 70
tradiție 28, 45, 46, 73, 90, 173, 201
transcendență 157
transcendent 196, 205
- concept transcendent 205
- definiție 204
transfer 114, 169, 185
tratament 60, 114
- al nevrozelor 178
- simbolic 200
- simptomatologic 200

U

umanitarism 38
unilateralitate 22, 32, 60, 94, 108, 127, 132, 141, 152
ură 39, 139, 167

V

valoare 121, 161, 182, 185, 189, 198
- afectivă 50, 51, 89
- general valabilă 45, 48, 63
- obiectivă 46, 186, 190
- subiectivă 190
- tradițională 45
valorizare 46, 47, 50, 187, 189, 190, 192
- extravertită 73
- obiectivă 49
- prin sentiment 190, 191
violență 72
vis 114, 132, 135, 145, 162, 167, 172, 174, 182, 183, 205, 209, 211, 213
- interpretare a visului 184
vizionar 106
viziune 40, 61, 64, 98, 107, 108, 113, 130, 156, 157, 160
- colectivă 154
- concretă 133
voință 78, 112, 122, 142, 151, 156, 170, 171, 180, 192, 194, 202
- definiție 215

W

Wagner 141
Weltanschauung 198
- occidental 95
Wundt 118, 127, 155, 189, 192

Y

yang și yin 205

Z

Zarathustra 141, 142, 204
zeu 102, 134, 198
Zeus 170
Zwingli 204

CĂRŢI APĂRUTE LA EDITURA ANIMA

Constantin Rădulescu-Motru *Sufletul neamului nostru*	(epuizat)
V. Gozman, A.Etkind *De la cultul puterii la puterea oamenilor*	(epuizat)
Gustave Le Bon *Psihologia mulţimilor*	
Alexandru Aurel S. Morariu *Iuliu Maniu. Trei discursuri*	
Elena Siupiur *Siberia dus-întors, 73 de ruble*	
Mihail Bulgakov *Ouăle fatale* şi *Demoniada*	
Constantin Rădulescu-Motru *În vremurile noastre de anarhie*	(epuizat)
Elena Siupiur *Basarabia prin vocile ei*	
Serafina Brukner *Cecilia Cuţescu-Storck*	
Max Weber *Politica, o vocaţie şi o profesie*	
Gustave Le Bon *Revoluţia franceză şi psihologia revoluţiilor*	
În colaborare cu CIRSS - Milano: *Polonia restituta. L'Italia e la ricostituzione della Polonia (1918-1921)*	
În colaborare cu CIRSS - Milano: *Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879*	
În colaborare cu CIRSS - Milano: *Mihai Eminescu. Antologia critica*	
Ida Alexandrescu, Ioan Lăzărescu *Limba germană, o limbă grea?!*	

Cărţile pot fi comandate la Editura Anima, Bucureşti, C.P. 34-31, tel. 613 25 32.

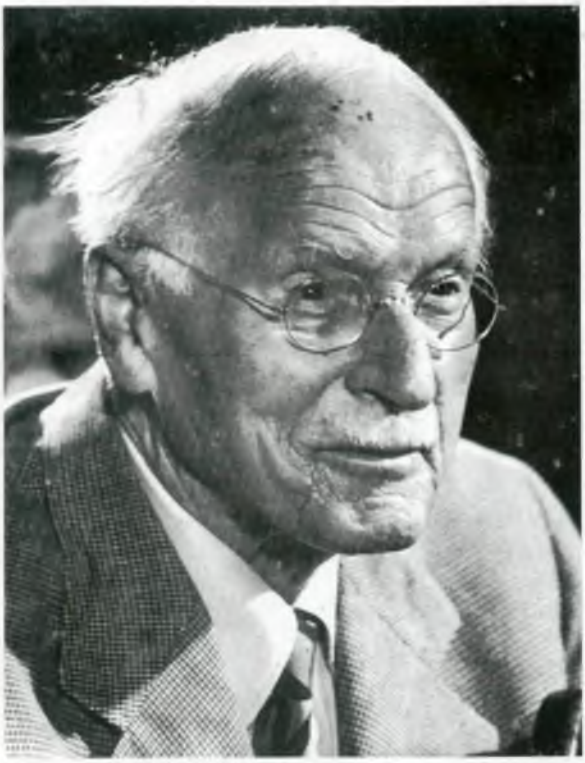

Photo: G.CERF

artist
atitudine
afect
apercepţie

caracter
civilizaţie
colectivism

Darwin
destin

fantezie

gîndire

idee
intelect
intuiţie
isterie

Kant

libido
logică

neurastenie
personalitate
profet

sentiment
senzaţie
spirit

voinţă

Carl Gustav JUNG
PUTEREA SUFLETULUI

Antologie în patru volume:
I. Psihologie analitică. Temeiuri
II. Descrierea tipurilor psihologice
III. Psihologie individuală şi socială
IV. Reflecţii teoretice privind natura psihismului

editura anima

ISBN 973-9053-15-7